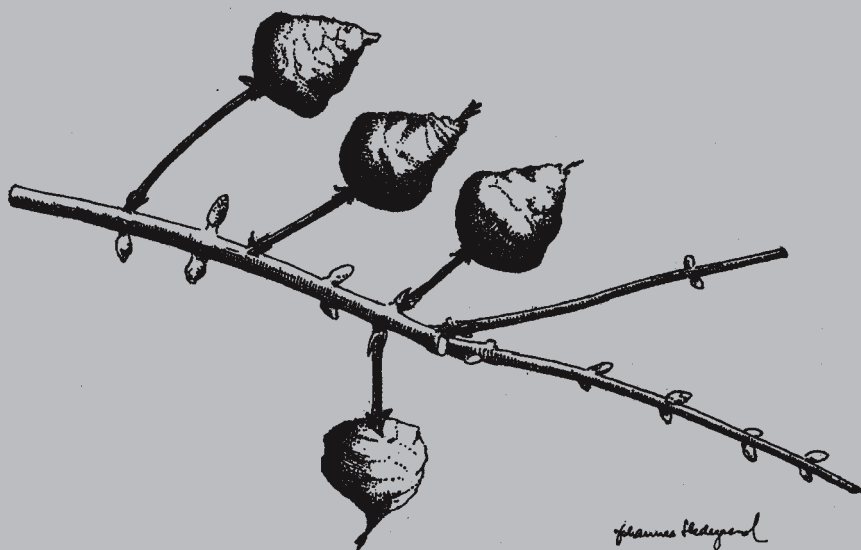

DANSK DENDROLOGISK ÅRSSKRIFT

BIND 3

II

UDGIVET af DANSK DENDROLOGISK FORENING

1970

MEDDELELSE TIL FORFATTERNE

Artikler og meddelelser, som indsendes til offentliggørelse, må være skrevet på maskine, uden rettelser, og være affattet således, at korrekturrettelser mod manuskript undgås. Alle artikler bør forsynes med et resumé på et af hovedsprogene eller være skrevet på et sådant, suppleret med et dansk resumé. Oversættelsen af afhandling eller resumé må forfatteren selv bekoste, og redaktionen må kræve, at artikler på et fremmed sprog er anerkendt af en, der er fortrolig med det pågældende sprog. Endvidere gælder følgende regler:

1. Personnavne i teksten skrives med KAPITÆLER eller mærkes med enkelt understregning.
2. Latinske plantenavne skal i teksten trykkes med *kursiv* og mærkes i manuskriptet ved understregning med bølgelinie.
3. Danske plantenavne skrives med stort begyndelsesbogstav: Bøg el. Alm. Bøg, Skov-Fyr el. Skovfyr, Østrigsk Fyr, Hvidæl, Hvid Æl, Gråæl el. Grå Æl, Æl el. o.s.v. Opmærksomheden henledes dog på, at det bør tilstræbes ved valget af det danske navn og dettes stavemåde at følge JOHAN LANGE: Plantenavne. Alm. dansk Gartnerforenings Håndbogsserie nr. 24, 1949.
4. Ord eller sætninger, som særlig skal fremhæves, kan enten sættes med **fedt** og da mærkes med dobbelt understregning, eller spærres, hvilket kan markeres direkte eller ved brudt understregning.
5. Fodnoter undgås.
6. Til hver figur skrives figurforklaringen på et særskilt ark og dette mærkes med det sidenummer, hvor figuren hører til.
7. Figurerne nummereres med arabiske tal, delfigurer med bogstaver.
8. Litteraturfortegnelsen skrives på særlige ark og lægges sidst i afhandlingen; den skal være alfabetisk ordnet efter forfatterens efternavne og publikationsåret, så at henvisningen i teksten kan lyde: REHDER 1940 a (nemlig hvis der er citeret flere arbejder af REHDER fra 1940).

Honorar for afhandlingerne kan vi ikke give, men hver forfatter får 100 særtryk frit, idet dog korte meddelelser ikke leveres hæftet i omslag. Ønskes titel trykt på omslaget må dette bestilles og betales efter regning. Ønskes mere end 100 særtryk må dette også bestilles og betales efter regning.

Redaktionen.

FORSIDEVIGNET
METASEQUOIA-GREN MED KOGLER
AF
JOHANNES HEDEGAARD

INDHOLD

JOHAN LANGE: Vore gamle kirkegårdes og alleers træer, set i kulturhistorisk perspektiv	103
H. NILAUS JENSEN: Hedera helix L. var. hoevensis	140
GEORG SCHLÄTZER: Strejftog i Ørkenarboretet.	143
JOHAN LANGE og JOHANNES HEDEGAARD: Metasequoia glyptostroboides har båret kogler i Danmark.	159
EMIL HARTMANN: Föreningen för Dendrologi och Parkvårds 50-årsjubileum.....	162
JOHAN LANGE: Stensbygaards Park, mellem Vordingborg og Kallehave	165
Ekskursioner 1968 til 1970:	180
D.T. Poulsens Planteskole, Kellersiis ved Kvistgaard, 23/5 1968.....	180
Forstbotanisk Have, Charlottenlund, 8/6 1968	185
Samsø, 17.-18. august 1968	185
Historisk-arkæologisk Forsøgscenter i Lejre samt Ledreborg Park, 28/9 1968... ..	189
Assistens Kirkegaard i København, 7/6 1969	191
Nysø og Bækkeskov, 15/6 1969	192
Rosenvold, 17. august	200
Vejle-Horsenseggen, 16.-17. august 1969	204
Alnarp, Skåne, 4/10 1969	202
Arboretet, Hørsholm, 23/5 1970	203
Vestsjælland: Katstrup, Selchausdal, Bromølle, Nørager, overdrevet i Kulebjerg- skov, 13/6 1970	204
Holsten og Sydslesvig, 15.-16. august 1970	210
Kann Rasmussens have i Gerlev, 19/9 1970	214
Jægersborg skovdistrikt, 24/10 1970	216
Foreningsmeddelelser 1968-69	220
RHODODENDRON-KREDSENS årsberetninger 1968-69	222
Lustgården, boganmeldelse.....	231
Dendrologisk litteratur, et udvalg af nyere bøger.....	235
Medlemsliste pr. 1. december 1970	237

Redaktion: E. HARTMANN

VORE GAMLE KIRKEGÅRDES OG ALLEERS TRÆER, SET I KULTURHISTORISK PERSPEKTIV

Af JOHAN LANGE

På en dansk kirkegård vokser der træer, enligt stående træer eller oftere træer i rækker eller alleer. Der findes næppe her i landet mange nogenlunde store og gamle kirkegårde, uden at der er én eller flere alleer på dem. Og om de små landsbykirkegårde gælder det, at det er meget få af dem, der savner gamle træer. Store træer og kirkegårde hører sammen. Hvorfor er der træer på vore kirkegårde, bortset fra nogle få i de mest forblæste egne af landet og bortset fra nogle få andre, hvor moderne hensyn har fældet de sidste store træer? Og hvorfor skal det netop være de højt voksende træer? Når man nu fra Arilds tid har kendt svagt voksende træer som Taks, Tjørn og Kristtorn samt buske, hvorfor har man så ikke tidligere foretrukket dem, sådan som man ofte gør nu? De skulle dog synes at passe bedre til de små gravsteder; og de lange, seje og grådige rødder på f. eks. Elm må dog være generende for gravningen og for svagere planter på gravstederne. Men endnu for 30 år siden plantedes der af kirkegårdsledelsen stadig meget højt voksende træer på vore kirkegårde; og på landsbykirkegårde gør man det i de fleste tilfælde endnu.

Hvis man nu vil hævde, at der dog ses mange Thujaer, Taks og Ædelcypresser, ligesom Buksbom har været almindelig længe, så kan dertil bemærkes, at de fortrinsvis træffes på gravstederne, hvor der plantes af ejeren eller efter ejerens (lejerens) bestilling. Problemet med disse stedsegrønne planter afløder så igen det spørgsmål, hvorfor man ikke ser rækker eller alleer af Gran og Fyr i ældre eksemplarer på de ikke-moderne kirkegårde, eller i hvert fald kun træffer disse arter sjældent.

Få træarter på gamle kirkegårde

Jeg har i somrene 1967–68 med henblik på et helt andet problem foretaget en lille undersøgelse på nogle tilfældigt valgte landsbykirke-

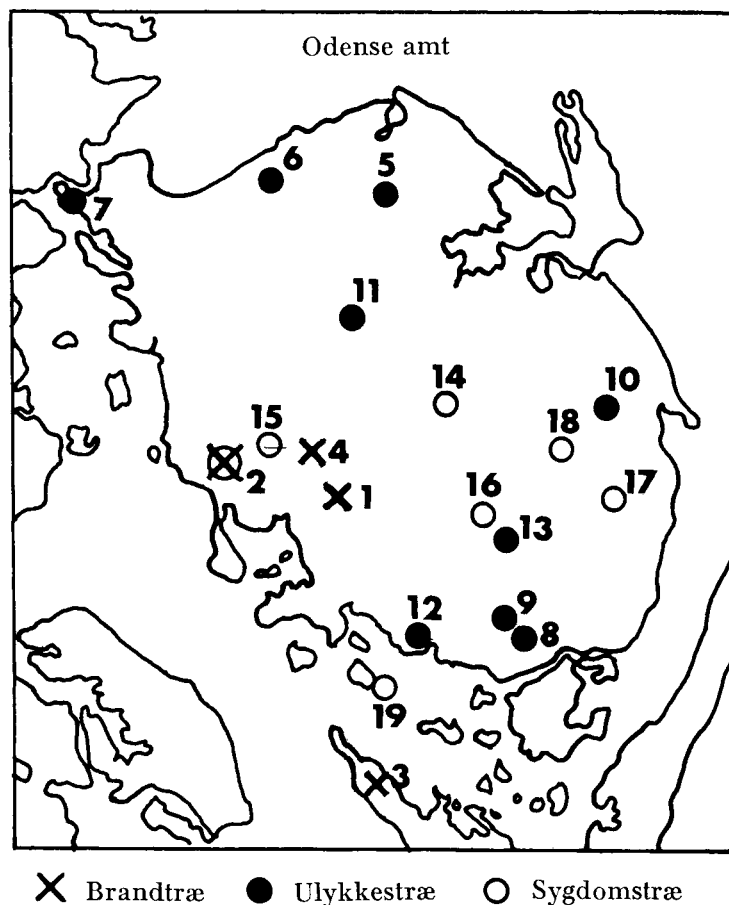

Fig. 1. Så sent som i 1958 (3. april) er denne kortlægning af forskellige typer af undergørende træer offentliggjort i Fyns Tidende. I den tilhørende artikel (af V. J. Brøndegaard) meddeles at ca. 150 skæbne-, brand- eller ulykkestræer findes i Danmark i det pågældende år. Senere meddeles det i brev, at tallet er steget til over 500.

gårde, nogenlunde ligeligt fordelt over landet, dog flest på Sjælland og i Jylland, 18 det første sted, 24 i hovedlandet inclusive Als, 5 på Fyn, 3 på Samsø og 4 på Bornholm. Det viste sig, at kun en af de 54 kirkegårde var helt uden store træer (Kegnæs på Als), og på ingen af dem fandtes store nåltræer. Derimod var danske løvtræer fremherskende, men Hestekastanie, *Aesculus hippocastanum*, forekom dog på 11 af kirkegårdene. Påfaldende var det, at Ask, *Fraxinus excelsior*, var plantet på 21 af de 53 kirkegårde, der havde træer. Det er efter denne undersøgelse at dømme det almindeligst forekommende kir-

kegårdstræ. Samme iagttagelse er gjort af biskop Jacob Madsen i slutningen af 1500-tallet på Fyn (Visitatsbog), af Niels Michelssøn Aalborg iflg. hans Husholdningskalender bl. a. fra 1662 og af forfatteren Anton Andersen i 1885 dels på Fyn dels i andre landsdele (2, s. 125). Johs. Tholle uddyber kendsgerningen (41). Derefter kom Lind, *Tilia europæa* (sjældnere *cordata* og *platyphylla*) på 19 af kirkegårde (manglede altså på 35), Elm, *Ulmus glabra* (sjældent *carpinifolia*) på 15 kirkegårde (manglede på 39). Ahorn, *Acer pseudoplatanus*, voksede på 9 kirkegårde. For de resterende noterede træers vedkommende var der kun så små tal som 3 med Seljerøn, *Sorbus intermedia*, 2 med Bøg, *Fagus silvatica*, 2 med Birk, *Betula verrucosa*, 1 med Eg, *Quercus robur*, 1 med Løn, *Acer platanoides*, og endelig 1 kirkegård med Taks, *Taxus baccata*. For ovennævnte biskop Jacob Madsen har undersøgelsen naturligvis kun været en underordnet sag under hans visitatser, og i de fleste afsnit om de ca. 150 landsbykirkegårde, som han har omtalt i sin visitatsbog, har han glemt at bemærke noget om træerne eller skriver bare, at der står træer på kirkegården (35 steder); og om 16 kirkegårde gør han den bemærkning, at der ingen træer står på dem. Men i de 28 tilfælde, hvor han har kunnet artsbestemme træerne, drejer det sig 17 gange om Ask, 3 gange om Lind, 2 gange om Eg, 1 gang om Ahorn, 1 gang om Pil og 4 gange om (formodentlig selvsået) Hyld. Elm har han muligvis ikke kendt eller ikke kunnet bestemme, fordi de fleste af visitatserne er foretaget i den bladløse årstid. Snarere forholder det sig sådan, at Elm virkelig var sjælden på kirkegårde for 3–400 år siden. Dette kan følgende måske ligeledes tyde på. I den nedenfor s. 112 nævnte instruks fra 1562 nævnes »Aske og Linder och andet nytteligt«, men ikke netop Elm. Simon Paulli (34) anfører om følgende tre træer, at de træffes (plantes) på kirkegårde: Ask, Lind og Hyld. Om Elm står der godt nok, at den ædes begærligt af kreaturer, men den angives ikke at være hyppigt plantet på kirkegårde.

En senere (i 1969 af mig selv foretaget) mere udvidet undersøgelse, der til dels har måttet bygge på lidt usikre oplysninger (rundspørge-svar fra gravere og præster), har givet lignende resultat. Dog har Elm nu vist sig at have overtaget dels i de barskere og næringsfattigere egne af landet, hvor Lind og Ask klarer sig dårligt, dels mærkeligt nok både i Øst- og Sydjylland (excl. Sdr.jylland) og på Fyn. Egne undersøgelser på 22 kirkegårde på Fyn har dog givet lige store tal for Elm, Ask og Hestekastanie (16 steder), mens Lind fandtes på 11 af de 22 kirkegårde. I Skåne og på Bornholm samt Sønderjylland dominerer Lind. I det hele taget er det vel kun venteligt, at

det oprindelige billede af træbestanden på en kirkegård, således som det tegnes af Jacob Madsen og Anton Andersen, er blevet sløret i årenes løb. Og i landets yderdistrikter, hvor Lind som nævnt synes at dominere i hvert fald i dag, kan det muligvis altid have haft en anden karakter end på Fyn og Sjælland.

Tendensen til helt at undgå træer på nye kirkegårde er i de sidste ca. 30 år blevet tydeligere; og traditionsbåndet på ældre kirkegårde er også blevet slappet. Birk og Røn er de to træslægter, som siden århundredskiftet er blevet plantet mest både på kirkegårdsudvidelserne, de nyetablerede kirkegårde og på de gamle kirkegårde til erstatning for fældede træer. Men de andre træer bliver normalt meget ældre end Birk og Røn. Hundred- til tohundredårige træer er derfor stadig almindelige at træffe og røber klart den tids traditioner. Derfor kan nogle tal, der fortrinsvis er baseret på tælling af kirkegårdenes gamle og ældre træer, absolut have interesse.

I tabel I er opført det antal kirkegårde, der i landets forskellige egne ifølge egne og andre sikre tællinger i 1967–70 havde de i skemaet anførte træer, idet der ikke er skelnet mellem de almindeligt plantede arter af henholdsvis Lind, Elm og Birk; til Poppel regnes alle hyppigt plantede *Populus*-arter, nærmere betegnet Sølvpoppel, *P. alba*, Berlinerpoppel, *P. berolinensis*, Kanadisk P., *P. canadensis*, Gråpoppel, *P. canescens*, Ontarisk P., *P. gileadensis*, altså ikke Pyramidepoppel, *P. nigra italica* og ikke Bævreasp, *P. tremula*. Ellers drejer det sig udover de ovenfor nævnte træarter egentlig kun om Almindelig Røn, *Sorbus aucuparia*, der er blevet talt og her i skemaet opført særskilt, foruden hængeformerne af Ask, Elm, Bøg og Birk. Alle andre træer, herunder Pyramidepoppel, Pyramide-Eg, Blodbøg og andre haveformer er naturligvis også blevet talt op, men er opført i tabel II i en fællesgruppe kaldt »andre træer«; det har hidtil været: Navr, *Acer campestre*, Tyrkisk Løn, *Acer cappadocicum*, Avnbøg, *Carpinus betulus*, Aksel-Røn, *Sorbus aria*, Rød-Eg, *Quercus borealis*, Hvidpil, *Salix alba* og krydsninger, Robinie (»Akasie«), *Robinia pseudo-acacia*, Grå-El, *Alnus incana*, Ægte Kastanie, *Castanea sativa*, Hvidtjørn, *Crataegus monogyna*, Alm. Hyld, *Sambucus nigra*, forvildet Haveæble, *Malus domestica*, Fugle-Kirsebær, *Cerasus avium*, Weichsel, *Cerasus mahaleb*, Hæg, *Padus racemosa*, Platan, *Platanus acerifolia*, Valnød, *Juglans regia*, Kristtorn, *Ilex aquifolium*, Østrigsk Fyr og andre Fyrre-arter (*Pinus*), Almindelig og andre Ædelgran-arter (*Abies*), Rødgran og andre Gran-arter (*Picea*). Men adskilligt flere træarter må kunne træffes. Antallet af kirkegårde med sådanne »andre træer« er som nævnt opført i tabel II. Derimod er »moderne« træer

Tabel I. Antal kirkegårde med følgende træarter.

	Ask	Lind	Elm	Hestekastanie	Ahorn	Selje-Røn	Almindelig Røn	Birk	Eg	Bøg	Poppel	Løn	Taks	Hænge-Ask	Hænge-Elm	Hænge-Bøg	Hænge-Birk	Ingen træer	I alt sikre	
i tal	189	200	220	128	119	77	14	107	20	38	11	14	22	85	13	5	7	6	425	hele landet
i pCt	45	47	51	30	28	18	3	25	5	9	3	3	4	22	3	1	2	1		

Tabel II. Antal kirkegårde, undersøgt til dels på basis af rundspørgsr, hvori man har anmodet om oplysninger om kirkegårdens ældre og gamle træer. Derfor har temmelig mange kirkegårde fået prædikatet træløs.

	Gruppe 1 Ask, Lind og/ell. Elm	Gruppe 2 Hestekastanie og/ell. Ahorn	Gruppe 3 Birk og/ell. Røn	Gruppe 4 Eg, Bøg og/ell. Poppel	Gruppe 5 Hængetræer	Gruppe 6 Andre træer	Gruppe 7 Ingen træer	I alt hele landet
i tal	536	309	256	128	138	163	31	687
i pCt	78	45	37	18	20	24	4	

som Japanske Prydkirsebær af forskellig art, busklignende træer som Buksbom, Mirabel, Surkirsebær, Kræge, Blomme, Syren, Guldregn og de talrige nyere gravstedstræer som Ceder, Thuja og Dværgcypres overhovedet ikke talt op.

I tabel I er yderligere frekvensen af de her anførte arter og slægter blevet regnet ud. Ved frekvens forstås her som vel overalt i plante-sociologien den hyppighedsprocent, hvormed en art optræder i et givet antal »stik«, her kirkegårde. Antallet af individer på den enkelte kirkegård er der altså set bort fra. Denne statistiske metode svarer næsten helt til den Raunkiær'ske cirklingsanalysemetode, der bl. a. tilstræber at give et objektivt udtryk for en plantearts hyppighed i et givet område af et plantesamfund. Stikkene er i plantesociologien normalt på 1/10 m²'s størrelse; i nærværende undersøgelse udgør hver kirkegård af normal landsbykirkegårds-størrelse et stik.

I tabel II er de i tab. I anførte arter og slægter blevet samlet i grupper. Grupperne er blevet til ved en delvis objektiv metode, idet gr. 1 består af de meget hyppige enkeltarter, der iflg. tab. I forekommer på 33 $\frac{1}{3}$ % og derover af alle undersøgte kirkegårde. Også graveres og præsters indberetninger er medregnet her. Gr. 2 er ret hyppige enkeltarter, forekommende på 25–33% af kirkegårdene. alle de mindre almindeligt forekommende træer er grupperet på en mere subjektiv metode: Gr. 3 består af de træslægter, der synes at vinde større og større udbredelse på kirkegårde, mens de tidligere var yderst sjældne. Det drejer sig om Røn og Birk (Seljerøn, Alm. Røn, Vortebirk og Dunbirk). Ofte har man været i tvivl om, hvorvidt planterne skulle noteres, idet yngre og nyplantede træer principielt udelades. Når Birk således er udregnet til en frekvensprocent på 27 i den centrale del af landet, skyldes det sikkert et lovlig stort indslag af yngre træer. Ellers ligger procenten for denne gruppe mellem 5 og 25. Gr. 4 er arter med en frekvensprocent på mellem 5 og 15, men i øvrigt er det planter, der hører til vore almindeligste skov- og parktræarter: Eg, Bøg, Poppel (i den ovenfor angivne begrænsning), selv om procenttallet skulle afvige lidt. I gr. 5, »andre træer« ligger procenten for den enkelte art oftest under 5. Det drejer sig altså om tilfældigt og sparsomt forekommende træer, se listen ovenfor. Til denne kategori hører også normalformen af Taks, *Taxus baccata*, i hvert fald her i Danmark, når man ser bort fra gravstederne. Selv Løn, der nok jævnligt forveksles med Ahorn, er ret sjælden i Danmark. I en sjette rubrik er anført antallet af kirkegårde med hængetræer; det drejer sig især om Hænge-Ask, men også Hænge-Elm, -Bøg og -Birk. Hængetræer symboliserer som bekendt

sorg og er altså plantet (oftest på en grav) af andre grunde end de oprindelige træer og derfor her holdt for sig. I en syvende rubrik er tallet på kirkegårde uden træer anført.

Optællingen er derefter i tab. II foretaget således, at en kirkegård, hvorpå der (evt. blandt flere andre træ-slags) forekommer enten Ask, Lind eller Elm, evt. to eller alle tre af disse slægter, tæller ét point i gruppe 1; antallet af træindivider ses der stadig helt bort fra. En kirkegård, hvor der (evt. blandt de foregående og andre træ-slags) forekommer enten Hestekastanie eller Ahorn, evt. begge disse arter, tæller ét point i gruppe 2; og således videre.

Det fremgår af tabellerne, tydeligst af tabel II, at Ask, Lind og/ell. Elm er helt dominerende på vore kirkegårde, gennemsnitlig på op mod 4 femtedele af de undersøgte kirkegårde, og Hestekastanie og Ahorn er den næsthyppest gruppe, mens de i vore skove og andre steder almindeligst forekommende træer som Bøg, Eg, Pil, Poppel, El, Avnbøg, Rødgran, Ædelgran- og Fyrre-arterne træffes sjældent på kirkegårde.

Iagttagelser på 30 kirkegårde på Öland i julen 1970 synes at bekræfte til overflod, at Ask er et meget vigtigt kirkegårdstræ i (store dele af) Norden, sandsynligvis det vigtigste, således som antydnet i begyndelsen af afhandlingen. Ask manglede således kun på to af de 30 kirkegårde, mens Elm forefandtes på 16 (= 53 %), Lind på 11 kirkegårde (= 37 %). De sidste to værdier stemmer ganske godt overens med danske forhold. Et særligt problem knytter sig til Løn (*Acer platanoides*), som på Öland forekommer på ikke færre end 83 % af kirkegårdene. Også i Sverige er mangelen ell. den sjældne forekomst af Bøg, Eg, Poppel, Pil, El og andre træer på kirkegårde påfaldende.

Hvad kan der nu udledes af det? Det er klart, at mulighederne for at fremskaffe planterne til en rimelig pris (eller slet ingen pris) kan have haft en vis betydning; men det kan ikke være det eneste bestemmende. Således er flere af de nævnte sjældent forekommende planter snarest nemmere at skaffe end de vigtige kirkegårdstræer. At henvise til, at man plantede dem på kirkegården, fordi man havde de samme træer omkring sin gård eller foran sit hus, er ikke nogen forklaring eller blot en udskydelse af problemet. For hvorfor havde man så træerne dér? Tholles forklaring (40), at det må skyldes træernes evne til ved vindens hjælp at sprede sig fra de beboede steder, idet både Ask og Elm (han nævner ikke Lind) har vingefrugt og er vindspredere, kan heller ikke accepteres, al den stund det drejer sig om meget bevidst plantede træer. Der må ligge noget andet bag.

Under et forsøg på at give en forklaring på at kun nogle ganske få træarter var og er almindelige på kirkegårde, kan man opstille f. eks. følgende teorier eller arbejdshypoteser om, hvad der har været bestemmende og traditionsgivende:

- I Overtro.
- II Hensynet til den praktiske anvendelsesmulighed af træerne, enten a) i dagliglivet eller b) i nødsituationer.
- III Kombination af I og II.

I Overtro

Levn fra hedenskabet på vore kirkegårde

Ifølge gammel overlevering regnes Ask for at have beskyttende kræfter i flere henseender, bl. a. skal den kunne holde slanger og andet kryb borte. (2, s. 125; 39, s. 45; 1, s. 23, i den sidst anførte litteratur er der henvisning til flere kilder også fra Sverige og det øvrige udland). Slinger mentes jo at have en vis forkærlighed for at opholde sig i kranier og i nærheden af lig (24, bd. XIII sp. 1–2). Om det så var af hensyn til de levende, der færdedes på kirkegården, at utøjet skulle holdes borte, eller om man ville skåne de døde for denne plage, får stå hen. Men Askens beskyttende evne over for levende mennesker var efter gammel opfattelse ubestridelig (37, bd. II s. 87). Askens rolle i nordisk folketro (Asken Yggdrasil) er velkendt (se bl.a. 11, bd. II, s. 312).

Også de andre to ret hyppigt forekommende kirkegårdstræer, Lind og Elm synes at kunne rose sig af stærke »kræfter«; Linden nævnes talrige gange i folkeviserne og har indtaget en helt enestående stilling i folkebevidstheden; den er visse steder blevet betragtet som et helligt træ (2, s. 228), som ingen turde fælde. På kirkegården værnede den mod lindormen (23, 2. bd. s. 186); på den anden side er den også blevet anset for at avle lindorme netop på kirkegårde (smst. s. 128 f.). Om dens rolle i folkløren kan der læses i Feilbergs jyske ordbog, mens der samme sted f. eks. om Bøg overhovedet intet står af folkloristisk betydning. Elm angives at have antidæmonisk kraft i det mindste ifølge tysk og engelsk overlevering (24, bd. I sp. 92), ligesom den er hellig i svensk overtro (21, bd. I s. 143). Navnene på de to første mennesker, kvinden Embla og manden Askr i den nordiske gudelære (Völuspá og Snorres Edda) er sandsynligvis dannet af trænavnene Elm og Ask (24, bd. I sp. 92). Hvis det er tilfældet, må planten Elm have spillet en lignende central rolle i gammel folketro som Asken vitterligt har. Men i øvrigt har trækult,

muligvis uden særlig hensyntagen til træets art, spillet en enorm rolle i hedensk tid og senere. Vor folkløristiske litteratur vrimler med beretninger derom. Man ofrede til træet. Nogle forskere mener, at hængning oprindelig ikke var en straf, men et offer til det hellige træ, idet selve hængnings-processen foregik i det levende træ. Men det i forvejen dræbte offer (menneske, husdyr) kan også være ophængt i træet som et offer til det. Et billedtæppe fra Oseberg-fundet viser et såkaldt Odinstræ med hængte menneskekropper (24, bd. XII s. 521–22).

Troen på de samme tre ovenfor nævnte træslægter Ask, Lind og Elm giver sig formentlig også udslag i forekomsten af dem på gårdspladser. For ca. 100 år siden var det så afgjort dem, der var almindeligst plantet dér. Man betragtede dem som værnetræer, og gårdens indbygges ve og vel var til en vis grad afhængigt af værnetræet, det der på svensk stadig kaldes vårdträd, og som også i Sverige næsten altid var en Ask, Lind eller Elm (21, bd. I 143).

Det *kan* altså for en væsentlig del skyldes ældgammel hedensk tiltro til bestemte træarters »beskyttende« kræfter, når der står Ask, Elm og/eller Lind på kirkegårde. Men hvorfor står der ikke nær så ofte Eg, Birk og almindelig Røn på kirkegårde, i hvert fald ikke på de gamle kirkegårde eller på den gamle del. Det er dog træer, hvortil der i høj grad er (var) knyttet overtro. Særlig om Eg og Røn berettes der mange historier (29); det drejer sig om helbredelse af sygdomme, om beskyttelse både for kreaturer og børn mod ondskab af vidt forskellig slags osv.; i princippet altså ikke så forskellig fra troen på de tre kirkegårdstræer.

For Egens vedkommende giver *måske* et par praktiske hensyn forklaringen. Eg trækker lynet. Det var for farligt at plante en Eg på gårdspladsen eller foran indgangen eller på kirkegården. Man risikerede lynnedslag i huset eller kirketårnet (kirken). Det samme gælder Gran og Fyr. Eg giver desuden agern, der yndes af svin. Man har hørt, at svin kunne være en plage for kirkegården, fordi de ligefrem kunne rode ligene op af jorden. Skikken at omgive kirkegården med et dige eller en mur med dør eller rist i indgangen er imidlertid gammel. Man har derfor de fleste steder tidligt haft kontrol over, hvad der færdedes på kirkegården, så det med svineplagen kan næppe have været bestemmende for, hvorvidt der måtte stå oldenbærende træer på området eller ej, lige så lidt som man undgik græsvegetation for at forhindre kreaturer i at trænge ind på kirkegården; man har netop i høj grad udnyttet vegetationen på kirkegården, som vi skal se nedenfor.

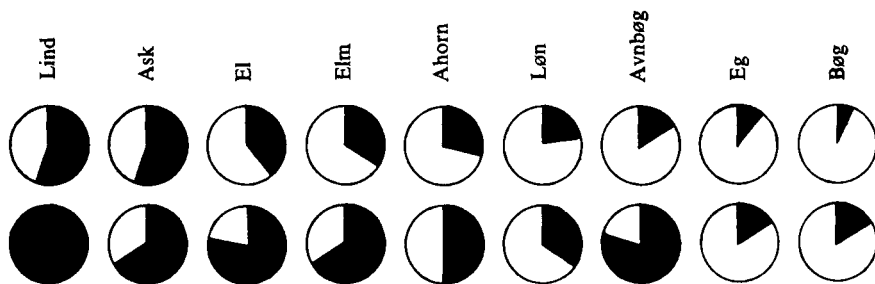

Fig. 2. Lavtstående planteædende dyr som Tusindben foretrækker ligesom drøvtyggere og andre pattedyr nogle træers blade frem for andre. Øverste række refererer til nylig nedfaldne blade om efteråret, nederste derimod til blade, der har ligget på jorden vinteren over. I begge tilfælde har man givet portioner af dem som føde til nogle Tusindben. Med sort udfyldning er der skematisk vist, hvor meget der relativt er blevet ædt af Tusindbenene af den samlede masse fra hvert af træerne. Bladene fra træarterne længst til venstre er åbenbart de foretrukne, og for alle gør et vinterophold dem om foråret mere tiltrækkende. (Gennem Danmarks Natur efter Dunger).

Den »helbredende« Røn og den yndefulde, med »kræfter« begavede Birk er nok blevet almindeligere i de senere år, men har tidligere været sparsomt forekommende. Særlig det faktum, at Rønneren var sjælden, tyder på, at tidligere tro på et træs »kræfter« ikke *alene* giver forklaringen på en træarts almindelige forekomst på vore kirgårde. Ganske det samme må vel siges, når man særdeles ofte træffer et par træer, der ikke anses for hellige eller beskyttende. Den ret nyligt indførte Hestekastanie og noget ældre Ahorn kan næppe stå på vore kirkegårde af »overtroiske grunde«; for man har ingen tradition for at tro på dem her i landet; og der er langt til deres hjemlande.

II Hensynet til praktiske anvendelsesmuligheder

Kreaturfoder

Hensynet til træernes prydværdi spillede hos vore forfædre næppe nogen egentlig rolle; derfor kan vi sikkert straks se bort fra et eventuelt æstetisk motiv og undersøge mulighederne for, hvorvidt praktiske hensyn kan have været bestemmende, senere traditionsgivende. Alt, hvad der har tjent samfundet i kampen for tilværelsen, har man naturligvis fremmet. Denne min formodning, om at det er nytten af de almindelige kirkegårdstræer, der var et *væsentligt* motiv for plantningen af dem, støttes af en gammel instruks, som i 1562 (eller 1566) er udstedt i anledning af indvielsen af den nye (nu forlængst nedlagte) kirkegård uden for Nørreport i København. Instruksen går

Fig. 3. Utallige steder i S.Sverige ser man rækker af Lind, Elm, men især Ask (som vist her) behandlet på denne måde, tydeligt mærket af løvtægt gennem mange år. J.L. fot. 1970.

ud på, at graveren («kiergordsmanden») skal holde kirkegården fri for ukrudt (bl. a. »tidtzler och areller« dvs. tidsler og fuglegræs m.m.) og tillige plante Ask og Lind »och andet nytteligt rund omkring kiergorden« (25, s. 433). Lignende instrukser er foreslået udstedt senere (25/9 1805) andet sted i landet (Ribe) (26).

Det synes altså hævet over enhver tvivl, at de tre træarter har haft praktisk betydning. Men hvilken? Det må vi se nærmere på. Det er velkendt, at Ask og især Elm og Lind i stenalderen, da et kvægavlende folk tog store dele af landet i besiddelse ca. 2500 f. Kr., aftog stærkt i tal, formodentlig fordi landnamsfolket dels ryddede skoven for at skaffe sig agre dels stævnede de tre træarter i de ikke-ryddede dele af skoven for at bruge grenene til foder for de opstal-

Fig. 4. I en bevægelig vognborg som denne fra Trediveårskrigen var husdyrene lige så vigtige som i en landsby i fredstid. Flokke af svin, får og køer ses foroven til højre. Det har nok gået hårdt ud over omkringstående træer, når der skulle skaffes føde til de løvædende dyr (11, bd. 9, s. 313).

dede husdyr. Over en lang periode i Stenalderen turde man nemlig slet ikke drive sine dyr på græs på grund af rovdyrfare. Alt, hvad husdyrene åd, måtte hentes ind til dem i stalden. Senere blev dyrene græsset ude om sommeren, men så blev tørret løv, dvs. afskårne bladbærende kviste, brugt som vinterfoder og tilskudsfoder, når f. eks. kreaturerne blev hentet ind om natten. Det har formodentlig op gennem årene været brugt over store dele af Europa. Columella skriver (i *De re rustica*, udgivet ca. år 60 e.Kr.) om anvendelsen af Ask og Elm blandt italienske bønder og meddeler, at træerne blev plantet ved gårdene, for at kvistene kunne bruges til kreaturerne. Endnu i dag er det i store dele af Europa, i hvert fald Norge, Sverige, Schweiz, Italien og Spanien brugt at give kreaturerne friske og tør-

rede grene, ganske særlig af Ask og Elm, men også af Lind. Se nærmere herom forskellige arbejder af J. Troels-Smith (bl. a. 42) samt Sten Bjerke (6, s. 394–97). Bladløse, nyafskårne grene af Elm er om vinteren meget yndet kost for hjortene i Zoologisk Have i København, efter hvad et par dyrepassere derude har fortalt mig. Ganske interessant er det, at selv lavere stående dyr som tusindben synes at foretrække omtrent de samme træarters blade, således som det fremgår af vedføjede skematiske fremstilling af, hvor meget disse dyr æder af nedfaldne visne skovtræblade dels før bladene er begyndt at rådne dels efter en forrådnelsesproces. Det er temmelig sikkert, at Ask, Elm og Lind op gennem årtusinderne har spillet en afgørende rolle for landbefolkningen og dermed for hele samfundet. For at lette arbejdet for sig selv plantede man dem omkring sit hus, på pladser, ved veje og i alleer.

Men hvorfor plantede man dem også på kirkegården? Det var dog vel et sted, man fredede om. Man kender biskoppelige forordninger fra midten af 1500-tallet, der går ud på, at kirkegården skal holdes fri for løsgående kreaturer, heste og svin (36, I s. 346). Men var det nu blot for gravfredens skyld, eller var motivet mere egoistisk? Det vides, at høslæt på kirkegården var et vigtigt aktiv for præsteskabet. Derfor udstedte biskopperne ordrer som den nævnte; og på et landemøde i Odense i 1545 vedtoges det af biskoppen over Fyns Stift og en kreds af provster og præster, at »alt Udbyttet af kirkegaarden tilkom Præsten« (oversat fra den latinske originaltekst af H. F. Rørdam I s. 232), se også Pontoppidan, *Annales* III s. 285. Ordreerne havde man lov-hjemmel for. Således anføres følgende i Skånske Lov (Kirkeloven) s. 950: »Huilkin som hest eller annet fæ lather med villia pa kirkegard, bøtes kirkan thre ora pæninge ...« Nok havde menigmand krav på at blive begravet i indviet jord, men området stod under kirkelig kontrol og overhøjhed. Avlen på kirkegården var kirkens. Og den ovennævnte instruks, der er udstedt af magistraten i København, lader ingen tvivl mulig om træernes nytte og ønskelighed netop på kirkegården og netop for lokale øvrighedspersoner som kirkeværgen eller præsten. Også disse to kunne tvistes indbyrdes om retten til afgrøden.

Det er vistnok en almindelig anskuelse, at de mange strenge, biskoppelige instrukser om at bedre forholdene på kirkegårdene blev fremtvunget af et omsiggribende forfald efter reformationen, at sløseriet skyldtes modvilje mod de tidligere papistiske vaner bl. a. med opsætning af kors, gravminder og billeder. Respekten for de dødes hvilested synes tværtimod først at vinde indpas med reformationen.

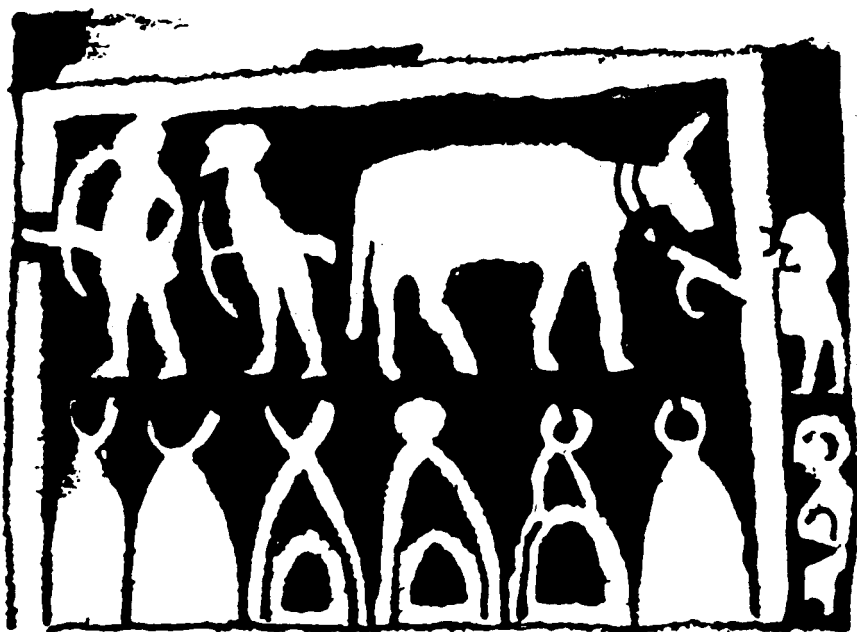

Fig. 5. Gotlandsk billedsten fra vikingetiden. En firkantet plads indrammet af en stenmur (eller et stendige) bliver forsvaret af to buebevæbnede mænd, der skyder ud igennem et skydeskår i muren (diget). Rækken af huse, hvis 6 gavle man ser langs den ene side af pladsen, lader formode, at det drejer sig om et omgærdet tun eller måske snarere om en lokal primitiv fæstning, sådan som den kendes bl. a. fra Eketorp på Öland og enkelte steder i Danmark og forbigående omtales af Uldall (43, s. 121). Sådan et sted gjaldt det ikke blot om at forsvare sig selv, men som det skrives l.c. også sine »Kreaturer og Heste«; for koen er nok ikke anbragt på billedet af tilfældige grunde, og det er store og for hele samfundet vigtige begivenheder, der skildres på billedstenene. Og husene kan sikkert jævnføres med sådanne forrådshuse og lignende skure, som ses på kirkegårdsbillederne fig. 6 (28, bd. I).

Før den tid blev kirkegården i byerne anvendt både som forsamlings- og markedsplads, idet mange hverdagshandlinger var kædet sammen med religiøse fester. Der var liv på en kirkegård, meget mere liv end man i dag ville finde passende. Og på landet var det i de tætte landsbyer vigtigt for kirkens mænd at have en let tilgængelig foderreserve i form af kirkegårdsgræs og andet brugbart. Man har udnyttet arealet, og det har kunnet ses tydeligt på kirkegårdenes tilstand. At det var svært at indføre nye vaner fremgår bl. a. af følgende referat af forhandlingerne på det ovenfor nævnte landemode i Odense, hvor en kreds af præster fremsætter krav om stadig at kunne udnytte afgrøderne på kirkegårdene; der sluttet således: »Sie

(altså præsterne) beriefen sich auf ältere Exempel unter den Papis-tischen Bischöffen, welche bei gerichtlicher Untersuchung eben so ausgemacht waren, und schlossen dass man annoch gleiches Recht haben müsste« (35, bd. III s. 285). Mens det her anførte er foregået i 1545, finder vi i et udtog af en visitatsbog fra 1561 en notits om, at provsten til Sædinge på Lolland forbød kirkeværgerne og hele menigheden at tillade nogen tilrejsende markedsfolk at lade deres heste græsse på kirkegården eller opslå deres boder sammesteds (22, 3. rk. 6. bd. s. 485). Der var gammel hævvd på det at kunne udnytte kirkegården og dens græs og træer, og der skulle mange forordninger til, inden det hjalp.

Det vil formodentlig være rimeligst at søge oplysninger fra dagliglivet for at finde svaret på det stillede spørgsmål. Først beretninger om offerdyret, især kirkekøer og -heste. Herfra Norden er meddelelser om såkaldte livkøer eller jernkøer almindeligst og kendes fra efterreformatorsk tid og helt op i 1800-tallet (38, 1963 nr. 1 s. 11). Fra England kendes beretninger fra år 1006 om en hest og en ko, der førtes foran et ligfølge ind på kirkegården. Dyret regnedes for en gave fra den afdøde til kirken til erstatning for mulige mangler i hans udredning af kirketiende og præsteafgift (32, s. 339). En dansk meddelelse i Pontoppidans kirkehistoriske annaler går ud på, at sjælegaven dvs. betalingen til kirken for messen for den afdødes sjæl bestod i en ko, der skulle føres foran ligfølget helt ind på kirkegården (smst.). Fra Norge meldes om »gravvigslenaut«, dvs. jordfæstelses-køer, der gik bagest i ligfølget. Det var honoraret for ligtale og begravelse (smst.).

Det var ikke helt få dyr, specielt køer, kirken kunne komme i besiddelse af. Vi ved, at kirken i Døstrup i 1500 ejede 85 jernkøer, i 1639 var tallet faldet til 19. Brede kirke ejede i 1500 81 køer, i 1639 kun 32, Agerskov kirke ejede i 1639 48, Rømø kirke 44 osv. osv. (38, 1963 nr. 1 s. 11, 20, s. 97).

Disse mange dyr kunne kirkeværgerne ikke overkomme at passe. Nogle blev slagtet med det samme, andre blev udlejet til bønderne i omegnen; og ofte var der den klausul på lejemålet, at afgiften skulle erlægges, selv om dyret døde af sygdom eller ælde; man betragtede altså lejemålet som evigtvarende, og koen var formelt udødelig; deraf navnene livko eller jernko. Det har altså været en ret alvorlig og forpligtende sag for en landmand at indgå i et sådant lejemål.

Men nu kommer det springende punkt i udredningen. Indtil lejemålet af dyrene var kommet i orden, måtte kirkeværgerne naturligvis passe køerne og skaffe dem føde; og hvad var naturligere, når de

først under begravelsesceremonien var kommet ind på kirkegården, end at lade dem blive derinde og græsse; kirkegården var jo heget, og græs var der altid på datidens kirkegårde; senere, da man begyndte at hæge om de enkelte gravsteder, fik man regeringen til at udstede forbud mod, at kirken holdt kreaturer på kirkegårde. Således må det formodentlig opfattes, når det endnu så sent som i lov af 19. februar 1861 §19 anføres, at »Enhver Afgræsning af Kirkegaardens Afgrøde med større eller mindre Kreaturer er aldeles utilladelig.« Det viser indirekte, at man engang i fortiden har holdt husdyr på kirkegårdene. Og var der mange køer, slog græsset ikke til; så måtte man ty til træer, der kan give en enorm afgrøde, når de først er vokset til. Her har vi da måske (evt. i forbindelse m. overtro) noget af forklaringen på, at det er de tre til kreaturfoder særlig anvendelige træer, der står på vore kirkegårde.

Men problemet med de to nyere træarter Hestekastanie og Ahorn er stadig ikke løst. Den første leverer imidlertid med sin frøsætning et fortræffeligt drøvtygger-foder, som nærmere omtalt under afsnittet om alleer nedenfor. Hestekastaniens hyppige forekomst i (tidligere) dyrehaver falder godt i tråd med dens opgave på kirkegårde, sådan som den er opfattet her. Og Ahorn har i det mindste i en del af sit hjemland (især M.Europas bjergegne) spillet en meget stor rolle som fodertræ for får, geder og kreaturer. Således skriver Hegi efter en omtale af blødningssaftens anvendelse hos *Acer pseudoplatanus*: Vigtigere er anvendelsen af løvet som fåre- og gedefoder og som strøelse. Ved benyttelsen bliver de træer, der ofte er plantet på særlige pladser og omkring landsbyer f. eks. i Bündner Oberland og Wallis (i Schweiz), stævnet regelmæssigt ganske ligesom Asketræerne. (18, V s. 280). Fra anden kilde anføres: Kvæget æder gerne dette træ (*Acer pseudoplatanus*) løv (3, bd. V s. 139). Tyske navne antyder også meget klart plantens anvendelse i hvert fald som gedefoder: Geissbaum bruges dels om *Acer ps.* dels om *Fraxinus exc.* Geisslaub bruges om *Fraxinus exc.*

Der er således en mulighed for, at Hestekastanie og Ahorn oprindelig er plantet på kirkegårde først og fremmest for at kunne tjene til husdyrfoder ganske ligesom de tre gammelkendte fodertræer. Motiveringen for at indføre de to udenlandske træarter har måske endda for en væsentlig del været denne anvendelse.

De her anførte forklaringer bygger på meddelelser fra dagliglivets praksis (ovenfor anført under punkt IIa).

En tredje forklaringsmulighed (II b) foreligger imidlertid. Den bygger på beretninger om praksis i undtagelsessituationer; på med-

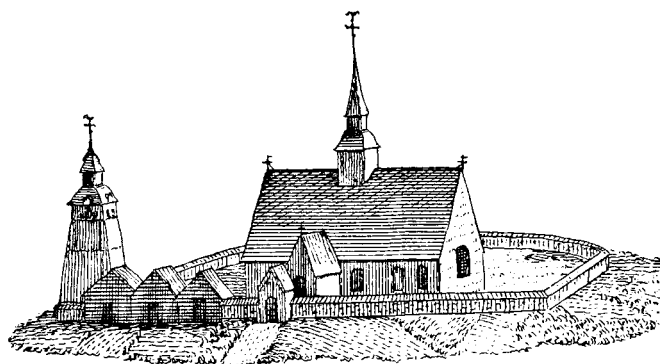
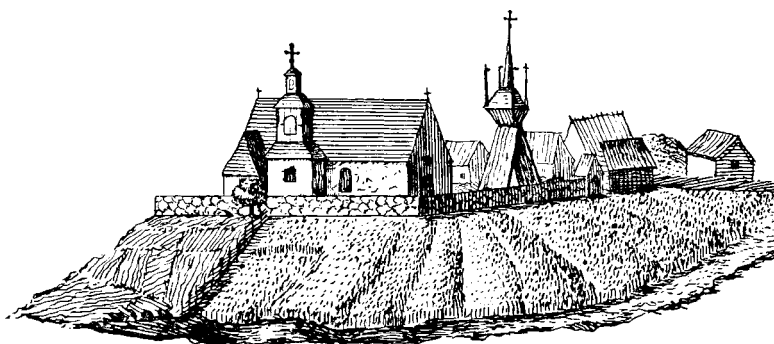
*Wäla**Alluna*

Fig. 6. Kirker i Västmanland i Sverige (17, tab. XII og XIII). Indbygget i kirkegårds-muren og inde på det af muren afgrænsede område ses småhuse, der har tjent dels til opbevaring af reservefødemidler, dels som stalde til brug under en evt. belejring.

delelser om den rolle, kirkegården må eller kan have spillet i sådanne nødssituationer, som f. eks. krige og plyndringstogter fremkalder.

Det er kendt, at kirkegården tidligere kunne være indrettet som en primitiv fæstning. Muren eller diget var (er) ofte meget solidt bygget. Også højden er endnu i dag mange steder så anselig, at den må have tjent et særligt formål. Olsker på Bornholm, Himlingøje, Lyderslev, Jomfruens Egede, Sæby m. fl. kirker på Sjælland, Mårslet, Odder og mange flere kirker i Jylland er (har været) delvis (helt) omgivet af kirkegårdsmure på over 2, ofte over 2,5 m's højde. Den svenske kirkebygningsforsker Frölén nævner en lang, række nordiske kirker, hvor selve bygningen tydeligt har tjent et fortifikatorisk formål, og ved en stor del af dem viser han, har kirkegårdsmuren været et ydre forsvarsværk. Særlig opmærksomhed fortjener de

Fig. 7. Resterne af et middelalderligt forvarstårn i det sydøstlige hjørne af kirkegården i Malling s. f. Århus. Korte rester af solide mure omkring kirkegården findes ligeledes i Malling. J.L. fot. 1969.

træskyttegange, som sikkert har været påmonteret kirkegårdsmuren visse steder i Norden, og som har været overdækket med et smalt saddeltag og forsynet med udadrettede skydeskår (14, bd. I s. 93–94). At de har eksisteret, viser et kongeligt cirkulære udstedt 22. august 1764 (47, s. 885). Heri påbydes det, at en skadelig »qwarlefwa ifrån påfwedömet« skal fjernes, nemlig den gamle forekomst af brædde- eller spåntag over en kampestensmur omkring kirkegården; vedligeholdelsen af sådanne tagoverdækkede tømmerværker kræver for meget gavntræ, og da det tilmed er naturstridigt at beskytte »gråsten, som ifrån förwandling nogsamt och bäst förwarer sig sjelf«, så skal tømmerkonstruktionen ikke fornyes, men erstattes af »kallmurer utan trätäckning« (cit. efter Frölén I 114). En sådan forordning tyder på, at forekomster af træskyttegange ikke har været sjældne. Og hvordan omtrent de har set ud, viser en tegning fra 1863, forestillende kirkegårdsmuren omkring Näskott kirke 25 km NV f. Östersund i Sverige, fig. 15. På billedet ses en lav kampestensmur, hvorpå der hviler en solidt tømret væg under et bræddetag. Taget, som var tjæret og rødfarvet, kaldes i en beskrivelse fra 1831 betegnende nok for »borggårdstaket« (33). Et næsten nutidigt bevis på, at sådanne over-

bygninger på kirkegårdsmure har eksisteret, giver de konturmærker der endnu i 1904 sås på porthuset på Erentuna kirkegårdsmur i Uppland (14, bd. I fig. 76). Men en bedre forestilling om deres konstruktion giver de træskyttege, som endnu kan ses i visse tyske landsbyer, der har ringmure fra middelalderen, og ikke mindst i Siebenbürgen. Fra kirkegårdsmure i Kärnten er den vedføjede tegning af et snit igennem konstruktionen hentet (via 14, bd. I s. 93 fra 31, bd. XI s. CXVI se også fig. 10 og 20). Saddeltaget yder både træværket beskyttelse mod væde og dermed følgende forrådnelse og forsvarerne værn mod regn og især fjendens kasteskyts; løbegangens betydning er selvindlysende, dels kan mandskabet holdes i beredskabet umiddelbart bag skydeskårene, der takket være konstruktionen befinder sig over fjendens rækkeøjde, dels er hurtig bevægelse fra skår til skår mulig i tilfælde af underbemanning; stensokkelen vanskeliggør ildspåsættelse udefra og løfter træværket op over den fugtige jord.

Hvor almindelige de befæstede kirkegårde har været, får man et levende billede af hos forfattere som H. Bergner, A. v. Cohausen og især A. Dachler. Denne omtaler og beskriver kort ca. 180 landsbyer og kirker i Østrig med fæstningsværker. En meget væsentlig del heraf har været knyttet til kirkegårdsmuren, enten i form af bastioner, kamtakninger, løbegange som ovenfor beskrevet eller som skydeskår; udtryk som »Kirchhofmauer mit Schiessscharten« eller »Die Umfassungsmauer hat Schiessscharten und Rundbastionen« går igen gang på gang (10). Cohausen og andre forfattere omtaler kirkekasteller eller såkaldte tabors. Der beskrives mure på 4 m's tykkelse og med skydeskår i to etager og tilhørende løbegange. Bergner (5, s. 99–100) skriver om de bag skydeskårene udsparede felter i muren, nicherne, der har tjent som skyttestillinger, og om hvor megen plads en skydebue kræver, når skydeskåret skal fungere rigtigt. Han anfører, at både kirkerne og kirkegårdene adskillige steder i og uden for Tyskland »fast regelmässig« er indrettet »ganz militärisch« som refugier, hvor de omkringboende tyede ind med deres rørlige gods »während das Vieh in dem weiten Hof gesammelt wurde«. Samme forfatter nævner en række landsbyer fra Lothringen i vest til Schlesien og Siebenbürgen i øst, hvor der dels endnu er lager- og værkstedshuse med kældre i umiddelbar tilknytning til kirkegårdsmuren, dels endnu kan ses, at »eine majestätische Ringmauer mit 72 Zinnen nach Zahl der Bauern, innen mit Wehrgang auf Holzbalken umschliet die Kirche Mauern mit Ecktürme sind in Franken und Schwaben sehr häufig«.

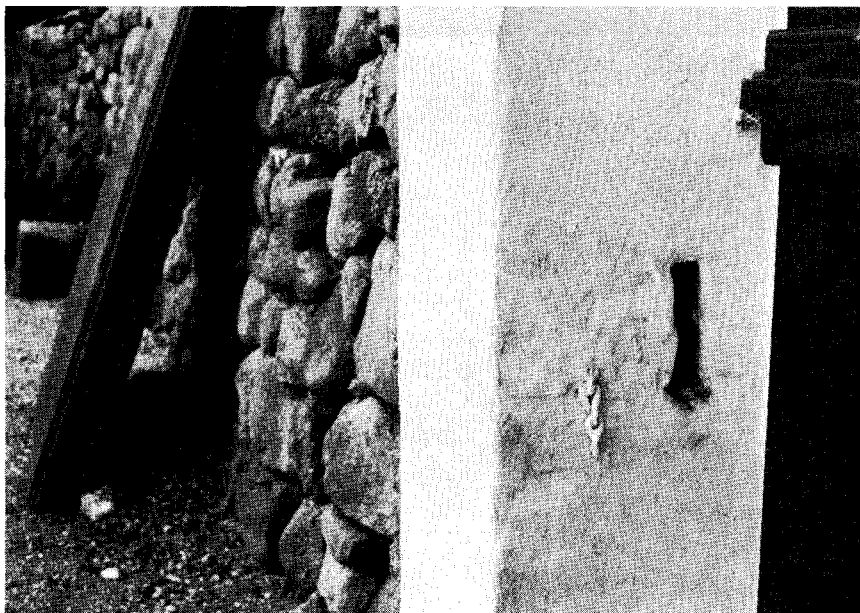

Fig. 8. Den vestlige dør i kirkegårdsmuren i Mårslet har nok tidligere været meget solidere end den, der ses lidt af her; og så har den kunnet stænges; begge hullerne til bommen kan iagttages i murpillerne; her på billedet ses det ene ligesom en stump af den lænke, der har fastgjort spærrebommen, så den ikke kunne fjernes. Til venstre for pillen ses det høje og meget solide forsvars-stendige og i baggrunden formodentlig en udkigssten.

JL. fot. 1969.

Også i nordisk litteratur er der omtalt og afbildet sådanne nødhjælpshuse i kirkegårdsmuren; se de her afbildede kirkegårde og kirker i Västmanland, fig. 6. Husene var bygget efter en fælles plan af de enkelte landsbybeboere og ejedes af dem, men anvendtes kun til forrådskammer og nødværksted i krigstilfælde. Da husene oftest enten var bygget af træ, jord, ler eller bindingsværk, er de forlængst forsvundet, og enhver rest af de ovennævnte tømmerkonstruktioner ovenpå murene er ligeledes væk. Men skydeskår i selve muren er dog bevaret flere steder i Danmark, skønt den behandling, de udsættes for selv i dag, ikke er som den burde være, muligvis fordi man mærkeligt nok ikke vil anerkende dem som virkelige skydeskår, men betragter dem som tilfældige forsiringer. Man har anført som indvendig, at skårene ofte sidder for lavt i forhold til jordoverfladen, til at de har kunnet bruges til at skyde igennem. Herimod anfører Frölén, at der i tidens løb er skredet jord ned fra de oftest højere liggende centrale partier af kirkegården, ligesom der jo stadig sker

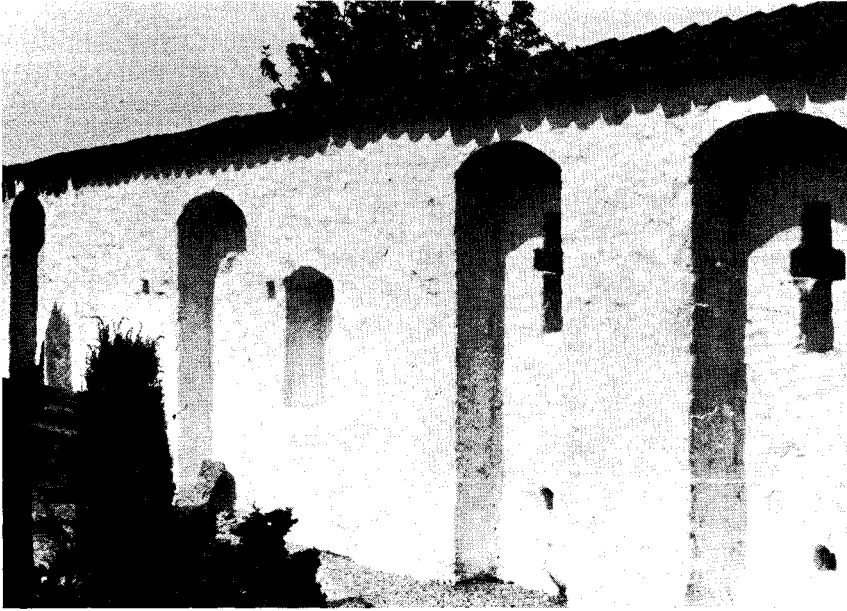

Fig. 9. Skydeskår i murnicherne på Sæby kirkegård (Holbæk amt). Hullerne er senere muret til i ydersiden af muren og ses altså ikke udefra. En passende høj sten til at stå på har været nødvendig for at kunne nå op til hullerne. J.L. fot. 1969.

påfyldning af materiale på en kirkegård. En knælende eller liggende skydestilling er i høj grad tænkelig ved lave mure.

Også rester af egentlige fæstningstårne kendes fra Sydsandinavien. I Malling i Ø.Jylland og Fjällkinge i Ø.Skåne er der rester af et forsvarstårn lige ved kirkegårdsmuren. Velholdte forsvarstårne oprindeligt beliggende i kirkegårdsmuren findes på kirkegårdene i Lödderup, Valleberga og Benestad ved Ystad. Flere steder på Sjælland i hvert fald i Holbæk amt er der, hvad sidste udgave af Trap forsigtigt kalder skydeskårlignende huller i kirkegårdsmuren. Særlig velkendt er skydeskårene i kirkegårdsmuren i Holmstrup og i Kundby. Også i Føllenslev er der bevaret et enkelt skydeskår, mens de, der findes i Sæby ved Tissø i den stedvis 3 m høje, hvidkalkede kirkegårdsmur, nu er lukkede i den ydre side. Der findes her 3 således til dels tilstoppede, korsformede huller, der er 60–70 cm høje og 30 cm brede i »korsarmen«. I Allerslev i Præstø amt er de tre endnu synlige skydeskår blevet lukket på murens inderside, og jord er fyldt op, således at skydeskårene her ind mod kirkegården ligger i jordniveau og ikke ses.

Fig. 10. Eneste skydeskår i muren omkring Føllenslev kirkegård (Holbæk amt). JL. fot. 1969.

I Mårslet i Ø.Jylland er der i begge pillerne til en af kirkegårdsportene (den mindre mod vest) meget tydelige bomhuller til en spærrebom. Skriftlige ældre kilder må kunne bringe noget for en dag om tidligere forsvarsværker, som er forsvundet ved senere istandsættelser eller nedrivninger. Således meddeler herredsindberetninger fra Østjylland om enkeltheder af fortifikatorisk art ved Falling kirke og Lyngby på Djursland. Nationalmuseet er i gang med systematiske undersøgelser, som må ventes at bringe spændende ting for dagen.

I det mindste på Öland vrirler det med rester af forsvarsforanstaltninger i kirkebygningerne, særlig tårnene. Om kirkegårdsmuren i Alböke kan der læses følgende: »Kyrkogården omgavs förr av en mäktig bogårdsmur av kalksten, 5 alner hög och forsedd med en

Fig. 11. Et af de ca. 13 bevarede skydeskår i kirkegårdsmuren i Kundby (Holbæk amt). Nogle af de 13 huller er for nylig ved anlæggelsen af en toilet-bygning blevet muret til på indersiden. Da skydeskårene er anbragt ganske lavt, har man åbenbart måttet knæle ell. ligge ned under et forsvar. J.L. fot. 1969.

skyttegång längs innsidan. Av denna mur som varit den högste och stärkste i sitt slag på Öland och utgjort ett yttervärn kring den likaledes för försvar lämpliga kyrkan finnes nu endast obetydliga rester i behåll ved norra grinden.» (B. Palm och L. Landin, *Öland III* (1949) s. 390). Forskelligt tyder på, at der alle steder omkring kirkegårdene har været høje mure; det meste af materialet i dem er imidlertid ved kirkerestaureringerne i 1700–1800-tallet blevet fjernet og benyttet til dette formål.

Ikke blot bygningstræk og fund ved kirker og kirkegårde viser klart, at disse i mange tilfælde har været beregnet til forsvar. Historiske beretninger og traditioner peger i samme retning. Endnu i 1600-tallet levede der ifølge indberetninger til P. H. Resen (*Atlas Danicus*) i 1667 på Stevns en tradition, om at indbyggerne ved søroverangreb trak sig tilbage til kirkegården (43, s. 128). I 1627 under Trediveårskrigen befæstede jyske bønder sig på Ørum kirkegård, hvor 30 af dem blev dræbt. Under Svenskekrigen 1658–59 forsvarede en dansk fourageringsekspedition sig på kirkegården på Hven; i samme krig forsøgte bønderne et forsvar af kirkegården i Gelsted på Fyn,

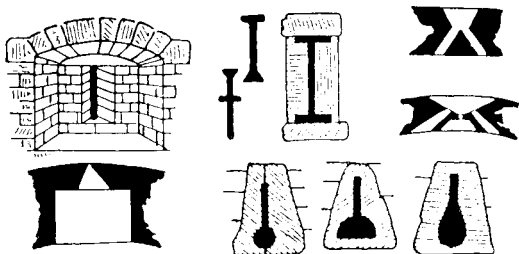

Abb. 103. Äldre Schartenformen.

Fig. 12. Skydeskår fra tiden før krudtvåbnene vandt indpas (5, s. 98). De stammer alle fra borgmure, men det længst til venstre er konstrueret næsten helt som skydeskårene i Holmstrup og nogle af dem i Kundby, se fig. 13.

og efter krigen måtte man reparere kirkegårdsmuren i Munkebo på N.Fyn, fordi der var brudt huller til geværanlæg.

Meddelelser om lignende episoder, der udtrykkelig angives at være foregået på kirkegårde i middelalderen, er heller ikke helt sparsomme her i Norden, se Uldall s. 121–22; særdeles talrige er de naturligt nok i M.Europa. Vi hører også tit herhjemme om selve kirkebygningen som tilflugtssted eller fæstning. Men det er som påvist ovenfor ganske indlysende, at kirkegårdsmuren eller -diget ofte er blevet brugt som en ydre forsvarslinje, hvor mange mand samtidig kunne yde modstand. Fra selve kirkebygningen og tårnet har de få glugger og vinduer formodentlig ikke givet mulighed for noget særlig effektivt forsvar. Alligevel haves mange vidnesbyrd om våben og kasteskyts, opmagasineret i kirker for påkommende tilfældes skyld, hvad enten man så har foretrukket straks at ty ind i kirken eller snarere først har forsøgt at forsvare sig selv, sit gods og sine dyr ude på kirkegården. Det vil føre for vidt her at opremse alle de meddelelser om kasteskyts, håndstore sten, stenkanonkugler, små kirkekanoner og andre skydevåben, som foreligger fra Danmark; også såkaldte kirkeknipler hører vi om, ligesom der i kirkeregnskaber gang på gang figurerer en udgift til fremstilling af våbenskabe til anbringelse enten i kirkens våbenhus eller andetsteds. Nærmere oplysning om den store rolle, kirken og kirkegården spillede i forsvarsmæssig henseende, kan søges i *Fortid og Nutid IX* (1931) (Uldall), i *Frölén, Nordens befästa rundkyrkor* (1911), samt en række tyske afhandlinger nævnt i litteraturlisten her. På baggrund af disse autoritative værkers vidnesbyrd virker det ejendommeligt, at sagkundskaben herhjemme dårligt tør nævne ordene »forsvar og »forsvars-

formål«, hverken i forbindelse med evidente skydeskår i kirkegårds-mure eller under omtalen af kirkerne på Bornholm, rundkirkerne dog undtaget. I Danmarks Kirker bd. 7 (Bornholm) anføres således s. 536 under omtalen af nogle vindueslysninger, der oprindeligt som det anføres, har været korsformede og ca. 20 cm brede i alle fire korsarme følgende: Deres form er . . . »så påfaldende, at man meget let kunne forledes til at tillægge dem et eller andet praktisk formål«. I en note sammetsteds omtales »et hak, hvis bestemmelse man har søgt at forklare på mange lidet fyldestgørende måder.« Smst. s. 470: »Man tør næppe lægge for meget i det navn »Fæstet«, hvormed almuen ifølge Hans I. Holm skal have betegnet kirkens tårn.« Traps sidste udgaves overdrevent forsigtige omtale af »skydeskårlignende huller« ved Kundby kirke er omtalt ovenfor.

Forklaringen på problemet med forekomst af de tre gamle kirkegårdstræer går herefter ud på følgende: Når landet blev plyndret af sørøvere eller af regulære fjender i krig, søgte man at beskytte ikke blot sig selv, men også i høj grad sine dyr. Fjenden måtte skaffe sig slagtemad, og det prøvede man at forhindre på forskellig måde. Undertiden har man kunnet nå at drive dyrene ind i dybe skove eller ud i utilgængelige moser, hvor der formodentlig var mad nok til dem om sommeren. Men ofte blev man overrumplet og kunne da højst nå at tage dyrene med ind på kirkegården. At det yderligere var vigtigt at have mælkegivende køer hos sig under en belejring turde være selvindlysende. Et par gamle afbildninger synes også at støtte teorien om, at man virkelig har gjort sådan; se f. eks. Grimbergs Verdenshistorie bd. 9. s. 313. Billedet forestiller en vognborg i 1500-tallet; i et hjørne af forsvarsanlægget løber køer, får og svin omkring; fig. 4. Et væsentlig ældre billede på en Vikingetids-billedsten fra Gotland viser, hvordan man forsvarede sig selv og sine husdyr, se billedteksten til fig. 5. Et stendige af lignende art som det, der (formodentlig) er afbildet på den gotlandske billedsten, ser vi talrige steder omkring vore kirkegårde. Men inden for diget står der altså træer og ikke mere køer.

Af gammel erfaring vidste man, at de bedste fodertræer var Ask, Elm og Lind. Derfor sørgede man i god tid for at have plantet rigeligt med disse træer af hensyn til dyrene og sig selv. Kun hvis dyrene fik foder (og vand) kunne de yde mælk til de indespærrede og belejrede på kirkegårdsområdet.

Lønnetræets forekomst på svenske kirkegårde (83% af kirkegårdene på Öland, se ovenfor) kan sandsynligvis forklares som et forsøg på at sikre sig (sukkerholdigt) vand under en eventuel be-

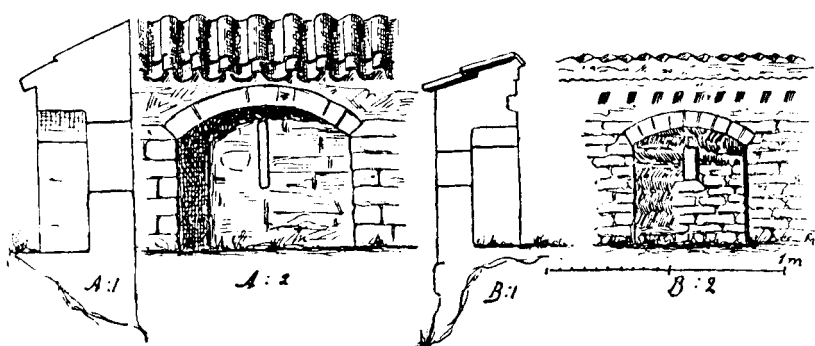

Bild 74. Kyrkogårdsmur med inre skottnischer fr. Kundby (A) 1886 och Holmstrup (B) 1895.

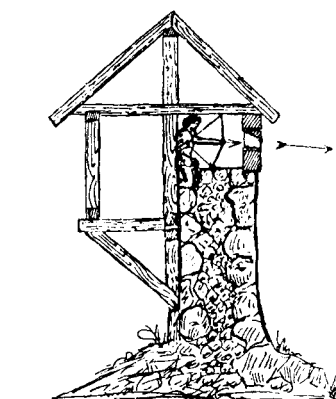

Bild 75. Kyrkogårdsmur, Grasenbach, Kärnten (Mittheilungen)

Fig. 13. Til højre vises et snit igennem kirkegårdsmur fra Grasenbach i Kärnten. Sådanne forsvarsmure har sikkert også eksisteret omkring nordiske kirkegårde, se teksten (14, f.d. I, s. 93).

lejring. Brøndvand fra en kirkegård er sundhedsfarligt for mennesker, næppe altid for dyr. Blødningssaft fra træer er derimod sundt, men løber kun rigeligt i vinter- og forårs månederne og har i hvert fald kun været aktuel for mennesker.

Om begrebet Kuhkirchhöfe bringer Cohausen følgende lidt magre oplysning. »Schlieslich müssen wir noch auf die am Niederrheine vorkommenden Kuhkirchhöfe hinweisen von denen wir nichts zu sagen wissen als dass dort das Vieh gesichert wurde« (8, s. 243). Men det er i og for sig også fuldt tilstrækkeligt bevis på, at man har brugt kirkegårdsområdet til at beskytte ikke blot sig selv, men også sine kreaturer mod fjenderov. Når ordet kokirkegård har kunnet opstå, må man regne med, at tydelige og ganske specielle indretninger som f. eks. stalde og aflukker har forekommet på dem i lighed med de ovennævnte og afbildede små-udhuse. Disse indretninger må have været så klare og tydeligt beregnet til dette bestemte formål, at man spontant har brugt betegnelsen kokirkegård til stedet. Nærmere oplysning og flere vidnesbyrd ville dog være ønskelige og må afventes med spænding.

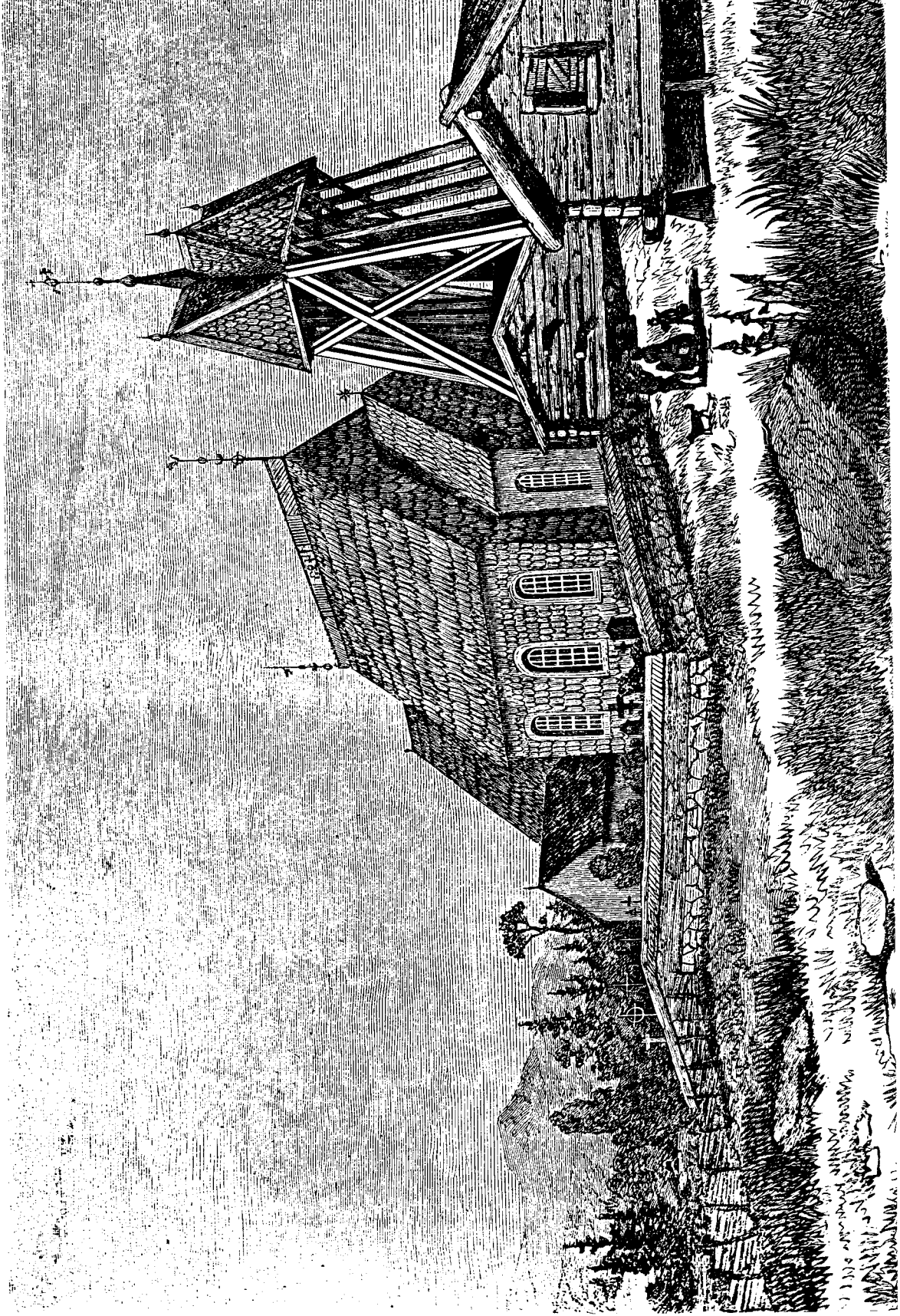
Som nævnt ovenfor har skikken at medbringe offerkøer ved begravelser holdt sig enkelte steder her i landet helt til første halvdel af 1800-tallet, muligvis endda helt til forbudet mod kreaturgræsning blev gentaget i 1861. Men ellers har dette forhold nok især været ak-

Fig. 14. En af de tre træ-indgangsportaler i kirkegårdsmuren ved Gärdslösa kirke på Öland. På detailbilledet til højre, der viser den samme portal taget inde fra kirkegården, ses en øsken til fastgørelse af en spærrebom. Flade-vindviseren i portalens tagspids bærer årstallet 1720. I dette år, da svenskere og danskere endnu krigedes, er portalen formodentlig blevet fornyet. Endnu så sent ønskede man åbenbart at kunne stænge portene for eventuelt indtrængende danskere eller andre fjender. J. L. fot. 1970.

tuelt i Middelalderen. Vore forsvarskirker stammer som bekendt fra Middelalderen; og træplantning på kirkegårde må afgjort kunne føres tilbage til samme tidsrum. Betydningen af disse træer er dog senere blevet svækket stærkt; men traditionsbundet som man var, blev man ved at forny bestanden af de samme træarter, dem alle tre eller oftere vel to eller en af dem. Men netop på kirkegården og i det hele taget i forhold vedrørende kirken har man forbløffende længe holdt på gammel tradition. Især takket være den, er det muligt endnu i dag at finde ikke helt få åndelige levn fra Middelalderen eller muligvis fra endnu ældre tid.

Også før man byggede kirker, har man formodentlig i ufredstid, og når sørøvere hærgede, haft behov for et tilflugtssted. Det hedenske vi var ligesom kirkegården omgærdet af sten og beplantet med hellige træer. De træer, som man udvalgte til at være hellige, var sikkert netop dem, man i årtusinder havde haft størst nytte af, og af hvilke ens eksistens afhang. Det er et fælles træk for flere primitive religioner, at det, der opretholder livet og slægtens beståen eller blot menes

at gøre det, bliver tilbedt og anset for en guddom; soldyrkelse og falloskult er eksempler herpå; jvf. også gudesagnet om ur-menneskeparret Embla og Askr (»Elm« og »Ask«) omtalt ovenfor. Uden træerne formåede husdyrene ikke at klare vintrene, og uden husdyrene kunne man i datidens samfund ikke eksistere.

Når der i dag står Ask, Elm og/eller Lind på en kirkegård, skyldes det da formodentlig en charmerende blanding af tro på træets overnaturlige magt og hellighed og jordnær praktisk erfaring om træets anvendelighed og uundværlighed. Således bliver det antagelig en kombination af teorierne I og II, der kommer sandheden nærmest, jvf. III ovenfor.

Det vil være for tidligt endnu at afgøre, hvilken af teorierne der bør lægges mest vægt på. Viser det sig at holde stik som ovenfor antydet, at Elmen tidligere (dvs. for mindst 3–400 år siden) manglede på kirkegårde, så bør der sandsynligvis hældes imod teorien om overtroen.

Alleer

Alleer anses i almindelighed for at være noget forholdsvis nyt; navnet tyder således på, at den stærke, franske påvirkning i baroktiden har ansvaret for, at vi fik alleer i Danmark. Så enkelt er det nok alligevel ikke. Også den italienske havestil, som udstrakte sin påvirkning helt til Danmark, omend i ringe grad, opererer nemlig med alleer. Således fandtes i den ældste Rosenborg Have, der var italienskpåvirket, alleer (7, s. 210). Der er dog noget der tyder på, at vi allerede i Middelalderen havde alleer, i hvert fald tilløb til alleer. Og der er intet i vejen for at antage, at man også i den hedenske tid ved gårde og større huse plantede eller på anden måde sørgede for at have spredte træer eller træerækker, der førte hen til indgangen, omgav huset eller blot flankerede opkørslen. Hvis vi ser bort fra borgene og slottene, hvor forsvarsmæssige forholdsregler påbød fjernelse af alt, der kunne yde en angribende fjende beskyttelse, så kan vi godt regne med, at man som fredelig landbo omgav sit hus og ganske særlig sin indgang eller opkørsel med træer. Det er velkendt, at blot nogle få træer i husets nærhed beskytter både murene og husets tag, særlig hvis dette er af strå, mod stormskader. Der findes særdeles

Fig. 15. Tegning af en trækirke (Näskott) i Jämtland. Kirkegårdsmuren har en træoverbygning med trætag, mindende om de med skydeskår forsynede løbegange oven på kirkegårdsmurene ved østrigske kirker, se fig. 13. (Illustrerad Tidning 1863 nr. 4).

Stinkenbrunn, Ober-, s. Oberstinkenbrunn.

Stockerau. 1423 wird der befestigte Friedhof erwähnt, welcher von den Hussiten erstürmt wurde. 1663 als Fluchttort bezeichnet. (Ki. Top. IX. 27; A. V. 1874, 37 f; Blä. 1883, 259 f.)

Stronsdorf hatte einen befestigten Kirchhof mit einer soliden Mauer herum. 1663 als Fluchttort bestimmt. Erdställe. (Bl. 1883, 259 f.)

Thallern bei Guntramsdorf. Weingut des Stiftes Heiligenkreuz, Mauer herum mit Schießscharten. (Vischer. U. W. W. 104.)

Thaya. Der Markt wurde von den Ungarn 1485 bis 1493 gehalten und war noch 1669 mit Wall und Graben umgeben. Erdställe. (Blä. 1893, 165 f; 1897, 273.)

Traiskirchen. Starke Wehrkirche. Kirche und Pfarrhof waren mit hoher und niederer Mauer, mit Bastionen und gefüttertem Wassergraben umgeben. Wenn auch etwas entstellt, ist die Anlage noch zu erkennen. Sicher war ein besonderes, doppeltes Torwerk mit Zugbrücke, deren Rollen noch vorhanden sind. Schweickhardt sagt noch um 1830, daß das Tor der Friedhofmauer wie ein Schloßtor aussehe. Es hatte nach dem heutigen Zustande zwei Vorwerke und innen den eigentlichen Torturm. Im Jahre 1530 wird eine Befestigung (oder Verstärkung ?) veranlaßt. 1538 heißt es, daß der Graben, in dem die Gemeinde auch das Fischereirecht hat, ebenfalls zur Wehr dienen soll. Die Pfarre gehörte im XIII. Jahrhundert dem Deutschen Ritterorden, später dem Stifte Melk. (Schw.; A. V. 1893, 133; Ki. Top. IV. 297; Keib. II/1 400.)

Trumau. Die Kirche wird 1462 von plündernden Banden zum Stützpunkt verwendet. (Top. unter Münchendorf, VI. S. 895; Keib. II/1, 353.)

Tulbing. Die Kirche liegt auf einer Anhöhe über dem Dorfe. In weiterer Fortsetzung sind Reste einer kleinen Burg zu sehen, die durch eine später zugemauerte Thür und Zugbrücke mit dem Kirchhof in Verbindung stand. M. Much erklärt sich für die Anlage eines Erdwerkes, eines Tumulus, als Vorgänger der Burg. (Schw.; Ze.-Ko. 1878, LXXVIII; A. V. Mo., 1907, 114.)

Türnitz. Um die Kirche sind Reste einer Wehrmauer. Die Kirche liegt etwas erhöht, der Turm ist kräftig. (Schw.; Ki. Top. VI. 403.)

Tutendorf bei Korneuburg. 1461 und 1462 bestand hier ein Tabor der Aufständischen aus Wällen und Pfahlwerk zum ungehinderten Übergang nach Klosterneuburg, wo jene ihr Hauptlager hatten. (Top. II. 613; Ki. Top. IX. 225; Ho. Tasch. 1830, 166.)

Unteraspang. Die Kirchhofmauer diente zur Verteidigung. (Schw.)

Untergänserndorf. Ehemals war die Kirchhofmauer zur Verteidigung eingerichtet. Der Kirch-
turm ist sehr stark. Hauslöcher. Tumulus. (Schw.; Keib. II/2 266, 269, 387.)

Untersiebenbrunn. Kirche höher gelegen, ehemals mit Mauer und vierfachem Walle umgeben, wovon noch einer und die Mauer erhalten sind. Im Kirchenhügel sind Keller, um die Kirche viele Gänge, wodurch man unterirdisch zum Gemeindebrunnen kommen konnte. Es dürften nur unterirdische Gänge gewesen sein, gleichwie in Obersiebenbrunn. (Schw.; Keib. II/2, 387.)

Unterwaltersdorf (Figuren 18 und 19 der nächsten Seite). Kirche mit 8 bis 9 Meter hohen Ringmauern und Bastionen umgeben, zwei Reihen Schießscharten, Wehrgang ehemals auf Durchsteckbalken mit Streben, Ausfallpförtchen, außen Wassergraben. Auch ein Torturm soll bestanden haben. Zur Zeit der Kuruzzeneinfälle erhielten die Gemeindemitglieder Grundflächen längs der Mauer, doch ohne Gewähr, wo sie sich Speicher und Keller erbauten. Einige stehen noch. 1663 als Fluchttort bezeichnet, doch ist es zweifelhaft, ob darunter die ehemalige Burg oder die Kirchenanlage gemeint ist, oder beide zugleich. (A. V. 1874, 103; 1893, 59; Blä. 1883, 259 f.)

St. Veit bei Wien. Kirche in erhöhter Lage. An der Kirchhofmauer sind noch einige Schießscharten erhalten.

Fig. 16. En af de 22 sider med beskrivelser af østrigske kirker og landsbyer fra artiklen Dorf- und Kirchenbefestigung in Niederösterreich; se litteraturlisten nr. 10.

mange gårde og ældre husmandssteder, hvor man i sin tid har sørget for og stadig sørger for at plante Elmetræer eller andre stormfaste træer nær stedet. Men stormen var jo ikke den eneste fjende; brand og ildsvåde af den ene eller anden årsag, som f. eks. lynnedslag, onde ånder, der bragte sygdom og død, had og misundelse ind i huset, var alle lige håndgribelige og velkendte onder, der kunne bekæmpes på flere forskellige måder. At man lige fra den hedenske tid i uafbrudt tidsfølge helt op til nutiden har troet på træers afværgende magt ses tydeligt af de talrige nutidige beretninger om bytræer, skæbnetræer, brandtræer og andre vænetræer, klude-ege, skævertræer og andre undergørende træer (2, s. 274–75, 38, 1968, nr. 5 s. 32, 15, s. 283–84).

Den meget udbredte skik at plante to træer foran hoveddøren til højre og venstre for indgangen eller, hvis huset ligger lidt tilbage i forhold til landevejen, da (også) ved begyndelsen til opkørslen, er sikkert hverken tilfældig eller dikteret af æstetiske hensyn. En vis praktisk betydning kan de to opkørselstræer naturligvis have for trafikanter f. eks. i mørke og når alt er dækket af sne, idet en sådan afmærkning gør det lettere at finde vejen. Men en lignende motivering for de to indgangstræer er næppe acceptabel.

Står der to Lindetræer, to Asketræer eller sjældnere to træer af anden art og danner en indgangsportal ved hoveddøren eller oftere blot står der uden at være tildannet, så kan man roligt regne med, at skikken med at plante træer på den måde er et levn fra en meget gammel tid, da træerne spillede en ganske anderledes betydelig rolle i hvermands bevidsthed. De dannede et »sikkert« værn for husets beboere mod den ondskab, der især med fremmede søgte at trænge ind gennem døren. Vi ser også lignende vænetræer placeret midt i gården og da oftest alene. Men at netop hovedindgangen ofte behøvede særlig beskyttelse, ses også af beretningerne om såkaldte tordensten, som man stak ind i stråtaget eller under dørtærsklen. Også små jern- og stålgenstande regnedes for beskyttende. Endnu i dag ses ofte en hesteko anbragt over indgangsdøren som lykkebringer. Eller man plantede en Husløg på stråtaget lige over hovedindgangen; heller ikke noget helt sjældent syn endnu i dag (27).

Jo, indgangen skulle beskyttes; undertiden slog to træer ikke til, så plantede man fire i en stor firkant. Seks træer i en dobbeltrække foran indgangen er også set. Og nu har vi jo allerede begyndelsen til alleen.

De parvis stillede indgangstræer ses også i Syden, f. eks. på og ved kirkegårde; ofte er det to Søjlecypresser eller Palmer. Cypres-

alleer er også uhyre almindelige. Men vi behøver næppe at gå til Sydeuropa for at finde alleernes hjemsted. Tanken om at plante indgangstræer og indgangsalleer kan være opstået både i Norden og i Syden, uafhængigt af hinanden, selv om dette er et næsten uløseligt problem.

At det blev de romansktalende lande, der udformede alleen i dens mest raffinerede form og skabte imponerende haveanlæg med alleen som et vigtigt byggeelement, det er hævet over enhver tvivl. Men det er værd at konstatere, selv om det kun kan blive gennem et ræsonnement, at grundtanken i det at plante alleer er nordisk, eller i det mindste at det, der ligger til grund for alleen, er et ældgammelt nordisk syn på træet og dets overnaturlige magt over for det onde her i livet.

Alleernes artssammensætning

Tanken med en allé er således efter alt at dømme en forstærkning af indgangstræernes beskyttende betydning: Mange flankerende træpar har kunnet beskytte bedre end bare ét par lige ved indgangsdøren eller ved begyndelsen til opkørslen. Man gjorde altså det, at man forbandt opkørslens start med indgangsdøren ved hjælp af mange træer, naturligvis langs begge sider af vejen. En allé med mening i skal altså føre direkte op til hovedindgangsdøren. Og den skal bestå af en træart, der mentes at have den tilsigtede virkning.

Selv nu, lang tid efter at man har glemt denne gamle tro på træernes kræfter, ser man stadig f. eks. i vore herregårdshaver fortrinsvis ganske få træarter anvendt som allétræer, og det til trods for at overtroen næppe havde samme magt over borgherrer og fyrster som over småkårsfolk. Men her kommer naturligvis andre bestemmende momenter ind i billedet.

En undersøgelse af allétræernes art i vore herregårdshaver giver derfor et lidt andet resultat end en tilsvarende undersøgelse af træarter på vore gamle kirkegårde, omend tendensen er den samme. Det er velkendt, at Linden, især *Tilia europæa* er langt det hyppigste allétræ. Ta'r man værket Danske Herregårdshaver, der fortrinsvis behandler haver med fremherskende alléophygning, og lægger den til grund for en slags statistik, der ikke må tages for alvorligt; antallet af undersøgte danske parker er nemlig her kun 19 (+ 2 holstenske), så viser det sig, at der kun i én af de danske haver mangler Lindealleer; til gengæld har vedkommende park Lindehække (og andre slags hække). Altså Lind forekommer alle steder. Hver af træarterne

Ask, Elm og Hestekastanie forekommer i tre af haverne som allé-træer, mens de altså mangler i 16, og Kanadisk Poppel og Bøg forekommer kun i én have.

Vi bemærker således, at fire af de samme træarter, vi træffer hyppigst på kirkegårde, træffes i herregårdshavernes alleer; og det er virkelig værd at lægge mærke til, selv om vi samtidig må notere, at Lind dominerer stærkt i alleerne, og at Ahorn er sjældnere.

Forklaringen på Lindens kolossalt store overvægt må til dels være en anden end forklaringen på Askens og Elmens dominans på kirkegårde. De oprindelige hensyn er nemlig nu trådt stærkt i baggrunden. Man er begyndt at lave havearkitektur – med træerne som byggelementer; oplysningstiden sætter ind, og impulserne ude fra den store verden vælter ind over landet. Man eksperimenterer med træarterne og finder ud af, at Linden er ganske særlig velegnet til at lave alleer af.

Men én ting er meget væsentlig: Foruden det meget vægtige motiv til at plante de nævnte bestemte træarter, nemlig troen på Ask, Lind og Elms »kræfter«, har der ligesom for kirkegårdstræernes vedkommende været hensynet til planternes nytte i det daglige liv som omtalt udførligt ovenfor. Hestekastanien kan ikke her i landet have nogen tradition for at være beskyttende, men dens frø er værdifuldt tilskudsfoder for hjorte og andre drøvtyggere som f. eks. kreaturer. Hestekastaniealleer er særlig almindelige som fortsættelse af Lindealleer, især hvor der findes eller tidligere fandtes dyrehaver; men også helt selvstændige Hestekastaniealleer træffes jævnligt. Også fritstående Hestekastanier er blevet plantet i dyrehaver (16, s. 44), ligesom skovrideren i Jægersborg Dyrehave særlig tidligere købte større og mindre portioner af Hestekastaniefrø f. eks. af omegnens drenge for at kunne fodre hjortene i Dyrehaven med dette eftertragtede foder. Hvor dyrehaven, som tilfældet ofte er nu, gør tjeneste som kohave, fordi hjorteholdet er opgivet, kan Hestekastanierne stadig gøre nytte. Køerne tåler frøene godt trods saponin-indholdet; heste er mere sarte over for denne gift. Men man har iøvrigt anvendt frøene som medicin til heste, nemlig mod hoste. Æstetiske hensyn har på dette sene tidspunkt måske spillet en vis rolle for udbredt plantning af Hestekastanier; både planternes blomstring og høstfarver er smukke. Men det vigtigste motiv for træartens anvendelse turde efter det her anførte være den rolle, den har spillet som leverandør af tilskudsfoder.

Vejtræer

Nogen skarp grænse mellem en allé og en vej med vejtræer findes ikke. Arten af vore vejtræer varierer meget, og nogen udpræget tradition synes her ikke at gøre sig nær så stærkt gældende som for vore alleer. En undersøgelse af vore veje vil derfor næppe lønne sig til et kulturhistorisk formål, måske dog med undtagelse af veje nær gamle herregårde. En enkelt hastigt gennemført undersøgelse skal kort refereres.

Ved Moesgaard s. f. Århus er der nærmest Århus–Odder-vejen plantet en øst-vestløbende vejplantning eller allé af Seljerøn, der næppe er mere end 60 år gammel. Når der ses bort fra den, er der i forskellige retninger fra Moesgård optalt følgende væsentlig ældre vejtræer: Ask ca. 170, Lind ca. 100, Elm ca. 50, Eg ca. 40, Vild Abild ca. 30 (stærkt på retur), Hestekastanie ca. 15, Poppel ca. 10. Det kunne måske alligevel tyde på, at vore gamle herregårds-vejtræer var en undersøgelse værd. Men det må blive en anden gang.

Resumé

På vore gamle kirkegårde er der så godt som altid plantet træer, men kun i få arter. De tre almindeligste er Ask, Elm og Lind, lidt mindre hyppigt træffes Hestekastanie og Ahorn, lidt sjældnere Seljerøn og Birk samt Almindelig Røn og ret sjældent Eg, Bøg og Poppel. Øvrige træarter er endnu sjældnere end de her nævnte, når der kun tages hensyn til de på kirkegårdens fællesområder plantede træer og ses bort fra gravstedernes træer. Også grunden til, at det netop er de nævnte træarter, der træffes almindeligt, bliver der taget stilling til. Det formodes, at det skyldes gammel tradition, der bunder dels i overtro, dvs. gammel tiltro til bestemte træarter med værnende kræfter; tidligere kunne denne tro vise sig som tilbedelse af træet; dels skyldes denne tradition tidligere praktisk anvendelse af kvistene til opfodring af husdyr, især kreaturer. Det drøftes, om denne anvendelse har været en dagligdags foreteelse, der har været knyttet til kirkens kreaturhold, jvf. begrebet kirkekøer, eller om træerne er plantet med henblik på særlige situationer under krige og plyndringer, når man tyede ind bag kirkegårdens beskyttende mure og diger, sandsynligvis medbringende nogle af de kostbareste husdyr. I denne forbindelse må det tyske udtryk Kuhkirchhöfe tillægges stor vægt.

Det hævdes, at skydeskår i kirkegårdsmure, (rester af) forsvarstårne og spærreanordninger ved kirkegårdsporte alle må skyldes

tidligere anvendelse af kirkegården som en fæstning, ligesom det vides at have været tilfældet i store dele af M. Europa.

Alleer menes at have deres oprindelse i indgangens flankerende træer, der formodentlig er plantet dér af overtroiske grunde som en beskyttelse mod ondt. De samme træer, der plantes hyppigst på kirkegårde, anvendes almindeligst som indgangstræer og (senere) som alleer; disse er udtryk for en forstærkning af indgangstræerne. De samme allétræarter kan have fundet anvendelse som kreaturfoder; i det mindste synes et træ som Hestekastanie at være plantet i alleer, ganske særlig når de har strakt sig ud i en dyrehave med specielt henblik på frøenes (kastaniernes) anvendelse som tilskudsfoder til hjortene i dyrehaven.

Summary

In our old churchyards one nearly always finds planted trees, though only a limited number of species. The three most common species are ash, elm, and lime, less frequent are horse chestnut and sycamore; Swedish whitebeam, birch and rowan are even more scarce, and oak, beech and poplar fairly seldom. In the common areas of the churchyards, the cemetery lots being left out of account, other tree species are still less frequent than those mentioned. The reason why especially the above-mentioned species are the most common is considered. This is assumed to be due to an old tradition originating partly in superstition, i.e. a belief in the protective powers of certain trees, which had often led to tree-worship in former times; partly originating in the practical use of the twigs as fodder for the domestic animals, particularly the cattle. It is discussed whether this use was an everyday occurrence as regards the livestock of the Church, cf. the so-called »churchyard cows«, or whether the trees were planted against plunderings and wars, when the villagers sought shelter behind the walls and mounds of the churchyard, probably bringing with them some of their most precious animals. In this connexion the German term »Kuhkirchhöfe« is of great importance.

It is maintained that embrasures in churchyard walls, (remnants of) towers, and various obstructions at the churchyard gates must be due to an earlier use of the churchyard as a fortress, as is known to have been the case in large parts of Middle Europa.

Avenues are believed to originate from the trees flanking the entrance, presumably planted there for superstitious reasons as a protection against evil. It was the trees most frequently planted in the churchyards that in most cases were used as entrance trees and

(later) as avenue trees, the latter intended as a reinforcement of the entrance trees. These avenue trees may have been used as cattle-fodder; horse chestnut, at least, seems to have been used for avenues especially when these led out into a deer park so that the seeds could provide food for the deer in the winter-time.

Litteratur

kun ved ikke-nordiske arbejder er trykkested angivet.

- 1 AALBORG, NIELS MICHELSSØN: Huszholdings Calender. 1632, nyere udgaver i bl. a 1662.
- 2 ANDERSEN, ANTON: Fra Planternes Verden. 1885
- 3 APHELEN, H. VON: Den almindelige Natur-Historie ved V. de Bomare. I–VIII. 1767–1770.
- 4 BERGNER, H.: Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland. Leipzig 1905.
- 5 BERGNER, H.: Handbuch d. bürgerlichen Kunstaltertümer in Deutschland. Leipzig 1906.
- 6 BJERKE, STEN: Nogle træk af de skandinaviske løvskoves udvikling gennem de sidste århundreder. Dansk Dendrologisk Årsskrift bd. 1. 1957.
- 7 BRUUN, SVEND og AXEL LANGE: Danmarks Havebrug og Gartneri indtil Aaret 1919. 1920
- 8 COHAUSEN, AUG. VON: Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters. Wiesbaden 1898.
- 9 COLUMELLA: De re rustica. Oversat og bearbejdet af Jens Frechland: Om Landoekonomi. I–II. 1806–07.
- 10 DACHLER, ANTON: Dorf- und Kirchenbefestigung in Niederösterreich. Berichte und Mitteilungen des Altertums-Vereines zu Wien, bd. 41 Wien 1908.
- 11 Danmarks Historie, ved John Danstrup og Hal Koch. I–XIV. 1962–66.
- 12 Danmarks gamle Landskabslove. I–VIII, udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 1920–62.
- 13 EXNER, JOHAN: Den danske kirkegård og dens problemer. 1961.
- 14 FRÖLÉN, H. F.: Nordens befästa rundkyrkor. I–II. 1911.
- 15 Gartner-Tidende. årg. 1958.
- 16 GRAM, K., HJALMAR JENSEN og A. MENTZ: Nytteplanter. 1937.
- 17 GRAU, O.: Beskrifning öfwer Wästmanland. 1754.
- 18 HEGI, G.: Flora von Mitteleuropa. 1906–31.
- 19 HENRIKSEN, H. M.: Ringe Sogn. 1948.
- 20 HVIDTFELD, JOHAN: Belysning af de kirkelige forhold i Vestslesvig. Sønderjydske Aarbøger. 1941.
- 21 HYLÉN-CAVALLIUS, G. D.: Wärend och Wirdarne. I–II. 1864–68.
- 22 Kirkehistoriske Samlinger. 1849 ff.
- 23 KRISTENSEN, E. TANG: Danske Sagn, ny række. 1928–39.
- 24 Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder. I–XIV, (det endnu udkomne). 1956–69.
- 25 Københavns Diplomatarium. I, udg. af O. Nielsen. 1872.
- 26 Landsarkivet i Viborg. Breve 1801–43. C 630–4.

- 27 LANGE, JOHAN: Ordbog over Danmarks Plantenavne. I–III. 1959–61.
- 28 LINDQUIST, SUNE: Gotlands Bildsteine. I–II. 1942.
- 29 LORENZEN, POUL: Egen og Rønnen i dansk Folketro. 1944.
- 30 JACOB MADSENS Visitatsbog, udg. af N. R. Idum. 1929.
- 31 Mittheilungen der Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale, bd. 11. Wien 1885.
- 32 MOE, MOLTKE: Draumkvædet, i Middelalderens Visionsdiktning (Instituttet for sammenlignende kulturforskning B 9:3). 1927.
- 33 Ny illustrerad Tidning. årg. 1863.
- 34 PAULLI, SIMON: Flora Danica, Dansk Urtebog. 1648.
- 35 PONTOPPIDAN, ERICH: Annales Ecclesiae Danicae. I–III. 1747.
- 36 RØRDAM, H. F.: Danske Kirkelove. I–III. 1882–87.
- 37 SCHÜBELER, F. C.: Norges Væxtrige. I–III. 1885–88.
Skånske Lov, se Danmarks gamle Landskabslove.
- 38 Skalk 1957 ff.
- 39 Skattegraveren. bd. 4. 1885.
- 40 THOLLE, JOHS.: Fra Ygdrasil til Julegranen. 1964.
- 41 THOLLE, JOHS.: Under Asketræet. Dagbladet København 5/1 1924.
- 42 TROELS-SMITH, J.: Ivy, Mistletoe and Elm, Climate Indicators – Fodder Plants. Danmarks Geol. Undersøgelse. IV rk. 4. bd., nr. 4. 1960.
- 43 ULDALL, KAI: Kirkens Profanbenyttelse i ældre Tid. Fortid og Nutid. IX. 1931.
- 44 USSING, HENRIK: Ingvor Ingvorsens Fortællinger om Gammelt Sjællandsk Bondelev. 1918.
- 45 Vestre Kirkegaard 1870–1920. 1920.
- 46 WIGSTRÖM, E.: Folkdiktning, visor, folketro, sägner. 1881.
- 47 WILSKMAN, SVEN: Svea Rikes Ecclesiastique Werk i alphabetisk Ordning. 1782.
- 48 Vor Jord, tillæg til Frem. 1900.

Standardværker som

- Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet. 1933 ff.
- Danske Herregaardshaver ved G. Georgsen, Kai Gottlob & Vilh. Lorenzen, udg. af Det kgl. danske Haveselskab. 1930–36.
- J. P. TRAP: Danmark, bd. 1–30. 1958–70 er anvendt og citeret – uden anvendelse af henvisningsnumre.

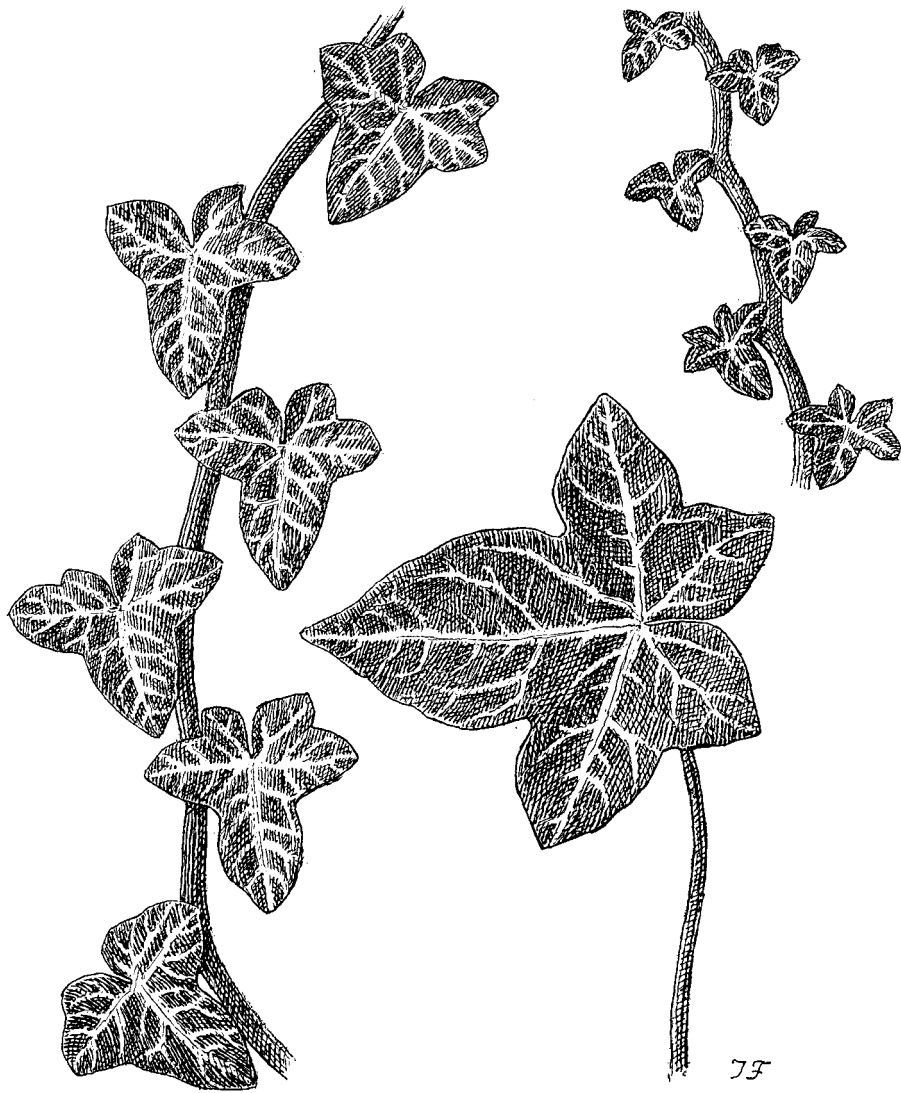
HEDERA HELIX L. VAR. HOEVENSIIS H.N.J. !

Af H. NILAUS JENSEN

For at undersøge om *Hedera helix*, der er en meget varierende plante, som navnlig i kultur har frembragt en stor mængde varieteter, skulle kunne findes i forskellige former her i landet, foretog Botanisk Have i København i 1948 en indsamling af vildtvoksende planter fra mange egne af landet og plantede dem under ensartede kår for at kunne sammenligne dem og for om muligt at få konstateret om den, af den kendte dendrolog Alfred Rehder opstillede varietet, *Hedera helix* L. var. *baltica* fandtes her i landet. Denne varietet er af Rehder beskrevet som en småbladet form, tydeligt afvigende fra typen, som er meget hårdfør i kultur. Som et typisk kendetegn anfører han, at stjerneharene på bladene underside oftest har 8 stråler, medens arten kun har 4–6 strålede hår.

De indsamlede planter kom fra 12 lokaliteter og viste året efter for de 11 fuld overensstemmelse med arten, så de kunne kasseres. Tilbage blev kun en plante, der stadig var noget afvigende, og som gennem de nu forløbne år har beholdt sit særpræg og som nok bør beskrives nærmere. Væksten er tæt og kraftig, lidt stiv og tilbøjelig til at grene sig. Plantet ved mur bliver den kun et par meter høj. De nedre blade kan som tegningen viser, nærme sig den almindelige type, de er femlappede med en større midterlap (som hos formen *saggittifolia*). Denne bladform bliver mere og mere udpræget hos stængelbladene, hvor de to øvre lapper (basallapperne) mere eller mindre forsvinder. Bladene er karakteristiske ved deres meget tydelige og næsten hvide årenet og mørkgrønne til olivengrønne ret tykke bladkød.

Hedera helix L. var. *hoevensis* H. N. J., tegnet af Ingeborg Frederiksen.
Naturlig størrelse.

Planten er ca. 1938–1940 taget fra en skrænt ved Høve skov, hvor den væsentligt dækkede en meget stor sten, liggende i kanten mellem en leret skovbakke og strandkanten. Da den blev taget ind til Botanisk Have blev den dels plantet på friland og dels i potte, hvad dens noget stive vækst ikke egner sig særlig godt til. Siden 1956 har den været plantet som espalier ved en nordvendt mur i Valby, hvor den har dannet en tæt bevoksning på muren uden dog at vokse mere end 2–3 meter tilvejs. Dens mørkegrønne (i vinteren noget olivengrønne) farve med de lyse bladribber gør den bemærkelsesværdig.

Efter i mange år at have beskæftiget mig med slægten *Hedera*, tager jeg ikke i betænkning at opstille denne som en specifik varietet af denne meget variable slægt under det i overskriften nævnte navn: *Hedera helix* L. var. *hoevensis*.

STREJFTOG I ØRKENARBORETET

Af GEORG SCHLÄTZER

Det var sikkert ikke mindst et vist strøg af det usædvanlige og kan hænde dristige i dette: at opbygge et botanisk anlæg midt i et stort brunkulslejes omgravede masser, der fængslede dr. Syrach-Larsen og fik ham til at ansøge Landbrugsministeriet om at måtte anlægge et arboret midt i vort største brunkulsleje, Søbylejet, Sydøst for Herning, og så meget mere, som netop en sådan placering, i åben udfordring til vanskelige vækstforhold, måtte indebære mulighed for værdifulde iagttagelser over arternes tålsomhed. Mere specielt: Her var en lejlighed til at lære om og vise de pionéregenskaber, der rummes i en række løvtræer og buske, så vel som i det hele taget at afprøve tålsomheden i flest mulige arter. Samtidig fik Jagtfonden endnu en speciel vildtplantning – endda med et særligt tilskud gennem brunkulsloven.

Med disse mål i sigte påbegyndtes da fra Landbrugsministeriets Plantecentral, våren 1959, anlægget af Ørkenarboretet på nu i alt 21 ½ ha af Søbylejets omgravede bund. Allerede første vår plantedes godt 42.000 planter, og dermed blev opbygget hovedparten af en værnplantning, der omslutter eller står som skærm over de egentlige forsøgsplanter, som indplantes i grupper på op til 25 stk. pr. art og type. Denne arboretvirksomheds omfang fremgår af, at der i de første 5 år blev udplantet 8.422 specialplanter, fordelt på 723 plantepartier, eller 468 arter og varieteter. 204 af disse plantepartier bortdøde dog i denne første 5-års periode. Imidlertid er indplantningen af specialplanter fortsat støt, og i dag rummer Ørkenarboretet levende planter af ca. 460 arter og varieteter.

Og hvordan er så de naturgivne betingelser i denne hidtil eneste botaniske samling af vedplanter, der er anlagt i en brunkuls- eller kulmine*). Det mest fremherskende træk er nok jordbundens surhed,

*) Det nu 100-årige arboret i Walsall, England, ligger i et kalkbrud.

der stammer fra iltning af pyrit, en form for svovlkis, i kulrester og klæg. Hvor der under gravningen frilægges ren klæg, kan der opstå alvorlige surhedsgrader. Således er der i Ørkenarboretet målt reaktionstal på kun 2,4, hvor den neutrale jordreaktion ligger omkring 6. Da klægen rummer ret megen mangan og aluminium, der begge frigøres i ionform i stærkt mineralsurt medium, må det forventes, at den stærkt sure reaktion følges af giftvirkninger, dels fra aluminium-ionerne som sådanne, dels fra overskud af mangan.

En klægprøve, taget i Ørkenarboretet 1964, giver et godt begreb om de ulemper, der følger klægens pyritindhold: Med et reaktionstal på 2,5 rummer prøven endnu 0,26% ikke iltet svovl. For blot at neutralisere den svovlsyre, der ville opstå ved iltning af pyrit'en i et tænkt 1 ha stort og 20 cm dybt lag af denne klæg, skulle man tilføre 22 t kalk. Hvis man derefter ville hæve reaktionstallet til 5,0, skulle denne tænkte hektar yderligere tilføres 27 t kulsur kalk, eller tilsammen et kalkningskrav på 49 t for at føre denne tænkte hektar af klæg op til reaktionstal 5,0. I praksis lader vi naturligvis slige jorde henligge urørte. De vil kunne bevare deres egenskaber i snesevis af år, ikke mindst fordi de i nogen grad er vandskyende.

Lykkeligvis er de sure lag dog oftest opblandet i de øvrige rømjordsmasser, således at reaktionstallet over det meste af Ørkenarboretet ligger på 4–5, altså surt men dog ikke afskrækkende surt.

Disse øvrige rømjordsmasser er imidlertid næringsfattige, idet de især består af kvartsrigt tertiærsand samt diluvialsand fra sidste istid. Mængden af fosforsyre, kali, mangan, kobber og bor udgør kun omkring $\frac{1}{10}$ af de mængder, man foretrækker i planteskolejord, medens mængden af magnesium ligger på ca. $\frac{1}{3}$ af det normalt ønskelige.

Samtidig evner disse sandjorder ikke at tilbageholde større regnmængder. På den anden side sker der kun en meget begrænset fordampning fra lagene under selve overfladen, så længe denne ikke dækkes af tæt vegetation. Det lidet, de nøgne sandjorder rummer, bevares altså længe. Der forekom da heller ikke tørkedød i nyplantningerne under tørken 1959 – bortset fra et sted, hvor Sandstaren havde godt fat og kunne udkonkurrere de spæde træer.

Derimod eroderes de nøgne rømjorder stærkt, dels af vand, dels af vind. Det er forbavsende, så hurtigt efter regn blæsten kan flytte sandet. Og blæst af tilstrækkelig styrke forekommer temmelig ofte, som det f. eks. fremgår af tabel 1. For den enkelte plante søger vi at hindre skader som følge af jordflytningen, ved at følge den i Nær-orienten brugte teknik: At bruge store planter og plante dem meget dybt.

Men vejret forårsager også mere direkte skadevirkninger. De første par år forekom der således alvorligt skadende nattefrost i Ørkenarboretet, ligesom svære sandstorme i vegetationsperioden forårsagede kraftig afløvning. Faren for sandpisk i vegetationsperioden er så alvorlig, at vi har måttet beskytte planterne på udsatte steder ved at opstille simple gærder, først af ris, men nu, som det billigste, af rækker af skaller fra tømmerskæring.

I øvrigt søger vi i nært samarbejde med meteorologisk instituts klimatologiske afdeling at samle de sikrest mulige oplysninger om de vejrpåvirkninger, planterne udsættes for. Bl. a. er der 2 fuldt udrustede klimastationer med tilhørende jordtermometre og 1 fritliggende minimumstermometer samt 13 regnmålere i funktion i selve Ørkenarboretet, lige som der i samarbejde med klimatologisk afdeling er udstationeret en gruppe specialplanter til fænologiske studier.

Så vidt forudsætningerne. Men hvordan er nu planternes reaktion, som den udtrykkes i målinger vinteren 1968–69? Lad os først se på værnplantningerne. De har naturligvis et uegalt udseende. Enkelte bare pletter ses endnu på ryggene; og insektangreb og skade fra den sidste, stærke nattefrost har mærket en del Rødel; men oftest er plantningerne dog lykkedes, og stedvis har de et næsten frodigt præg. Hvor der blot er læ, er især Hybridaspens i stærk vækst. Planter på 7–8 m højde og derover træffes jævnthen i gryderne, og den højeste plante måler endog 11,5 m, hvortil skal lægges vel 3 m, dækket ved jordnedskylning.

Idet der i øvrigt henvises til beretningen fra det internationale symposium over ødelagte jorders økologi og gentilplantning, afholdt i Pennsylvania 1969, hvor et fyldigere talmateriale er fremlagt, skal her som illustration til de følgende betragtninger gives de i tabel 2 meddelte målinger af enkeltplanter af de i værnplantningerne brugte arter.

Af disse arter er Hybridaspens først og fremmest de mere beskyttede skråningers plante, hvor det var ventet, at den med sit vidtstrakte rodnet og hidsige rodskudsdannelse ville være værdifuld som jordbinder. Det er den for så vidt også, men hvor forholdene begunstiger en stærk vanderosion, evner den dog ikke at hindre erosionsrendernes udvikling.

Dens forhold til eksposition er ganske spændende. I de første plantninger, der alle udførtes uden kunstigt læ for planterne, slog den stort set fejl på de mere udsatte steder. Erfaringen genoplevedes på en åben flade i Nr. Vium brunkulsleje, hvor godt 6 ha sandslette

Fig. 2. Ørkenarboretet foråret 1959, umiddelbart før tilplantning. *Desert Arboretum, spring 1959, immediately before planting.* G.S. fot.

plantedes foråret 1967 med Rødel og Hybridasp i forholdet 1:2, medens beskyttelse med læskærme først blev gennemført maj 1968. I løbet af sommeren 1967 døde 46 % af Rødellene men hele 66 % af Hybridaspene. Typisk nok fandtes de overlevende Hybridasp, hvor terrainet i sig selv havde ydet nogen beskyttelse. Efter meget omfattende efterbedringer (med Rødel) foråret 1968 er kulturen nu i god udvikling.

De på udsat sted overlevende Hybridasp fra de ældste plantninger i Ørkenarboretet har et karakteristisk udseende: Den nedre meter eller så er meget bugtet og tætgrenet. Derover er væksten væsentlig mere ret og lidt påvirket af vinden. Billedet afspejler væksten før og efter, at der blev skabt beskyttelse, og afslører således, at snarere

Fig. 3. Samme areal, sommeren 1965. »Haven« med omgivende rygge. *Same area, summer 1965. G.S. fot.*

end ekspositionen som sådan er det sandpisket, der her, som i Nr. Vium, har sat sig spor.

Men tallene fra Nr. Vium afslører samtidig det forhold, at over for sandpisk er Hybridasp væsentlig svagere end Rødel, selv om også ellen helst skal have kunstigt læ i starten. I det hele taget er Rødel i de første år på nogen bund en af vore mest brugelige pionerer. Selv højt op i tipperne findes 3–4 m høje planter. Mere problematisk er den senere udvikling, når græsser etc. har erobret bunden, samtidig med at faren for grentørre er ved at være akut. Allerede 5–7 år efter plantningen ser vi Rødellene begynde at blive tørtoppede, som udtryk for tilbagegang over for det samlede, ydre pres, og i 9–10-årige plantninger er tørre grene og toppe legio, og planterne må sættes på rod.

Svarende til denne udvikling ser vi da følgende billede i vore plantninger: Fra at være den sikre førstest pionér bliver Rødellen 5–7 år efter plantning overvokset af arter som Hybridasp og Birk, selv på udsat sted. Rødellen er først og fremmest fødselshjælperen, der ved sin robusthed hjælper naboerne gennem de første års hårde kår, og så i øvrigt støtter dem med et vist kvælstoftilskud erhvervet fra dens samliv med kvælstofbindende bakterier i knolde på rødderne.

I modsætning til Rødellen er Seljerøn oftest en forholdsvis langsomtgroende plante og dertil ofte holdt under saksen af harer. Men som venteligt er det en stærk plante på udsat sted, og væksten på nøgen jord kan stundom være ganske acceptabel, som det illustreres af en randstribe i et nordvesthjørne. Efter 10 vækstsæsoner i denne udsatte placering har disse oprindeligt 10–40 cm høje planter nu højder op til 3,3 m. Som de fleste af Hybridaspene og Rødellene har heller ikke disse Seljerøn fået kalk eller kunstgødning.

De foreløbigt mest robuste planter er dog pilene. På let kalket bund, på den nordvestre top af en fritliggende afrømningstippe, er således en type *Salix viminalis* slået godt an fra stiklinger, sat i tippet. Efter 2 vækstsæsoner målte de 10 største af planterne fra 1,8 til 2,2 m, og efter 5 somre på dette meget udsatte sted målte den største af planterne endog 3,5 m i højde.

Men lad os forlade de grovere værn-planter og vende os til de specielle »botaniske« arter, der indplantes mellem værnplantningerne. Det er allerede nævnt, at en del af disse udplantede arter er forsvundet igen. Især de ærteblomstrede har svigtet, ofte over for kombinationen harebid og erosion. Af en del andre arter findes kun svage planter, hvoraf nogle nok vil dø. Det er dog sandsynligt, at flertallet af arter vil overleve, ikke mindst nu, da der siden 1964 er gennemført gødskninger/kalkninger også af det flertal af arter uden for den såkaldte »have«, som ikke fra første færd har fået kalk m.v. (I den nævnte »have« er der nedgravet beriget sphagnum). Endelig trives en mindre men meget vigtig gruppe arter særdeles godt i Ørkenarboretets specielle kår.

Denne sidstnævnte gruppe arter rummer naturligvis umiddelbar interesse for det almindelige plantningsarbejde i brunkulsjorder. Men også ringere eller negative resultater er vigtige, som led i oplysningskæden fra det afprøvningsarbejde, hvori Ørkenarboretet står som en hjørnesten, og hvis mål er dels at finde egnede planter til brug i Vildtplantningen, dels at yde støtte til anden landskabsplantning, ikke mindst den ændring af læhegnsbilledet, der i disse år er ved at tage form, og giver anledning til et afprøvningssamarbejde med Statens Forsøgsstationer, især Studsgaard.

Men den store gruppe af »botaniske« arter i Ørkenarboretet vil altså formentlig overleve, omend flertallet af planterne sikkert kun vil opnå beherskede dimensioner. En del af disse arter har dog foreløbig udviklet sig ganske pænt, som det fremgår af tabel 3.

Visse af de specielle arter fortjener imidlertid en særlig omtale, og da først den i Hokkaido og Nord- og Central-Hondo forekommende

Alnus inokumai Murai & Kusaka (forhen: *Alnus hirsuta* Turcz. var. *microphylla* Tatew.), hvoraf 25 stk. 30–60 cm høje planter, af frø fra naturbestand i Hokkaido, blev indplantet i Ørkenarboretets Betulacé-afdeling. Efter 6 somre målte den højeste af planterne 5,5 m, men en af planterne var da forsvundet, og der var meget stor spredning i de øvrige planters højder. Endelig har de 2 største planter vist tendens til tørkvistethed.

På den anden side er arten klart den hurtigst groende el i Betulacé-samlingen. Til sammenligning tjener, at den største Rødel her, i en 1–3 år ældre plantning, kun måler 3,5 m – samme højde som den største plante i en gruppe Hvidel. Det bør dog nævnes, dels at Rødellen står lidt mere udsat end de øvrige arter, dels at henved $\frac{2}{3}$ af Hvidellene er forsvundet.

Ikke mindst i de første år har *Alnus inokumai* udmærket sig ved en særdeles hurtig vækst. Allerede efter 3 vækstsæsoner målte den højeste plante 3,4 m, hvortil svarede et gennemsnit for de 24 levende planter på 1,9 m.

Af de »botaniske« arter opviser *Amelanchier canadensis* dog nok det mest overraskende resultat. En gruppe på nordvendt skråning har, som det fremgår af tabel 4, reelt vist en bedre udvikling end de Rødel, der skulle danne skærm over dem. Og der er grund til at tro, at arten kan indgå i sortimentet af stabile pionérplanter til brunkulsjorder. Denne mulighed afprøves nu i Nr. Viumlejet.

På vegetationsklædt, mager bund er artens vækst langsom men vedholdende, og overlevelsesevnen oftest forbavsende god. Det er da også en af de få arter i forsøg omfattende et betydeligt antal arter, der har evnet at tilpasse sig vækstbetingelserne på Klosterheden. I et af disse forsøg, udlagt som 4 hovedparceller, hhv. kalket, gødsket, kalket-og-gødsket, og kontrol, var udslaget for tilskud af kalk og/eller kunstgødning beskedent i denne art, sammenlignet med 2 andre, vellykkede arter, *Malus sargentii*, og *Sorbus aucuparia*. Græsning ved kron- og råvildt, efter at et beskyttende hegn var blevet fjernet, var meget ensartet i de 4 parceller *Amelanchier canadensis* (52–55 % af skuddene græsset, hovedsageligt før løvspring) i modsætning til den af disse 3 arter, der havde reageret stærkest på jordbehandlingen, *Malus sargentii*, hvor græsningsgraden varierede fra 13 % af skuddene i kontrolparcellen til 55 % i den kalket-gødskede parcel. –

En anden amerikansk art, *Myrica pensylvanica*, synes værd at afprøve nærmere på sandet bund i udsat placering. Hjemmehørende især langs kyster fra Newfoundland til Maryland har den i amerikanske forsøg vist sig egnet til lave hegn på steril, tør jord. En typisk

Fig. 4. *Myrica pensylvanica* på stærkt eksponeret skråning, jvf. de her dårligt udviklede Rødel. *Myrica pensylvanica* in strong exposure, cf. the poorly developed *Alnus glutinosa*. G.S. fot.

forekomst beskrives fra Miscou Island, Lawrence Bay, hvor den danner tætte puder på toppe og læsider af klitter. En lignende vækst antager arten på fuldt eksponeret, gruset sydvestskråning i Ørkenarboretet, hvor den største plante, efter 8 somre, måler 1,3 m i højde og 1,9 m i bredde.

Nogenlunde samme udbredelse, fra Newfoundland til Connecticut, har den lave *Rosa nitida* som nok er den stærkest udløberdannende specialplante, der endnu er kommet ud i Ørkenarboretet. Med en højde på 0,6 m danner den efter 8 sæsoner på den åbne grusbund en sandfangende pude af ikke særligt tæt stillede udløbere, målende $5,6 \times 3,8$ m. Der er nu samlet frø i Ørkenarboretet til videre afprøvning, bl. a. i lave plantninger under Statsbanernes 1. Distrikt, lige som der til yderligere forskning er skaffet frø fra naturbestand i Newfoundland.

Blandt de arter, der via Ørkenarboretet er blevet introduceret til læhegnsforsøg, i samarbejdet med Statens Forsøgsstation, Studsgaard, har vi i en klon af den californiske *Lonicera ledebourii* fundet den til dato mest lovende »nye« busk til læhegn: Vindfør og hårdfør, hvor den ikke direkte misrøgtes. Nattefrost synes således ikke at forskrække den, og arten i almindelighed led kun liden eller ingen skade

Fig. 5. Ørkenarboretet. *Amelanchier bartramiana*. Desert Arboretum. *Amelanchier bartramiana*. G.S. fot.

i fyrrernes hårde vintre. Hertil kommer, at arten iflg. engelske iagttagelser er velegnet til kystbrug. Disse fortrinlige egenskaber kombineres med en voldsom vækst, når blot busken befries for nærgående rodkonkurrence de første par år. I et læhegnsforsøg på kalket-godsket bakkeø-sand målte de største planter af klonen allerede efter de første 2 somre 2 m i højde. De blev så skåret tilbage, men allerede den følgende sæson målttes planter på over 2 m højde, og i hegnets 7. sommer målte den største plante 2,9 m i højde og 3,7 m i bredde, jvnf. også tabel 5, der giver et indtryk af klonens vækst på en række Nord- og Vestjyske jorder.

I Ørkenarboretet findes klonen i »havens« specielle kår, hvor den på 9 somre er groet til en højde af 2,6 m, over nedskyllet sand, og en bredde på 3,6 m. Her, som også i læhegnene, tætnes den sig med rodslående grene. Med en hovedblomstring i forsommeren ses den ofte begynde blomstringen omkring 1. maj og i øvrigt at fortsætte spredt blomstrende til langt ind i eftersommeren, et varigt tilbud, som ikke mindst humlerne ved at værdsætte.

Som nu denne type af *Lonicera ledebourii* via Ørkenarboretet allerede har brudt sig vej til hjemlig landskabsplantning, således synes en særlig form af *Elæagnus umbellata*, indført via Ørkenarboretet

fra arboretet i Sapporo på Hokkaido, at være i færd med at slå ind på samme sti.

Til *Elæagnus umbellata* regnes et kompleks af indbyrdes afvigende former og varieteter eller ligefrem småarter, der træffes langs veje og vandløb, fra det vestlige Himalaya til Korea og Japan, med nordgrænse ved eller Syd for Ishikari-sænkningen, hvor Sapporo ligger.

Her i landet findes den som en ret sjælden havebusk, i en smalbladet form, der blev indplantet i »haven«, hvor den største plante efter 9 somre har nået højden 3 m og, takket være rodslående grene, den betydelige bredde af 3,9 m. Foruden ved den gode vækst har disse planter udmærket sig ved at være ret upåvirkede af nattefrost.

Tilskyndet heraf, og med viden om, at *Elæagnus umbellata* efter omhyggelige afprøvninger er indgået som en af 7 hovedarter i landskabsplantning i det nordøstlige U.S.A., hvor den trives på allehånde jorder og regnes for en særdeles effektiv vildtplante, ikke mindst i kraft af det overdådige bærtilbud (f. eks. 900 pund årligt på blot 24 buske), blev den i handelen værende, smalbladede type afprøvet i Landbrugsministeriets Plantecentrals forsøgsplantninger, men med lidet held. Mange planter døde, og resten var gennemgående stærkt tørkvistede.

I stedet indførtes da fra Sapporo den nævnte form, der er så bredbladet, at den er blevet forvekslet med *E. multiflora*. Den bør dog betragtes som en *umbellata*-form, og af følgende grunde: Skuddene er ofte tornede; de kun op til 9 mm lange, bredt-ovale, kortstilkede bær er ikke hængende; og blomstrings- og frugtmodningstidspunkterne ligger så sent som hhv. Maj–Juni og Oktober–November.

Denne form har vist sig at være langt mere hårdfør og direkte lovende i de nævnte forsøgsplantninger, f. eks. på ringe, udsat bund ved Oddesund, og i læhegnsforsøgene. På den anden side har den svigtet på nybrækket hede, og den skrælles en del af mus. Endnu er det for tidligt at afgive en endelig dom over dens muligheder i hjemlig landskabsplantning; men så meget ligger dog allerede fast, at den kan anbefales til haver på let og mellemsvær jord. Da det tilmed er en meget smuk busk – langt kønnere end den smalbladede form –, og da dens røde, letplukkelige, ret hårdskallede bær yder en fortræffelig gelé, har den da også påkaldt sig stor interesse og skal nok bryde sig vej til almindelig havebrug, som en kombineret pryd- og frugtbusk, eller måske endda, efter passende selektion, som regulær frugtbusk.

Sluttelig endnu en meget smuk busk, der bør finde vej til haver, i hvert fald på sandjord: *Amelanchier bartramiana*. Udbredt fra

Labrador mod Syd, er det den nordligst forekommende af de amerikanske *Amelanchier*-arter, og samtidig den, der går højest i bjergene, hvor den typisk forekommer på sumpet bund. Med blomsterne siddende enkeltvist eller i fåtallige stande på korte sidegrene virker busken som bestrøet med lysende hvide stjerner. I Ørkenarboretet finder busken sig såre godt tilpas, ikke blot under »havens« beskyttede kår men også på nordvendt skråning, under mere barske vilkår, hvor den største plante på 8 sæsoner har nået størrelsen $1,8 \times 1,3$ m.

Øg medens *Amelanchier bartramiana* strør håbets lysende stjerner over dette unge forsøgsarbejdes vej, vil vi da slutte vort strejftog i een af landets mere særprægede, botaniske samlinger.

Litteratur

- EDMINSTER, FRANK C. & RICHARD M. MAY, 1951: Shrub planting for soil conservation and wildlife cover in the Northeast. U.S.D.A. Circular No. 887.
- GANONG, W. F., 1906: The nascent forest of the Miscou beach plain. Contribution to the ecological plant geography of the province of New Brunswick, No. 4. Botanical Gazette, XLII.
- HARLOW, WILLIAM M. F. & ELLWOOD S. HARRAR, 1950: Textbook of Dendrology. 3. ed. Lov om brunkulslejer, 1958; lov nr. 172 af 7. juni 1958 samt landbrugsministeriets bekendtgørelse om brunkulslejer af 4. juli 1958.
- MURAI, SABURO, 1962-63-64: Phytotaxonomical and Geobotanical Studies on Genus *Alnus* in Japan. I, II, III, Bull. of the Government Forest Experiment Station Nos. 141, 154, 171. Tokyo, Japan.
- RAHN, K. & B. F. NIELSEN, 1952: Nogle undersøgelser over vegetationen på rømjordsdyngerne ved de midtjydske brunkulslejer. Bot. Tidsskrift. 49.
- REHDER, ALFRED, 1960: Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America. New York.
- SCHLÄTZER, GEORG, 1969: Experiences with Species in Danish Reclamation Work. Proceedings and Papers of the International Symposium on Ecology and Revegetation of Drastically Disturbed Areas, Pennsylvania State Univ.
- TATEWAKI, MISAO, 1958: Forest Ecology of the Islands of the North Pacific Ocean. Journ. Faculty of Agric., Hokkaido University. Vol. L. pt. 4.

Summary

Impressions from the Desert Arboretum.

Among a number of test-plots run for the Wildlife Fund by the Planting Center of the Ministry of Agriculture, the Desert Arboretum, founded spring 1959 and now holding abt. 460 spp. and types, forms the main area. The site conditions of this arboretum are rather unique, situated as it is, in spoil heaps from open-cast lignite mining. These conditions (acid, poor, easily eroded sands and gravels), the impact

from the rather harsh climate, and some of the reactions by a few pioneer species (Hybrid Aspens, Black Alder, Swedish Whitebeam, and Common Osier) are roughly outlined, and short descriptions given on some of the more remarkable species on test, viz. *Alnus inokumai*, *Amelanchier canadensis*, *Myrica pensylvanica*, and *Rosa nitida*, and of two types introduced into special use via the Desert Arboretum, viz. a clone of *Lonicera ledebourii*, proved valuable to shelterbelt-planting, and a type of *Elæagnus umbellata*, found useful as a garden-and-fruit-shrub, and hoped to be of interest to various aspects of landscaping.

Tabel 1. Sandflugt i Ørkenarboretet, Juni 1962.
Table 1. Sand-drift in the Desert Arboretum, June 1962.

Dato. (Date).	Dagsperiode. (Part of the day).	Vindretning (Winddirection).	Vindstyrke (Windforce) Beauf.	Sandflugt, let: svær: (Sand-drift, slight: strong:)	
1.	Eftermiddag.	WNW	6	+	
8.	Formiddag.	W-WSW	4-7	+	
	Eftermiddag.	WSW	7-9		+
11.	Eftermiddag.	WNW	6	+	
13.	Formiddag.	WSW	6	+	
	Eftermiddag.	SW	7	+	
21.	Formiddag.	W	5	+	
22.	Formiddag.	W	7	+	
24.	Eftermiddag.	SW	8	+	
25.	Formiddag.	W	8		+
	Eftermiddag.	SW	10		+

(Formiddag = forenoon. Eftermiddag = afternoon).

Tabel 2. Mål på enkeltplanter i Ørkenarboretet, 1968/69. I. Pionérplantninger. Den enkelte, målte plante er den højeste inden for sin art i den pågældende gruppe.

Table 2. Dimensions of single plants in the Desert Arboretum, measured 1968/69.

I. Pioneer plantings. The single, measured plant is the tallest within its species in the group in question.

Art (Species)	Bredde, m (Breadth, m.)	Højde, m (Height, m.)	År fra plantning (Years from planting)	Reaktions- tal, Rt. (pH). 1968/69	Grad af eksposition 1 = læ 5 = meget udsat (Degree of exposure 1 = shelter 5 = strong exposure)
Hybridasp, (<i>Populus tremula</i> x		11,5	10	4,6	1
– <i>tremuloides</i>)		10,8	10	5,1	2
–		9,7	10	4,0	1
–		7,2	10	3,9	3
–		6,9	10	5,0	3
–		5,1	10	3,9	3
–		3,8	10	3,6	4
–		10,6	8	4,2	1
Rødel, (<i>Alnus glutinosa</i>), Havnø		4,0	10	4,9	2
– (– –) –		5,9	8	4,7	1
– (– –), Gråsten		3,2	8	4,2	5
Hvidel, (<i>Alnus incana</i>)		3,5	8	4,5	3
Spuria-el, (<i>Alnus hybrida</i>)		2,4	8	5,0	3
Hybridlærk, (<i>Larix</i> x <i>eurolepis</i>)		5,2	9	4,9	3
Vortebirk, (<i>Betula pendula</i>)		4,2	8	4,4	3
Dunbirk, (<i>Betula pubescens</i>)		4,1	9	4,9	3
Vintereg, (<i>Quercus petraea</i>)		3,8	8	4,7	1
– , (– –)		3,4	8	4,2	2
– , (– –)		1,7	8	3,6	4
<i>Salix acutifolia</i>		4,9	7	5,1	3
<i>Salix daphnoides</i> var.					
<i>pomeranica</i>	2,2	5,8	9	4,5	4
<i>Salix</i> x <i>smithiana</i>	3,5	6,1	9	5,1	2
Seljerøn, (<i>Sorbus intermedia</i>)	1,7	3,3	10	4,4	2
– , (– –)	1,4	1,9	9	5,3	3
– , (– –)		1,5	7	4,0	4
Alm. røn, (<i>Sorbus aucuparia</i>)		1,9	9	5,3	3
Rødel, (<i>Alnus glutinosa</i>), Havnø		4,2	8	4,2	1
Gråpoppel, (<i>Populus canescens</i>)		7,3	8	4,2	1
1 { Hybridasp		8,1	8	4,2	1
Stilkeg, (<i>Quercus robur</i>)		3,8	8	4,0	1
Seljerøn, (<i>Sorbus intermedia</i>)		2,6	8	4,3	1
2 { Alm. røn, (<i>Sorbus aucuparia</i>)	1,3	2,6	10	5,0	4
Rødel, (<i>Alnus glutinosa</i>), Havnø		2,6	9–10	5,0	4
Seljerøn, (<i>Sorbus intermedia</i>)		2,4	10	5,2	2
2 { Rødel, (<i>Alnus glutinosa</i>), Havnø		3,4	9–10	5,2	2
Vortebirk, (<i>Betula pendula</i>)		1,8	5	4,8	4
2 { Rødel, (<i>Alnus glutinosa</i>), Gråsten		2,8	5	4,8	4
Dunbirk, (<i>Betula pubescens</i>)		3,9	5	3,8	3
2 { Rødel, (<i>Alnus glutinosa</i>), Gråsten		3,0	5	3,8	3
Vortebirk, (<i>Betula pendula</i>)		3,0	6	4,5	4
2 { Rødel, (<i>Alnus glutinosa</i>), Havnø		3,3	6	4,5	4
Hybridasp		3,6	6	4,5	4

1) = Samme gruppe. Oprindeligt kalket/gødsket. Same group, originally limed/fertilized.

2) = Samme gruppe. Same group.

Tabel 3. Mål på enkeltplanter i Ørkenarboretet, 1968/69. II. Specialplanter. Den enkelte, målte plante er den højeste i sin gruppe.

Table 3. Dimensions of single plants in the Desert Arboretum, measured 1968/69. II. Special species. The single, measured plant is the tallest within its group.

Art og proveniens (Species and provenance, Naturbevoksn.: seeds from natural growths; handelsfrø: commercial seed)	Bredde, m (Breadth, m)	Højde, m (Height m)	År fra plant- ning (Years from plant- ing)	Reaktions- tal Rt. (pH) 1968/69	Lokalitet (Locality)
<i>Acer pennsylvanicum</i> , Hørsholm Arboretet.	1,8	2,7	5		»Haven«.
<i>Acer rubrum</i> , naturbevoksn., Canada.	1,7	3,0	8		»Haven«.
<i>Amelanchier amabilis</i> , naturbevoksn., Canada.	0,8	1,9	8	4,4	Nordskråning. <i>Slope facing N.</i>
<i>Amelanchier</i> × <i>spicata</i> , Forst- botanisk Have, Charlottenlund	1,0	1,3	10	4,6	Plateau.
<i>Betula platyphylla</i> , Suk., Yamabe, Hokkaido.	—	4,1	9	5,3	N.-skrån., udsat. <i>Slope facing N.</i> <i>exposed.</i>
<i>Betula populifolia</i> , handelsfrø.	—	4,2	6	4,4	Slunde. <i>Valley.</i>
<i>Carpinus betulus</i> , handelsfrø.	1,1	2,3	8	4,9	Plateau.
<i>Cotoneaster bullata</i> , handelsfrø.	1,2	1,6	9	5,1	Vestskråning. <i>Slope facing W.</i>
<i>Exochorda korolkowi</i> , Mlynany Arboret, Czechoslovakia	1,2	2,6	8		»Haven«.
<i>Hydrangea heteromalla</i> , Wage- ningen Arboretum, Holland	1,1	1,8	8		»Haven«.
<i>Hypericum patulum</i> var. forrestii, Botanisk Have, Köln.	1,1	1,3	7		»Haven«.
<i>Malus baccata</i> , Hørsholm Arboretet	1,9	2,1	8	5,1	V.-skrån., udsat. <i>Slope facing W.,</i> <i>exposed.</i> Slunde. <i>Valley.</i>
<i>Malus sieboldii</i> , var. arborescens, Hørsholm Arboretet.	2,4	3,3	8	5,6	
<i>Physocarpus amurensis</i> , O.E. White Arboret, Virginia	2,6	2,6	6		»Haven«.
<i>Prunus virginiana</i> , naturbevoksn. Canada.		2,2	8	4,4	Meget udsat på kam. <i>Very exposed</i> <i>on ridge.</i>
<i>Pyrus communis</i> , handelsfrø.	—	2,8	8	4,6	Ret udsat i tippe <i>Rather exposed,</i> <i>on spoilheap.</i>
<i>Rosa eglanteria</i> , naturbevoksn., Jylland.	1,8	2,0	6	5,2	Slunde. <i>Valley.</i>
<i>Rosa wilmottiae</i> var. <i>purpurascens</i> , Axel Olsen, Kolding.	1,9	1,9	8	5,0	Slunde. <i>Valley.</i>
<i>Sorbus americana</i> , Hørsholm, Arboretet	—	2,3	8	5,3	V.-skrån., udsat. <i>Slope facing W.,</i> <i>exposed.</i>
<i>Sorbus aria</i> , Stammershalle, Bornholm.	—	1,6	6	4,3	Slunde. <i>Valley.</i>

Tabel 4. *Amelanchier canadensis* & *Alnus glutinosa* fra Havnø. Reaktionstal, Rt (pH): 4,3. Ekspositionsgrad (Degree of exposure): 4.

Nordvendt skråning, Ørkenarboretet. <i>Slope facing North. Desert Arboretum.</i>	<i>Amelanchier canadensis</i>	<i>Alnus glutinosa</i>
Antal år på grostedet <i>Number of years after planting</i>	8	9 & 10
Antal planter plantet <i>Number of plants planted</i>	25	25
Antal planter levende 1968/69 <i>Number of plants living</i>	24	21
Deraf + ÷ tørtoppede <i>Number having + ÷ dead tops</i>	0	6
Højdemål, levende planter, vinteren 1968/69 <i>Heights, living plants, 1968/69</i>		
Maximal højde. <i>Maximum height</i> , m.....	3,1	3,6
Middelhøjde. <i>Average height</i> , m	2,1 + ÷ 0,46	2,4 + ÷ 0,66

Tabel 5. *Lonicera ledebourii*. Klonens vækst i Plantecentralens forsøgsarealer og i læhegnsforsøg.

Table 5. Growth of a clone of Lonicera ledebourii, in various testplots.

Grosted (Locality)	Grad af eksposition, 1-5* (Degree of exposure 1-5*)	Antal somre efter plantning (Number of summers after planting)	Maximal (Maximum) Højde (Height) Bredde (Breadth) (m m)	Middeltal for (Average) Højde (Height) Bredde (Breadth) (m m)	Antal buske målt. (Number of plants measured)		
Klithede, gammel græsgang. S.f. Løkken. <i>Old pasture, duneheath</i>	5	7	1,5	1,5	0,94	0,70	20
Sandet kanaldige, Stadilfjord. <i>Sandy bank of canal.</i>	3	5	1,4	1,2	1,11	0,95	20
Lav, kalkholdig sandmark, Ålborg <i>Low sandy, limy field.</i>	3	7	2,3	2,1	1,81	1,52	20
Lav, kalkholdig, sandet lerbund, Ålborg. <i>Low, sandy-clayey, limy pasture.</i>	4	3	2,0	2,3	1,23	1,45	20
Hegn på sandeng, N.f. <i>Ikast. Sandy meadow.</i>	4	7	1,6	1,8	1,35	1,41	15
Hegn på sandmark, Studsgaard. <i>Sandy field.</i>	3	3	1,6	—	1,36	—	20
Hegn på stærkt kalket/ gødsket sandmark, Kibæk. <i>Heavily fertilized/limed sandy field.</i>	3	7	2,9	3,7	2,19	2,49	20

*) 1 = Læ(shelter). 5 = Meget stærkt udsat. *In strong exposure.*

METASEQUOIA GLYPTOSTROBOIDES HAR BÅRET KOGLER I DANMARK

Tegninger af JOHANNES HEDEGAARD

Tekst af JOHAN LANGE

I årene 1968 og 70 har *Metasequoia* på frit udplantede individer båret kogler, idet to forskellige frøplanter i Forsthaven i Charlottenlund og en stiklingeformeret plante sammesteds samt en frøplante i Arboretet i Hørsholm viste koglebæring i 1970; den ene af de to frøplanter i Forsthaven fruktificerede allerede i 1968, men ingen af dem i 1969. Også i Universitetets Botaniske Have har der været koglebæring på et dér plantet eksemplar, nemlig i 1969 og 70. De på Arboretets foranledning her afbildede kogler stammer fra Forstbotanisk Have 1970.

Der skal ikke her gås ind på *Metasequoia*-koglens ontogenese og systematiske karakteristika, kun bringes et par orienterende bemærkninger. Ligesom hos den nærtstående slægt *Sequoia* er koglerne små, ca. 2 cm lange, bredt kegleformede og lidt bulede og uregelmæssige, altså ikke helt så veldrejede som de fleste koglearter. Det må her tages i betragtning, at koglernes frøanlæg ikke kan være befrugtede, da hanblomster ikke har vist sig endnu. Om koglerne er helt normalt udviklede er derfor højst tvivlsomt. Når det engang bliver tilfældet, bør koglerne afbildes igen med nærmere omtale af deres tilblivelse.

Koglestilken, nemlig det koglebærende kortskud, er temmelig langt og ret eller svagt nedadkrummet, således at koglen for det meste får en skrå stilling; men det varierer noget, og ved normal kogleudvikling siges koglen at være nikkende eller hængende. Kogleskællene er korsvis modsatte (dekussata), hvad kun kan iagttages klart på den basale del af de lidt vanskabte kogler, ligesom det slet ikke ses på figurerne. Kogleskællet er ganske som hos andre *Taxodiaceer* (og i øvrigt også *Cupressaceer*) dannet ved sammenvoksning af et dækskæl og et (til flere) kogleskæl. Sammenvoksningsfladen røber sig i kogleskællets brede, uregelmæssige spids som en horizontal, indsunken linje, der ses særlig tydeligt på fig. 3. Kogleskællet bærer på sin overside et lille antal, efter normal befrugtning oftest 5–8 vingede

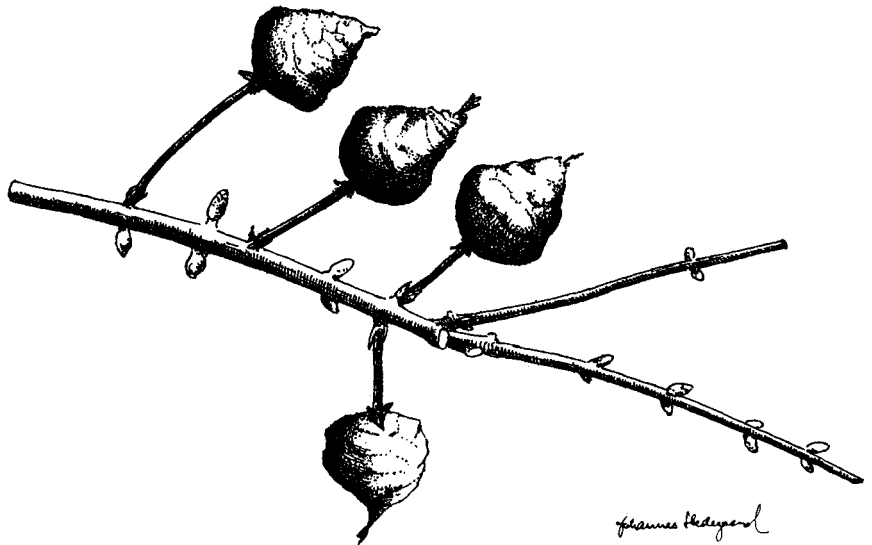

Fig. 1. Koglebærende gren efter løvfald. Koglerne sidder på strakte dværgskud, der udgår fra det fjorgamle årsskud. Naturlig størrelse.

Fig. 1. Cone bearing branchlet after defoliation. The cones are placed on elongated short spurs (dwarf spurs, dwarf shoots) radiating from the one year old long shoot (full size).

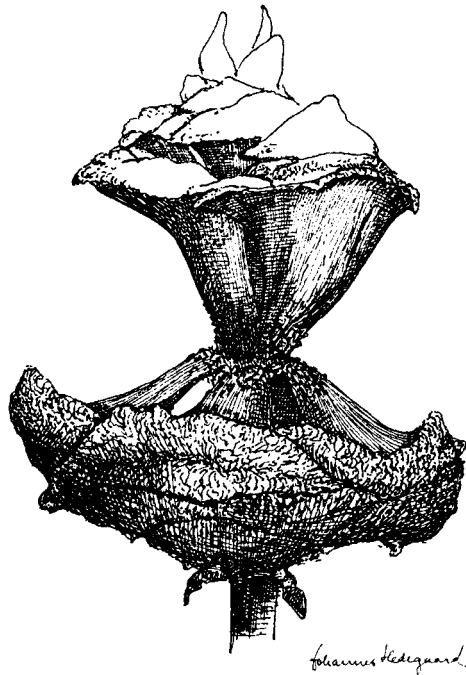

Fig. 2. Stærkt forstørret kogle, hvorfra de midterste kogleskæl er fjernet.

Fig. 2. Strongly enlarged cone. The scales are remand from the central part of the cone.

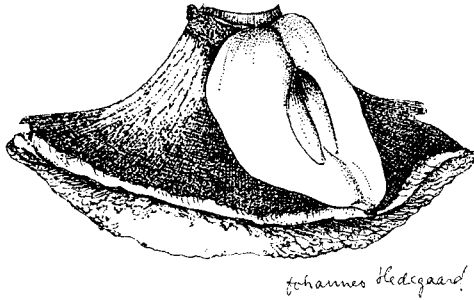

Fig. 3. Afskåret kogleskæl i forstørret gengivelse og set skråt fra oven; et stort, vinget, men goldt frø har udviklet sig. Grænsen mellem dækskællet og det egentlige kogleskæl ses tydeligt.

Fig. 3. A single cone scale in enlarged reproduction seen aslant from above. A large winged but sterile seed were developed. The boundary between scale and bract is clearly seen.

frø. Vingen er alsidig; men det er dog, ligesom for koglens vedkommende, tvivlsomt, om de hidtil iagttagne frø incl. det på fig. 3 afbildede er helt normalt; det er i hvert fald svangt, da det ikke kan være bestøvet af sin egen arts pollen; antallet af frø er også langt under normalen, nemlig 0–1–2. Koglen gennemløber sin udvikling i løbet af én vækstsæson.

Vi må med spænding se frem til den dag, da fremkomsten af hanblomster på *Metasequoia*-planterne her i landet formodentlig får til følge, at helt normalt udviklede kogler med normalt udviklet og spiredygtigt frø dannes. Med den interesse, vi alle nærer for den fortræffelige haveplante, *Metasequoia glyptostroboides*, har man imidlertid ikke kunnet stå for fristelsen til at få de førstfremkomne kogler afbildet. Og en vis interesse har det da også at iagttage, hvordan en kogle er i stand til at udvikle sig uden nogen som helst form for ægte befrugtning. At frø ved bestøvning med fremmed pollen kan pirres til delvis udvikling, er velkendt fra andre planter.

Summary

Seed plants and cuttings of *Metasequoia glyptostroboides* have produced seed in Denmark in the years 1968, 1969 and 1970. The seed setting was observed in: The Forestbotanic Garden in Charlottenlund, the Arboretum in Hørsholm, the Botanic Garden of the University of Copenhagen.

Further studies will reveal more details.

The cone parts shaved were found in the Forestbotanic Garden, Charlottenlund.

FÖRENINGEN FÖR DENDROLOGI OCH PARKVÅRDS 50-ÅRSJUBILÆUM

Af EMIL HARTMANN

I dagene den 28. og 29. maj 1970 fejrede Föreningen för Dendrologi och Parkvård sit 50-Årsjubilæum i Stockholm med repræsentanter fra det øvrige Skandinavien.

Fernisering af udstillingen »Svensk Lustgård och Park« åbnede jubilæumsfestlighederne om eftermiddagen den 28. maj på Nationalmuseet i Stockholm. Valget af materiale til udstillingen er foretaget med henblik på at give et så fyldigt billede af den udvikling svensk havekunst har gennemløbet fra slutningen af 1500-tallet og op til år 1900, samt nogle af svensk havekunsts internationale forbilleder.

Den ældste havetegning på udstillingen er dateret 1572 og er en plan til Uppsala Slott udført af arkitekt FRANCISCUS PAR.

Det var en værdig åbning af jubilæet at lade deltagerne bevæge sig mellem skønne originale haveplaner udført af datidens europæisk havekunsts ypperste navne, navne som ANDRÉ LE NOTRE, NICODEMUS TESSIN, JEAN og SIMON DE LA VALLÉE, ANDRÉ MOLLET, GIOVANNI FONTANA, FREDERIK MAGNUS PIPER for blot at nævne nogle enkelte.

Det må hilses med den største glæde at Nationalmuseet ved foreningens 50-Årsjubilæum fik en kærkommen lejlighed til at vise dele af sin meget betydelige samling af disse tegninger foruden mange yderst værdifulde fra private arkiver for en langt videre kreds end specialistens.

Efter denne både interessante og smukke begyndelse fortsatte festlighederne med en 2 timers ekskursion i »Lustbåten Bellman« som lå fortøjet lige uden for Nationalmuseet.

Fra vandet og senere direkte på landjorden beså man Djursgården og blev sat ind i de problemer, der uundgåeligt opstår i forbindelse med en voksende bys alt for trange grønne områder.

Ekskursionen sluttede ved PRINS EUGENS Waldemarsudde, hvor man først beså slottets meget betydelige malerisamling, for derefter

at ende i et af de mange gemakker for at blive styrket med champagne og pindemadder, der således blev optakten til jubilæets højtideligste øjeblik, jubilæumsmodtagelsen, hvor der blev talt om foreningen og dens trivsel gennem de forløbne 50 år med påfølgende medaljeuddeling.

Medaljen, en guldnål blev overrakt trädgårdsmästere EDVIN SAMUELSSON for lang og værdifuld indsats i dendrologiens tjeneste, dernæst fik foreningens vice-ordførende friherre SVEN A. HERMELIN nålen for i utallige år at have bidraget til foreningens trivsel og høje dendrologiske stadi. Den tredje og sidste blev overrakt foreningens utrættelige, iderige sekretær og organisator akademijägmästere MORTEN SMEDBERG.

Dagen sluttede med festsouper i Prinsens galleri for alle deltagerne med mange hyldesttaler fra såvel svensk som interskandinavisk hold. En festlig og værdig ramme om foreningens 50-Årsjubilæum.

Jubilæets anden dag, fredag den 29. maj begyndte med en grundig og faglig gennemgang af udstillingen på Nationalmuseet.

Efter dette kørtes i busser til Kristineberg Slott, hvor der som anført i programmet blev serveret »en icke alltför enkel lunch«. Kristineberg Slot og park ejes af staden Stockholm og fungerer som hotel og restaurationsskole. Straks efter lunchen kørtes videre mod Södertälje til herregården Hanstawiik, hvor advokat OLAF-FREDERIK SMEDBERG og frue modtog os, viste os den smukke hovedbygning og fortalte stedets historie. Besøget på Hanstawiik skulle give deltagerne af ekskursionen et indtryk af, at det kan nytte ved enkle rationelle mekaniske hjælpemidler at passe en gammel park og tilmed bevare gamle kulturværdier. Fru advokat ANITA SMEDBERG står alene for dette arbejde, og det synes tilfulde at være lykkedes at forene gamle familietraditioner med nye tiders krav. Efter en rundgang, hvor vi ved selvsyn erfarede resultaterne af den rationelle drift, blev vi ledet gennem skyggefulde lindealléer til »Kærlighedstemplet«, hvor der var dækket det smukkeste bord med forfriskninger ganske i CARL LARSONSK stil.

For tidligt måtte vi forlade dette fortryllende sted for at begive os til busserne, som førte os til festlighedernes sidste punkt, herregården Frösunda, hvor familien ULRICH havde inviteret til middag. Før midt dagen blev stedets historie ridset op og de problemer som truer med at tilintetgøre denne perle af en gustaviansk herregård, problemer så betydelige at bygningen næppe står til at redde.

Vejvæsenet ønsker, som led i udbygningen af autobanerne omkring Stockholm, at placere en afkørselsvej netop således at den

kommer til at ligge, hvor »Matsalen« i øjeblikket befinder sig. Ja så hårdt synes man at kunne behandle historiske minder nogle steder.

Til trods for disse mørke skyer var stemningen god og festlig ved afslutningen af to uforglemmelige jubilæumsdage.

STENSBYGÅRDS PARK MELLEM VORDINGBORG OG KALLEHAVE

Af JOHAN LANGE

Navnet Stensbygård kendes først fra 1872, da den nuværende hovedbygning blev opført af justitsråd PETER MALLING. Før den tid benævntes ejendommen Stensby Mølle. Men navnene Vranggård og Vrangsgårde har også været knyttet til de bygninger og jorder, der i sin tid blev frasolgt Kalvehave-godset og nu udgør godset Stensbygård. Haven ved Stensbygård er i sin nuværende skikkelse blevet anlagt samtidig med opførelsen af hovedbygningen og er således snart 100 år gammel; men flere udvidelser og omlægninger er blevet foretaget. I de aller-seneste år er særlig sådanne omlægninger blevet gennemført, som tilsigter simplere drift: Frugthaverne er nedlagt, køkkenhaven stærkt indskrænket, også en nøddegang er sløjft, og græsplæner breder sig på tidligere hæk- og stenhøjsarealer. En væsentlig udvidelse af det egentlige parkområde er resultatet af nedlæggelsen af frugthaverne. Den første fandt sted for godt 20 år siden i 1947 da der indplantedes et stort antal nåletræer af mange forskellige slags mellem frugttrærækkerne. Frugttræerne er senere fjernet og udtynding i nåletrærækkerne delvis gennemført. Før den er fuldendt, vil endelig registrering af træerne her næppe lønne sig. Efter nedlægningen af den vestlige frugtplantage er arealet her udlagt i græs, men enkelte spredte frugttræer er bevaret som prydræer. På det tidligere køkkenhave- og drivhusareal er der dels plantet Ædelgran (Nordmannsgran), Roser, Liljer og stauder, dels er der indrettet et lille frilandsskøkken med grill osv. i tilslutning til en meget smuk, delvis overdækket solkrog. Materialet er gule mursten, trykimprægnerede bærestolper, pløjede brædder og akryltag. Fundamentet til et tidligere drivhus er blevet omskabt til en let forsænket legegård med tæt sammentømrede lægter som gulv, i den ene ende dog afløst af en yderligere svagt forsænket sandkasse, ca. 2×4 m. »Florida« kaldes dette lille, sollyse område,

der må siges at være en god udnyttelse af et urentabelt drivhus- og køkkenhaveområde. Også den øvrige park holdes i meget smuk stand; selv de lange, brede gange er rengjorte og revne. Men tidernes ugunst har naturligvis medført forskellige indskrænkninger, f. eks. har sidepladsen ved dammen og en bådebro måttet opgives, og et par prydbuskkvarterer er forsvundet. Efterårsstormen i 1967 var meget hård ved Stensbygård park, således faldt et par Alm. Ædelgran, *Abies alba*, et par Langnålet Ædelgran, *Abies concolor*, et par Slangegrn, *Picea abies* 'Virgate', en Orientalisk Gran, *Picea orientalis*, et par Serbisk Gran, *Picea omorika*, en Sitkagran, *Picea sitchensis*, flere Rødgran, *Picea abies*, en Blå Douglasgran, *Pseudotsuga menziesii glauca*, en Nutkacypres, *Chamæcyparis nootkatensis*, to Gul Fyr, *Pinus ponderosa*, en Flodceder, *Calocedrus decurrens* og flere andre, men heldigvis ikke nogen af de helt store sjældenheder som *Cupressocyparis leylandii*, *Sequoia sempervirens*, *Torreya californica* osv. Den udtynding i plantebestanden, som stormfaldet forårsagede, har egentlig ikke skæmmet parkens fysiognomi, snarere tværtimod. Men inden oprydningen, der blev foretaget hurtigt og beslutsomt, så parken frygtelig medtaget ud.

Parken ligger på let skrånende terræn, åbent og udsat for alle vinde, idet den i vest og syd grænser op til et stort engdrag, der tidligere var sø; en arm af denne formation er stadig vandførende og strækker sig fra syd mod nordøst ind i parken, der således omslutter en fuglerig og idyllisk sø. Fra de øvre dele af parken og hovedbygningen er der en prægtig udsigt ned over Kalvestrømmen med Farø og Bogø og bag disse igen Storstrømmen og Falsters nordkyst. Jorden i parken er ret stiv lermuld.

Stensbygårds park er både i landskabelig, havearkitektonisk og dendrologisk henseende en af de virkelige værdifulde herregårdshaver i landet. Det er overordentlig glædeligt, at der af ejeren fru G. REIMANN trods dårlige tider stadig ofres virkelig pleje af parken. Det *kan* altså lade sig gøre uden at lægge dele af plænerne om i spraglede tulipantæpper og -rundaser og kræve entré for at lade herlighederne bese. Og det er beundringsværdigt, at én enkelt interesseret og ihærdig gartner og altmuligmand kan klare den store opgave at passe den ca. 8 ha store park foruden andre mindre job.

Planteliste Stensbygård 1970*Nordlige busket langs hovedopkørsel til gården, begyndende nærmest hovedbygningen*

- 1 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 2 Abies grandis, Kæmpegran, ca. 15 m
- 3 Tilia europæa, Parklind, 2 stk.
- 4 Picea glauca × engelmannii, Gran-krydsning
- 5 Tilia europæa, Parklind
- 6 Chamæcyparis pisifera, Ærtecypres
- 7 Abies grandis, Kæmpegran
- 8 Chamæcyparis pisifera, Ærtecypres
- 9 Abies alba × grandis, Ædelgran-krydsning
- 10 Quercus robur, Alm. Eg
- 11 Prunus avium, Fuglekirsebær
- 12 Fagus silvatica, Bøg
- 13 Abies alba × grandis, Ædelgran-krydsning
- 14 Pinus ponderosa, Gul Fyr
- 15 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 16 Picea abies, Rødgran, 2 stk.
- 17 Chamæcyparis lawsoniana, Ædelcypres, 2 stk.
- 18 Thuja plicata, Kæmpethuja, 2 stk.
- 19 Quercus robur, Alm. Eg, frit på plæne
- 20 Abies lowiana, Ædelgran-art
- 21 Pseudotsuga menziesii, Douglasgran
- 22 Aesculus hippocastanum, Alm. Hestekastanie

Skovagtigt parti

- 23 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 24 Abies alba, Alm. Ædelgran
- 25 Liriodendron tulipifera, Tulipantræ
- 26 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 27 Magnolia soulangeana, Magnolie
- 28 Euonymus europæus, Alm. Benved
- 29 Abies alba × nordmanniana, Ædelgran-krydsning, 2 stk.

Bagsiden af det skovagtige parti ude mod en smal plæne mod øst-hækken

- 30 Abies nordmanniana, Nordmannsgran
- 31 Populus tremula × tremuloides, Hybridasp
- 32 Pinus nigra poiretiana, Korsikansk Fyr, på NØ-hjørnet af skovagtigt parti, ca. 90 cm i stammetværmål, ca. 18 m høj
- 33 Prunus avium, Fuglekirsebær, 2 stk.

Smalle plæne mellem skovagtigt parti og øst-hækken

- 34 Abies nordmanniana, Nordmannsgran, 2 stk.
- 35 Picea jezoensis, Jesogran, 4 m høj
- 36 Liriodendron tulipifera, Tulipantræ

Ved broen

- 37 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 38 Picea pungens glauca, Blågran
- 39 Ribes alpinum, Fjældribs
- 40 Rosa rugosa, Rynket Rose

Modsatte (vestlige) side af gangen langs søen, fra broen mod syd

- 41 Prunus amygdalus × persica (P. Amygdalopersica), Ferskenmandel
- 42 Aesculus hippocastanum, Alm. Hestekastanie
- 43 Salix chrysocoma, Hængepil
- 44 Alnus glutinosa, Rødel
- 45 Magnolia soulangeana, Magnolie
- 46 Chænomeles superba, Japankvæde
- 47 Fagus sylvatica 'Pendula', Hægebøg
- 48 Alnus glutinosa, Rødel, småbladet
- 49 Euonymus europæus, Alm. Benved
- 50 Alnus glutinosa, Rødel, 2 stk.
- 51 Viburnum opulus, Kvalkvæd
- 52 Forsythia intermedia, Forsythia
- 53 Robinia pseudoacacia, Alm. Robinie

I tidligere frugtplantage, senere juletræplantning. Noteret fra sydvesthjørnet i østlig og nordlig retning. Dette kvarter er først under opbygning, der foretages jævnligt udttynding, og registreringen er derfor foretaget summarisk

- 54 Prunus avium, Fuglekirsebær
- 55 Cedrus atlantica
- 56 Abies grandis
- 57 Chamæcyparis lawsoniana 'Fraseri'
- 58 Larix gmelinii-krydsning
- 59 Pseudotsuga menziesii
- 60 Abies nordmanniana
- 61 Abies concolor
- 62 Pinus griffithii
- 63 Thuja plicata
- 64 Chamæcyparis lawsoniana 'Alumii'
- 65 Cryptomeria japonica
- 66 Cedrus deodara
- 67 Cryptomeria japonica
- 68 Larix gmelinii × leptolepis
- 69 Chamæcyparis lawsoniana
- 70 Pinus mugo uncinata
- 71 Abies nordmanniana, gul form
- 72 Pinus nigra
- 73 Picea omorika
- 74 Tsuga heterophylla
- 75 Picea jezoensis

Forkanten af juletræplantningen

- 76 *Juniperus chinensis* 'Albo-spica', Kinesisk Ene-varietet
- 77 *Chamaecyparis lawsoniana* 'Intertexta', Ædelcypres-varietet
- 78 *Picea mariana* 'Doumetii', Sortgran-varietet
- 79 *Thujopsis dolabrata*, Hønsenestræ
- 80 *Chamaecyparis lawsoniana*, Ædelcypres, 3 stk., forskell. varieteter
- 81 *Taxus baccata* 'Erecta', Opret Taks
- 82 *Torreya californica*, Nøddetaks
- 83 *Cedrus deodara glauca*, Himalayaceder
- 84 *Taxus baccata* 'Aureo-marginata'
- 85 *Abies procera*, Nobilis
- 86 *Juniperus squamata meyeri*, Kinesisk Blåene
- 87 *Picea polita*, Tigerhalegran, sygelig i 1969
- 88 *Thuja occidentalis* 'Filicoides'
- 89 *Picea abies* 'Inversa', hængeform af Rødgran
- 90 *Abies procera*, Nobilis
- 91 *Thuja occidentalis* 'Filifera', Trådthuja
- 92 *Thuja standishii*, Japansk Thuja
- 93 *Abies koreana*, Korea-Ædelgran
- 94 *Cryptomeria japonica*, Kryptomerie

Plænen nord for tidligere juletræplantning

- 95 *Ginkgo biloba*, Tempeltræ, 2 stk.
- 96 *Metasequoia glyptostroboides*, Vandgran
- 97 *Thuja occidentalis*, Alm. Thuja
- 98 *Picea engelmannii* × *pungens*, Gran-krydsning
- 99 *Abies numidica*, Numidisk Ædelgran
- 100 *Fagus sylvatica*, Bøg
- 101 *Thuja occidentalis*, Alm. Thuja
- 102 *Quercus borealis*, Rødeg
- 103 *Abies nordmanniana*, Nordmannsgran. 2 stk.
- 104 *Chamaecyparis pisifera*, Ærtecympres
- 105 *Ginkgo biloba*, Tempeltræ
- 106 *Metasequoia glyptostroboides*, Vandgran
- 107 *Ephedra distachya*, Ledris, ½ m
- 108 *Pinus peuce*, Græsk Weymouthsfyr
- 109 *Cunninghamia lanceolata*
- 110 *Pinus ponderosa*, Gul Fyr
- 111 *Ginkgo biloba*, Tempeltræ ♀
- 112 *Thujopsis dolabrata*, Hønsenestræ
- 113 *Thuja occidentalis* 'Filicoides'
- 114 *Thujopsis dolabrata*, Hønsenestræ
- 115 *Tsuga heterophylla*, *Tsuga*, lige over for Hægebøg
- 116 *Picea pungens* 'Argentea', Blågran
- 117 *Abies grandis*, Kæmpegran
- 118 *Thuja plicata*, Kæmpethuja
- 119 *Chamaecyparis pisifera*, Ærtecympres
- 120 *Thuja occidentalis* 'Filicoides'

Fig. 1. Udsigt op mod Stensbygårds glasveranda; i sigtelinjen mod denne ses de to sammengroede *Thuja occidentalis* 'Robusta' (nr. 143); til højre herfor ses en tyndkronet *Pseudotsuga menziesii* (nr. 146). I forgrunden dammen. Fot. JL. 1970.

- 121 *Picea abies* 'Fastigiata', Pyramide-Rødgran
- 122 *Picea pungens* 'Argentea', Blågran
- 123 x *Cupressocyparis leylandii*, 6 år
- 124 *Chamaecyparis pisifera*, Ærtecypres
- 125 *Picea pungens*, Blågran

Søbredden ind mod gården fra søens NØ-ende

- 126 *Alnus glutinosa*, Rødel, 2 stk.
- 127 *Taxodium distichum*, Sumpcypres
- 128 *Cedrus atlantica glauca*, Atlasceder
- 129 *Thuja occidentalis* 'Filicoides'
- 130 *Juniperus sabina*, Sevenbom
- 131 *Syringa vulgaris*, Alm. Syren, 2 stk.
- 132 *Magnolia soulangeana*, Magnolie, 2 stk.
- 133 *Prunus avium*, Fuglekirsebær
- 134 *Taxus baccata*, Taks
- 135 *Ilex aquifolium* ♀, Kristtorn
- 136 *Alnus glutinosa*, Rød-El
- 137 *Prunus subhirtella* 'Pendula'

Tæt busket ved søen

- 138 *Syringa vulgaris*, Alm. Syren
- 139 *Deutzia scabra*, Kranstop

- 140 Cornus alba, Hvid Kornel
- 141 Alnus glutinosa med Hedera helix, Alm. Vedbend
- 142 Crataegus oxyacantha, Alm. Hvidtjørn; slut ved hytten på højen

Østlig plæne, begyndende i spidsen over for siddepladsen ved søen; mod øst

- 143 Thuja occidentalis 'Robusta', Thuja-form, 2 stk.
- 144 Pinus cembra, Cembrafyr
- 145 Taxus baccata 'Stricta', Søjletaks
- 146 Pseudotsuga menziesii, Douglasgran
- 147 Thuja occidentalis 'Filicoides'
- 148 Thuja occidentalis ad 'Cristata'
- 149 Sciadopitys verticillata, Parasoltræ
- 150 Pinus nigra, Østrigsk Fyr
- 151 Juniperus virginiana, Blyants-Ene
- 152 Thuja occidentalis 'Columnaris', Søjlethuja
- 153 Chamæcyparis pisifera 'Squarrosa', Grå Kransecypres
- 154 Abies pinsapo, Spansk Ædelgran, inde på plænen
- 155 Chamæcyparis lawsoniana, Ædelcypres
- 156 Juniperus communis hibernica, Søjle-Ene
- 157 Larix leptolepis, Japansk Lærk
- 158 Chamæcyparis pisifera, Ærtecypres
- 159 Sciadopitys verticillata, Parasoltræ
- 160 Taxus baccata 'Erecta Argentea'
- 161 Thujopsis dolabrata, Hønsenestræ
- 162 Larix leptolepis 'Pendula', Hængende Japansk Lærk
- 163 Picea mariana 'Doumetii', Sortgran-form
- 164 Cryptomeria japonica 'Elegans', Kryptomerie-form
- 165 Chamæcyparis pisifera 'Squarrosa', Grå Kransecypres
- 166 Chamæcyparis lawsoniana 'Erecta'
- 167 Chamæcyparis pisifera 'Plumosa', Fjercypres
- 168 Ginkgo biloba, Tempeltræ
- 169 Torreya nucifera, Nøddetaks
- 170 Aesculus hippocastanum, Alm. Hestekastanie, 2 stk.
- 171 Picea orientalis, Orientalisk Gran
- 172 Thujopsis dolabrata, Hønsenestræ
- 173 Chamæcyparis pisifera, Ærtecypres
- 174 Davidia involucrata, Duetræ

Tættere plantning langs nordlige gang; østplænen nordøstlige busket

- 175 Thuja plicata, Kæmpethuja, 2 stk.
- 176 Picea pungens glauca, Blågran, 2 stk.
- 177 Pinus ponderosa, Gul Fyr
- 178 Cryptomeria japonica 'Elegans'
- 179 Chamæcyparis pisifera, Ærtecypres
- 180 Pinus ponderosa, Gul Fyr
- 181 Cryptomeria japonica
- 182 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 183 Picea sitchensis, Sitkagran
- 184 Thuja plicata, Kæmpethuja; slut på tæt plantning

- 185 *Platanus acerifolia*, Alm. Platan, frit i græs
186 *Abies pinsapo glauca*, Grå Spansk Ædelgran, inde på plænen

Tæt plantning

- 187 *Rhamnus imeretinus*
188 *Corylus avellana* 'Laciniata', Fliget Hassel
I øvrigt mange almindelige planter Guldregn, Rødtjorn og alm. nåletrær
189 *Populus tremula* × *tremuloides*, Hybridasp
190 *Chænomeles lagenaria*, Japankvæde
191 *Cotoneaster divaricata*, Dværgmispel-art
192 *Hamamelis japonica*, Troldnød
193 *Amelanchier lævis*, Bærmispel-art
194 *Deutzia* × *rosea*, Kranstop
195 *Hydrangea macrophylla*, Alm. Hortensie
196 *Weigela florida*, Rødklokkebusk
197 *Jasminum nudiflorum*, Vinterjasmin
198 *Jasminum beesianum*, Rosenjasmin

Frit på plænen

- 199 *Taxus baccata* 'Dovastonii'
200 *Aesculus hippocastanum*, Alm. Hestekastanie

Busket nær hovedbygningens sydøsthjørne

- 201 *Acer campestre*, Navr
202 *Rosa hybrida* til *Cinnamomea*-gruppen
203 *Thuja plicata*, Kæmpethuja, 3 stk.
204 *Picea pungens* 'Argentea', Blågran
205 *Pinus cembra*, Cembrafy
206 *Chamæcyparis lawsoniana* 'Fraseri'
207 *Picea abies* 'Fastigiata', Pyramide-Rødgran
208 *Sequoia sempervirens*, Rødtræ
209 *Sciadopitys verticillata*, Parasoltræ
210 *Chamæcyparis pisifera* 'Filifera', Trådcypre
211 *Chamæcyparis lawsoniana* 'Wisellii'
212 *Chamæcyparis pisifera*, Ærtecypres
213 *Abies balsamea*, fastigiat, lav form, ca. 4 m høj
214 *Taxus baccata* 'Erecta Aurea'
215 *Hydrangea macrophylla*, Almindelig Hortensie

Store midterplænes østlige side

- 216 *Magnolia kobus*, Magnolie-art
217 *Quercus robur*, Alm. Eg
218 *Cedrus deodara*, Himalaya-Ceder

Store midterplænes nordvestlige side, tæt busket

- 219 *Syringa vulgaris*, Alm. Syren
220 *Chænomeles lagenaria*, Japankvæde
221 *Rubus phoenicolasius*, Vinbrombær
222 *Philadelphus coronarius*, Pibeved

- 223 Pæonia suffruticosa, Buskpæon
- 224 Fuchsia magellanica, Hækfuchsia
- 225 Clethra alnifolia, Konvalbusk
- 226 Prunus cerasifera 'Pissardii'
- 227 Hibiscus syriacus, Have-Hibiskus
- 228 Chamæcyparis pisifera, Ærteceypres
- 229 Weigela middendorffiana
- 230 Fagus silvatica, Alm. Bøg, mg. bredt træ inde på plænen, har nedliggende og effektivt rodslående grene
- 231 Picea jezoensis × sitchensis, inde på plænen

Tæt busket i sydvestlige hjørne af store midterplæne

- 232 Aesculus hippocastanum, Alm. Hestekastanie
- 233 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 234 Picea orientalis, Orientalisk Gran
- 235 Chamæcyparis pisifera, Ærteceypres, 6 7 stk.
- 236 Picea omorika, Serbisk Gran
- 237 Cryptomeria japonica, 2 stk.
- 238 Forsythia viridissima, Grøn Forsythia
- 239 Kerria japonica fl. pl.
- 240 Picea sitchensis, Sitkagran
- 241 Picea orientalis, Orientalisk Gran, 2 stk.
- 242 Chamæcyparis lawsoniana, Ædeceypres
- 243 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 244 Robinia pseudoacacia, Robinie
- 245 Pseudotsuga menziesii, Douglasgran
- 246 Rhamnus fallax
- 247 Lonicera tatarica, Tatarisk Gedeblad
- 248 Physocarpus opulifolius, Blærespirea
- 249 Aesculus hippocastanum, Alm. Hestekastanie
- 250 Tilia platyphylla, Storbladet Lind, midt inde i buskettet
- 251 Tsuga sieboldii
- 252 Taxodium distichum, Sumceypres
- 253 Chamæcyparis obtusa, Solceypres

Vestsiden af samme busket i nordsiden af store midterplæne

- 254 Aesculus hippocastanum, Alm. Hestekastanie
- 255 Betula × aurata, Birke-krydsning
- 256 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 257 Chamæcyparis obtusa, Solceypres
- 258 Picea pungens glauca, Blågran
- 259 Chamæcyparis pisifera, Ærteceypres
- 260 Tsuga sieboldii, 3 stk.
- 261 Ginkgo biloba, Tempeltræ
- 262 Thuja plicata, Kæmpethuja
- 263 Chamæcyparis lawsoniana, 'Pendula Argentea'
- 264 Thuja occidentalis, Alm. Thuja
- 265 Buddleia davidii, Sommerfuglebusk
- 266 Chamæcyparis lawsoniana, Ædeceypres

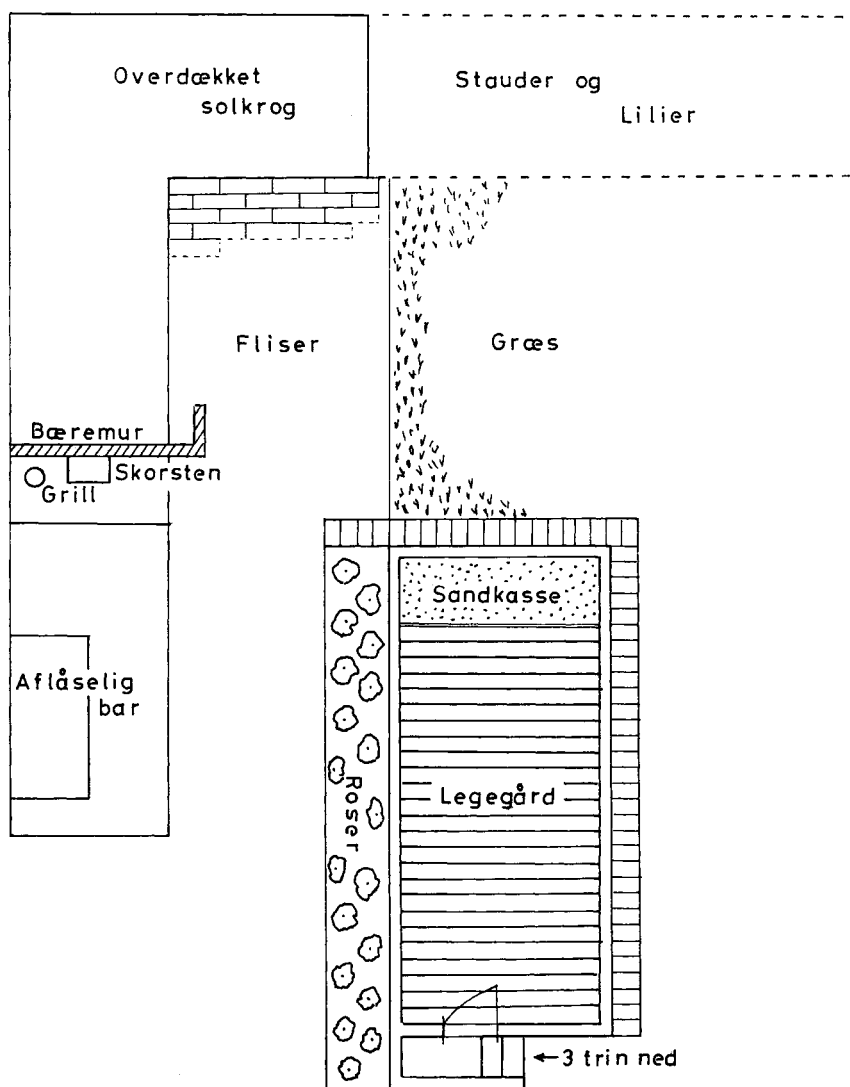

Fig. 2. »Florida« i Stensbygårds park.

Busket fra hovedbygningens veranda ned bag inspektørboligen

- 267 *Acer pseudoplatanus*, Alm. Ahorn
- 268 *Syringa villosa*, Nordkinesisk Syren-art
- 269 *Tilia vulgaris*, Parklind
- 270 *Thujopsis dolabrata*, Høsebenstræ
- 271 *Thuja plicata*, Kæmpethuja
- 272 *Thuja plicata*, Kæmpethuja, 2 stk.

Fig. 3. Solkrogen »Florida« i Stensbygårds park. Nederst til venstre et hjørne af legegården. Fot. JL. 1970.

- 273 Aristolochia sipho, Tobakspibeplante
- 274 Tsuga heterophylla, Tsuga
- 275 Philadelphus coronarius, Pibeved
- 276 Rubus phoenicolasius, Vinbrombær
- 277 Picea omorika, Serbisk Gran
- 278 Cryptomeria japonica
- 279 Fagus silvatica, Alm. Bøg
- 280 Chamæcyparis lawsoniana, Ædelcypres
- 281 Thujaopsis dolabrata, Hønsenestræ

Busket bag inspektørens have

- 282 Betula × aurata, Birke-krydsning
- 283 Spiræa × vanhouttei
- 284 Weigela florida, Rødklokkebusk
- 285 Deutzia scabra, Kranstop
- 286 Thuja plicata, Kæmpethuja, 2 stk.

Nordvestlige plæner

- 287 Aesculus carnea, Rød Hestekastanie
- 288 Picea breweriana, Sørgegran
- 289 Fagus silvatica 'Atropunicea', Blodbøg
- 290 Sequoiadendron giganteum, Mammuttræ
- 291 Thuja plicata, Kæmpethuja

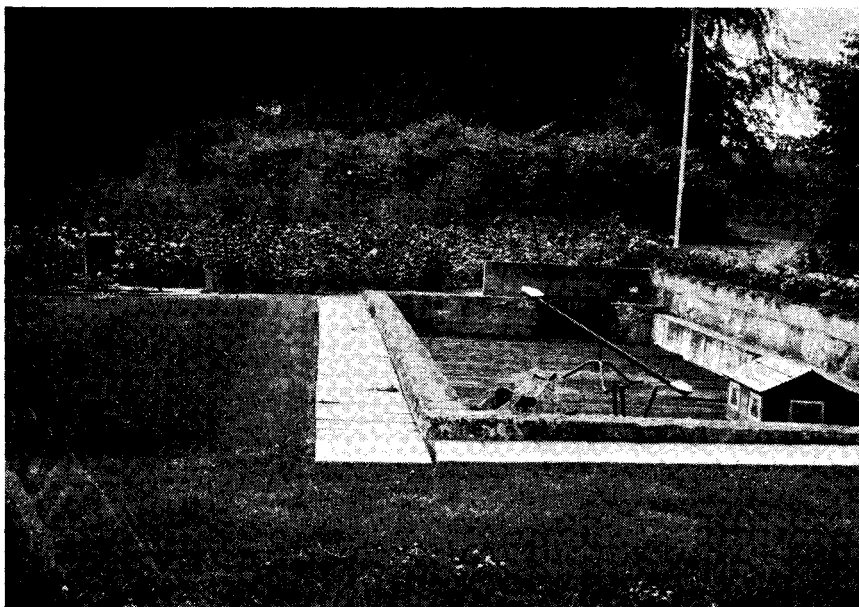

Fig. 4. Solkrogen »Florida« i Stensbygårds park. Legegården er fundamentet til et gammelt drivhus, der er blevet udstyret med kuprinolbehandlet lægtegulv. Fot. JL.1970.

- 292 *Ginkgo biloba*, Tempeltræ
- 293 *Fagus silvatica* 'Atropunicea', Blodbøg
- 294 *Liriodendron tulipifera*, Tulipantræ
- 295 *Abies procera*, Nobilis
- 296 *Abies nordmanniana*, Nordmannsgran
- 297 *Euonymus europæus*, Alm. Benved
- 298 *Pinus nigra*, Østrigsk Fyr, 5 stk., til dels inde i skovagtigt parti
- 299 *Prunus cerasifera* 'Atropurpurea', Blodblomme
- 300 *Juniperus virginiana*, Blyants-Ene

Nord, øst og syd for norske hus

- 301 *Thuja occidentalis* 'Nana Aurea'
- 302 *Ruscus hypoglossum*, Tungeblad
- 303 *Cephalotaxus fortunei*, Blommetaks
- 304 *Chamaecyparis pisifera* 'Nana', 30 cm høj kugle
- 305 *Chamaecyparis obtusa* 'Nana Aurea'
- 306 *Chamaecyparis obtusa* 'Compacta', Lav Solecypres
- 307 *Cedrus deodara*, Himalajaceder
- 308 *Abies koreana*, Koreansk Ædelgran
- 309 *Taxus cuspidata* 'Densa'
- 310 *Cryptomeria japonica* 'Nana'
- 311 *Cedrus deodara*, Himalajaceder, 3 m
- 312 *Euonymus fortunei* 'Argenteo-variegatus'

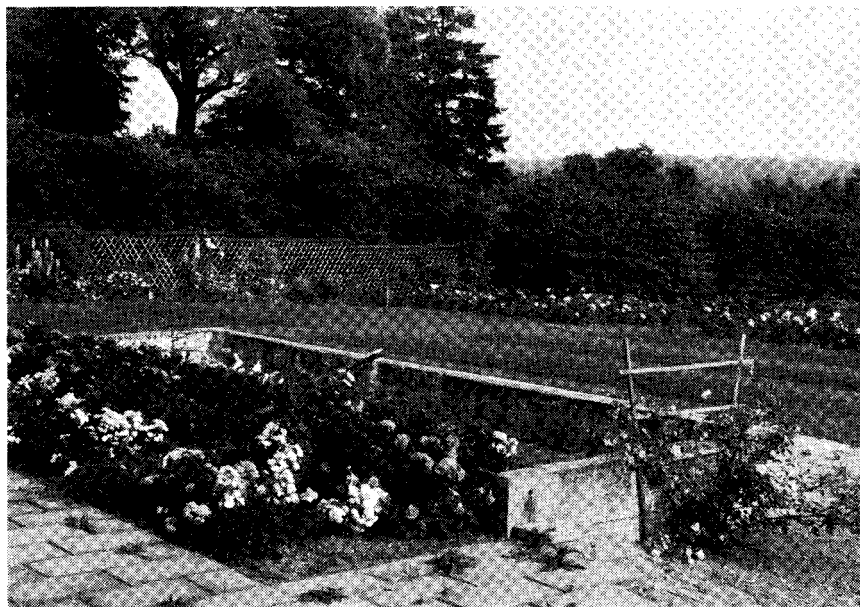

Fig. 5. Det tidligere mistbænkareal bag ved det tidligere drivhus røber sig som brede zoner af frodigt græs. Fot. JL. 1970.

- 313 *Taxus baccata* 'Stricta Aurea'
- 314 *Cornus florida*, Blomsterkornel
- 315 *Pinus ponderosa*, Gul Fyr
- 316 *Tsuga heterophylla*, Tsuga
- 317 *Prunus avium*, Fuglekirsebær
- 318 *Rhododendron*, diverse sorter
- 319 *Ginkgo biloba*, Tempeltræ
- 320 *Rosa moyesii*, svag i 1969
- 321 *Abies nordmanniana*, Nordmannsgran
- 322 *Thuja occidentalis*, Alm. Thuja
- 323 *Picea abies*, Rødgran, dværgagtigt, lidt fastigiat form

Fra yderste vestlige hjørne ved engen; mod øst, senere mod nord

- 324 *Picea pungens*, Blågran
- 325 *Fraxinus excelsior*, Alm. Ask
- 326 *Quercus robur*, Alm. Eg
- 327 *Abies concolor*, Langnålet Ædelgran
- 328 *Cratægus monogyna*, Engriflet Hvidtjørn
- 329 *Ginkgo biloba*, Tempeltræ
- 330 *Quercus robur*, Alm. Eg
- 331 *Castanea sativa*, Ægte Kastanie + dyrket Pære og 3 Ege
- 332 *Alnus rubra* + 3 store Ege
- 333 *Liriodendron tulipifera*, Tulipantræ

Fig. 6. Stensbygård. Udsigt fra den sydlige ende af parken mod hovedbygningen. Østrigsk Fyr længst til venstre. Fot. JL. 1970.

Fig. 7. Udsigt fra den fjerneste ende af parken nær dammen, der skimtes til højre; Østrigsk Fyr, *Pinus nigra austriaca* (nr. 335) og Kuglerobinie, *Robinia pseudoacacia* 'Umbraculifera' (nr. 334) ses i venstre halvdel af billedet, lidt af kronen på en gammel Eg, *Quercus robur* længst til højre. Fot. JL. 1970.

- 334 Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera', Kuglerobinie
- 335 Pinus nigra austriaca, Østrigsk Fyr

Omkring tidligere rosenhave

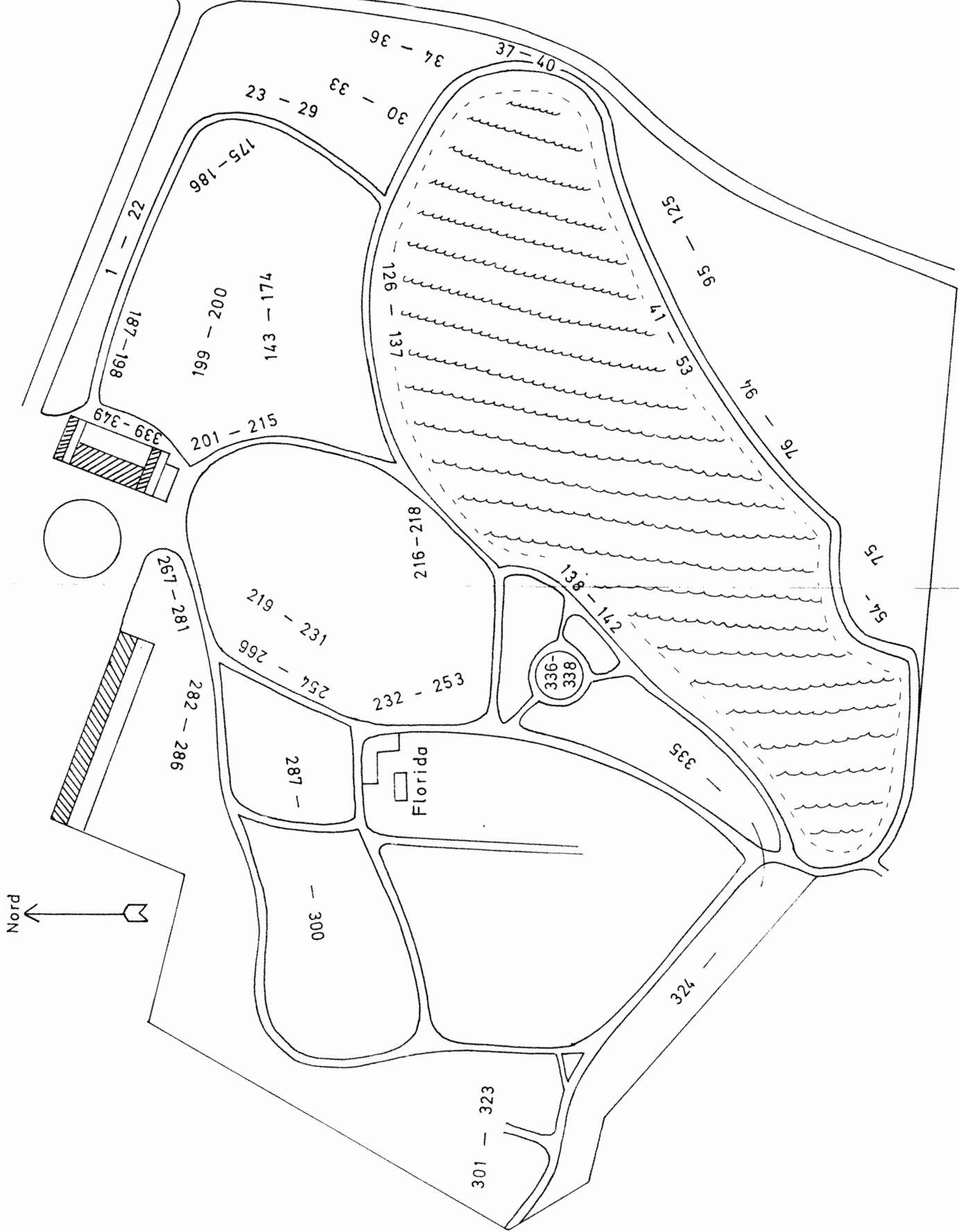
- 336 Prunus serrulata, Japansk Prydkirsebær, 5 stk.
- 337 Malus hybrida 'John Downie' med følgende
- 338 Viscum album, Mistelten

Ved hovedbygningens østfacade mod parken og som espalier på øst-, syd- og vestsiden

- 339 Sciadopitys verticillata, Parasoltræ, 2 stk.
- 340 Rosa helenæ
- 341 Rosa hybrida
- 342 Hedera helix hibernica, Storbladet Vedbend
- 343 Clematis hybrida, Klematis
- 344 Rosa hybrida
- 345 Hedera helix hibernica, Storbladet Vedbend
- 346 Parthenocissus tricuspidata, Rådhusvin, stammeomfang 51 cm
- 347 Wisteria sinensis, Blåregn
- 348 Jasminum nudiflorum, Vinterjasmin
- 349 Hedera helix hibernica, Storbladet Vedbend

Fig. 8. Plan over parken ved Stensbygård. Tallene angiver hvilke planter, der står i de forskellige kvarterer, idet tallene på kortet svarer til plantelistens løbenumre. Tallenes læseretning antyder, til hvilken side af kvarteret henholdsvis den lavest og den højest nummererede plante skal søges, derfor den varierende orientering af numrene.

Mod Stensved
og Stensby

Nord

EKSKURSIONER

Kristi Himmelfartsdag d. 23. maj 1968.

**Ekskursion til D. T. Poulsens Planteskole, Kellersiis
ved Kvistgaard**

Selskabet blev modtaget af grundlæggerens søn dr. agro. SVEND POULSEN og dennes søn hortonom NIELS DINES POULSEN. Vi fik en grundig gennemgang af den betydelige træsamling, der gennem årene er etableret i et arboret og andre plantninger inden for det store areal.

Formeringen med dens mængde af potte-kultiverede planter var noget nyt for de fleste af deltagerne. Man beundrede de dejlige planter, der ved denne moderne dyrkningsmåde nu praktisk talt kan leveres til plantning på alle årets tider.

Som det helt store fik vi adgang til væksthuse med rosen-forædlingen, der trods alt det andet smukke og interessante nok er planteskolens »hjerte«. Begejstringen for denne del af virksomheden greb alle i en hyldest, der samlede sig om SVEND POULSEN, – ROSEN-POULSEN, – æresdoktor ved Landbohøjskolen.

De nye sorter er herfra gået verden over. Referenten har mødt dem så langt borte som i Malaysia, – og væksthuses tusinder af frøplanter, – alle efter kontrollerede bestøvninger og med »stambogen« i orden, er den hjemlige stadig sprudlende kilde.

Det var en strålende oplevelse, men vi må forlade roserne med disse få ord, da hele institutionen har været af afgørende indflydelse på det samlede materiale, som dansk dendrologi idag har at arbejde med.

Den lettest tilgængelige del af samlingen er Kellersiis-haven, »Arboretet«, der er åbent for besøgende. Ingen spadsereture, man går på græsset, der klæder træer og buske, og hvorfor man let ser navneskilte. Arealet var oprindeligt tilplantet med frugttræer, hvoraf hovedparten var store, dejlige kirsebærtræer. Da kirsebærtræerne gik til af gummiflod, blev de fleste af frugttræerne ryddet og i årene 1924–27 blev Rhododendron-dammen tilplantet samt den ældste del af »Arboretet«. Et par enkelte træer fra det oprindelige anlæg blev bevaret

og har i årenes løb udviklet sig til store og meget smukke eksemplarer.

Det drejer sig om:

Abies homolepis dia. 57 cm, h. 15 m. *Taxodium distichum* 58 cm, 18 m. *Quercus petraea* 'Purpurea' 34 cm, 12 m. *Quercus robur* 'Pendula' 37 cm, 17 m.

Endvidere benærkedes:

Davidia involucrata vilmoriniana i flere omkring 6 m høje eksemplarer. De står gunstigt, blomstrer rigeligt, og det er nok vor bedste repræsentation af dette ejendommelige og smukke træ.

Cedrela sinensis, højde 12 m. *Fagus sylvatica*, 'Dawycii', h. 20 m. *Magnolia acuminata*, h. 14 m. *Magnolia obovata*, h. 6 m. *Populus lasiocarpa*, h. 12 m. *Pterocarya rhederiana*, h. 16 m. *Sorbus hostii*, h. 4,5 m. *Tsuga diversifolia*, h. 9 m. *Zelkova serrata*, h. 12 m.

Det er et lille udpluk af arboretets godt 200 navngivne træer og buske.

De fleste af træerne blev købt hos LEVAVASSEUR i Orleans, Frankrig, en planteskole, der som speciale havde sjældne træer og buske, samt hos det tyske firma HERMAN A. HESSE. Enkelte planter stammer fra det kendte firma i Berlin, L. SPÄTH.

Arboretet blev i 1964–65 udvidet med en rosenhave, tegnet af havearkitekt Morten Klint og Knud Lund Sørensen. Som randplantning er plantet flere hundrede buske og nåletræer i ny og nyere sorter. Det er tanken at udvide beplantningerne med endnu 2 tdr. land.

Der foretages stadig nye plantninger i arboretet, hovedsageligt med planter hjemkøbt fra HILLIER i England. Anlægget blev fredet i 1969 og besøges flittigt af planteinteresserede fra nær og fjern.

Uden for arboretet gennemgik vi »Alleen«, der er en plantning på begge sider af en af de gamle indkørsler. Det er mest nåletræer og samlet efter ønske fra planteskolens grundlægger, D. T. POULSEN. Som assistent på Landbohøjskolen hos DYBDAHL havde D. T. POULSEN deltaget i planlægning og beplantning af den Forstbotaniske Have i Charlottenlund og herigennem fået sin dendrologiske interesse. Da D. T. POULSEN i 1878 købte ejendommen »Marienlyst« på Roskildevejen, blev der straks plantet en stor samling af nåletræer og buske langs med det man kaldte »Havegangen«.

Alt dette er væk nu, – kun eet træ fra planteskolen står tilbage, nemlig den store *Populus canadensis*, der mindst må være 150 år gammel. Træet står i et af anlæggene ud mod Roskildevej og er skå-

Taxodium distichum 18 m høj i gammel Rhododendrongruppe.

ret stærkt tilbage. Havearkitekt, professor Georg Boye, der i sin tid arbejdede som elev på Roskildevej, reddede denne dejlige Poppel fra tilintetgørelse, da etagebyggeriet holdt sit indtog på den gamle planteskole.

D. T. POULSEN havde i årenes løb udviklet et nært bekendtskab med den noget ældre, anerkendte dendrolog og planteskoleejer, HERMAN A. HESSE, som inspirerede D. T. POULSEN og hans ældste søn, DINES POULSEN, der ledede afdelingen i Kvistgaard, til at tilplante »Alleen«. Planteskolen i Kvistgaard blev købt i 1907 – og i 1912 blev alleen tilplantet med planter, dels fra egen bedrift og dels fra HERMAN A. HESSE. Nogle af træerne er døde i årenes løb, isvintrene i 1939 -40 -41 -42 tog deres part.

En betydelig samling er dog tilbage, og de er »udsøgte« på den måde, – at de har vist deres praktiske anvendelighed ved at have overlevet de nævnte usædvanlig strenge vintre.

Som eksempel kan nævnes en 9,5 m høj *Abies pinsapo*, der har fået tilnavnet 'Kelleris', og en anden specialitet, der er kaldt *Thuja giganteoides 'Pyramidalis'*.

En anden gruppe er »Mosebedet«. Det blev plantet i midten af trediverne og udvidet 1962. Bortset fra nogle enkelte nåletræer består denne plantning hovedsageligt af surbundsplanter. Samlingen rum-

Gammel velformet *Tsuga canadensis*

mer mange arter af *Rhododendron* og endvidere en hel del hybrider. DINES POULSEN foretog i tyverne mange krydsninger med *Rhododendron* og en hel serie af disse krydsninger, hvoraf 3 er i handelen, trives stadig fint. Samlingen bliver stadig udvidet med nye hybrider, dels af krydsninger af egen tiltrækning og dels med hjemkøbte planter.

Her så vi:

Rhododendron luscombii, 3 m høj, 4 m bred. *Rhododendron smirnowii*, 3 m høj, 4 m bred. *Rhododendron campanulatum*, 2½ m høj. *Rhododendron sutchuenense*, 3 m høj, 4 m bred. *Rhododendron bureavii*, 1,60 m høj. *Rhododendron glaucopeplum*, 2½ m høj. *Cunninghamia lanceolata*, 5,5 m høj. *Enkianthus campanulatus* 'Palibinii' 4,5 m høj. *Enkianthus campanulatus*, 3 m høj. *Trochodendron arali-*

oides, 3,5 m høj. *Stewartia pseudocamellia*, 2 m høj. *Symplocos paniculata*. *Castanea henryi*. *Pieris floribunda*, 1,70 m høj og 2 m bred. *Pinus peuce*, 5-stammet med dia. 59 cm, 38 cm, 42 cm, 39 cm og 22 m høj.

»Kirkegården«, dette besynderlige navn for en plantning stammer fra en periode, da defekte nåletræer blev indplantet for at komme til kræfter, og navnet er blevet hængende. I dette lille anlæg er der plantet en del træer, der stammer direkte fra Rocks indsamlinger i Korea og Kina. Frøet kom til planteskolen via VILMORIN, Paris omkring 1924.

Herfra anføres:

Abies koreana, 3,75 m bred og 4 m høj. *Abies fabri*, 21 cm dia. og 8 m høj. *Abies firma*, 49 cm dia. og 10,5 m høj. *Abies procera glauca*, 73 cm dia. og 17 m høj. *Abies veitchii*, 31 cm dia. og 12 m høj. *Picea asperata*, 43 cm dia. og 14 m høj. *Picea koyamai*, 31 cm dia. og 13 m høj. *Picea wilsonii*, 38 cm dia. og 11 m høj. *Fagus sylvatica 'Pendula'* 60 cm dia. og 16 m høj.

PLANTESKOLEN. Forskellige steder i planteskolen vokser en del fritstående træer. Disse træer er rester af tidligere planteskolekulturer, hvor man ikke har nænnet at fjerne træerne ved kulturskifte, fordi de enten var sjældne eller pyntede i planteskolen.

Det er noget af en luksus at have disse træer voksende, men man må håbe, at kommende generationer må udvise lignende storsyn til glæde for den tids dendrologer.

På turen her bemærkedes:

Populus wilsonii, 55 cm dia. 24 m høj. *Abies pinsapo 'Kelleriis'*, 39 cm dia. 12 m høj. *Quercus petræa 'Mespilifolia'* pl. 1934 63 cm dia. 10 m høj. *Robinia pseudoacacia 'Decaisneana'*, pl. 1918 52 cm dia. 14 m høj. *Quercus borealis maxima*, pl. 1930. *Magnolia kobus*, pl. 1940 7 m høj. *Quercus coccinea*, 43 cm dia. 14 m høj. *Picea breweriana*, 4 m høj. *Liriodendron tulipifera*, 64 cm dia. 14 m høj.

C. SYRACH-LARSEN

**Ekskursion den 8. juni 1968
til Forstbotanisk Have, Charlottenlund**

Lørdag eftermiddag d. 8. juni 1968 var foreningen gæster i Forstbotanisk Have, og foruden mange medlemmer var der også adskillige ikke-medlemmer, der benyttede denne kærkomne lejlighed til at få forevist dette dejlige sted.

Foreningens formand arboretforstander, dr. agro. C. SYRACH-LARSEN fortalte om havens oprindelse og om dens mange buske og træer, der for manges vedkommende hører til de først indførte her til lands.

Haven fremtræder, trods gentagne ødelæggende storme, som et meget smukt hele, og man mærker, at den har været under samme ledelse i flere generationer.

Det var en meget lydhør forsamling, der med den største interesse fulgte med haven rundt og beså og hørte om dens mange seværdigheder.

Det er hensigten i et kommende nummer af årbogen at komme med en fyldestgørende liste over havens træbestand.

E. HARTMANN

Samsø 17.–18. august 1968

Den 17. august. I lejet bus og private vogne nåede et ganske talstærkt selskab først på eftermiddagen til Brattingsborg, hvor man for en billig penge fik adgang til den store, velholdte park. Takket være de velklippede åbne plæner, voldstedet Barfredsholm og udsigtshøjen i det nordvestlige hjørne besøges parken af temmelig mange turister. Nærmest slottet holdes et stort, smukt staudebed, hvortil der normalt ikke er adgang, i smuk stand, ligesom der er mange velrevne gange og til dels vægklippede busketter; ridehestene kan også godt henrykke en og anden gæst. Slottet, der ikke udmærker sig ved større skønhed, fylder netop 100 år når disse linjer er blevet trykt; den forlængst nedrevne, ældre gård blev ca. 1674 af GRIFFENFELD omdøbt til Ny Brattingsborg efter at den længe havde heddet Søllemarksgård. Voldstedet efter Gl. Brattingsborg finder man lige sydvest for Tranebjerg Kirke, altså 4–5 km nordligere. Parken er i sin nuværende skikkelse ligesom slottet ca. 100 år gammel, men nogle af træerne, dog kun et fåtal, er ældre; og de store sjældenheder finder man heller ikke. Alligevel er parken et besøg værd. Af store træer imponeres man foruden af Gråpoperne (*Populus canescens*) især af en Landevejspoppel Kanadisk Poppel (*P. canadensis* 'Serotina') der målttes til 526 cm i stam-

I haven ved Ørnslund, Brattingsborg, vokser denne Atlasceder, *Cedrus atlantica glauca*, med stammeomkreds på 261 cm. S.Ø. fot., april 1966.

meomfang. Næsten lige så tyk er en ganske lavstammet *Acer cappadocicum* (510 cm i omfang). Flere Frynseege (*Quercus cerris*) blev målt, nemlig til henholdsvis 201, 210, 171 og 402 cm i stammeomfang. En hanlig Kristtorn (*Ilex aquifolium*) med 2–5 stammer måltes til 159 cm om den tykkeste stamme. Størst opmærksomhed vakte en plantning af den ægte krydsning mellem Mispel og Tjørn, *Crataegomespilus grandiflora*. Stammerne lå mere eller mindre hen ad jorden, så en enkelt af de største buske målte ca. 20 m i krontværmål, mens dens tykkeste stamme nåede 193 cm i omfang.

Fra Brattingsborg kørtes derefter til haven ved Ørnslund, et strå-tækt skovhus der fungerer som bolig for en skovfoged. Tidligere var det gartnerbolig og endnu tidligere boede godsforvalteren her; og fra den tid stammer en meget væsentlig del af de sjældnere træer i haven. Mest iøjnefaldende er en stor, prægtig Atlasceder (*Cedrus atlantica glauca*), der måltes til 261 cm i stammeomfang, og som viste adskillige anlæg til hanblomster; ligesom kogleanlæggene kommer de normalt frem i august, af disse sidste sås ingen. Også de tre Kinesertræer (*Koelreuteria paniculata*) vakte almindelig beundring; de blomstrede, omend sparsomt. Iøvrigt noteredes *Quercus cerris* (251 cm i omkreds),

Hængebøg (*Fagus sylvatica* 'Pendula'), Bregnebøg (*F.s.* 'Asplenifolia'), Pyramide-Elm (*Ulmus glabra* 'Exoniensis'), Pile-Elm (*Ulmus procera* 'Viminalis'), Kork-Elm (*Ulmus carpinifolia* 'Suberosa'), Sort Morbær (*Morus nigra*), Ægte Kastanie (*Castanea sativa*), Tulipantræ (*Liriodendron tulipifera*), Pagodetræ (*Sophora japonica*), Ene-varieteterne *Juniperus squamata* 'Meyeri' og *J. chinensis* 'Pfitzeriana'. Bær-Æble (*Malus baccata*).

Den 18. august. Fra natkvarteret i Brundby (enkelte overnattede i Tranebjerg) kørtes først til skrænterne syd for Besser Rev, hvor der gennem mange år har vokset en bestand af Stor Gyvelkvæler (*Orobanche major*), der fortrinsvis (her vist udelukkende) snylter på Knopurt. Planterne var afblomstrede, man alligevel ikke meget anderledes at se på end når de blomstrer. Takket være fortræffelig hjælp fra overlærer K. LAMBERG fra Tranebjerg, der følger bestanden fra år til år, fandt vi hurtigt frem til stedet med planterne, der naturligvis, til trods for at de hverken er vedplanter eller dyrkede urter, vakte stor interesse. Derfra tog vi op mod Nordby, men undervejs standsede vi ved den berømte sænkning tværs over Samsøs smalleste sted. Sænkningen har været vandførende og kaldes Kanehave Kanal; den gamle plankebeklædning på bunden og siderne er bevaret nogle steder, og er for nylig blevet afdækket ved udgravning, men atter tildækket.

I Nordby var der af dendrologisk interesse ikke ret meget andet end et stammet og ganske smukt udviklet eksemplar af *Tamarix gallica*, som man kun træffer det i landest mildeste egne; det målte ca. 6–7 m i højde. Ellers glædede vi os over de gammeldags udseende haver ved de små hyggelige huse. De fleste af stauderne er gammelkendte; nogle af dem middelalderlige, andre har været kendt som haveplanter i Danmark i et par hundrede år. Der noteredes *Hesperis matronalis*, *Lilium candidum*, *Physalis alkekengi*, *Dianthus caryophyllus* (alle middelalderlige), videre *Kentranthus ruber*, *Lilium tigrinum*, *Chrysanthemum marshallii* (= *Pyrethrum roseum*), *Lychnis chalcidonica*, *Pæonia peregrina*, *Iris sibirica*, *Althæa rosea*, *Arabis caucasica*, *Doronicum caucasicum* osv., der alle har været dyrket i landet mellem 200 og 400 år. Adskillige nu mest som ukrudt forekommende middelalder-haveplanter står stadig i Nordby, således Tandbæger (*Ballota nigra*), Martsviol (*Viola odorata*), Akeleje (*Aquilegia vulgaris*), Hjertes pand (*Leonurus cardiaca*), Stolt Henriks Gåsefod (*Chenopodium bonus-henricus*), Sæbeurt (*Saponaria officinalis*), Svaleurt (*Chelidonium majus*). Et bødkerværksted fik vi beredvilligt forevist af ejeren, en herlig, gammel håndværkertype, der er blevet sjældnen.

Store eksemplarer af Småbladet Elm, *Ulmus carpinifolia*, på Hjortholm i Stavns Fjord.
S.Ø. fot., april 1966.

Ekskursionen sluttede med en visit på den største af småøerne i Stavns Fjord nemlig den totalfredede Hjortholm. Det blev diskuteret, hvorvidt øen havde været beboet i historisk tid. Fra bronzealderen kendes en høj eller to og det må tages som bevis på at øen i hvert fald er blevet benyttet i forhistorisk tid; også fra stenalderen (ertebølletid) kendes aflejringer (skaldynger). Men håndgribelige rester fra middelalderen er der næppe fundet. Vi satte os for at eftersøge reliktplanter, men det var også forgæves; både vedplante- og urtevegetationen udgjordes af ægte vildtvoksende planter; af vedplanter kan nævnes Vrietorn (*Rhamnus catharticus*), Benved (*Euonymus europæus*), Slåen (*Prunus spinosa*), Vild Æble (*Malus silvestris*), Hundetrose m. fl. Roser (*Rosa canina* coll., en nærmere redegørelse for hvilke Rose-arter der står på Hjortholm følger senere), Engriflet og Alm. Hvidtjørn (*Cratægus monogyna* og *oxyacantha*), Alm. Hyld (*Sambucus nigra*). Den eneste vistnok plantede træ-art vi fandt var Småbladet Elm (*Ulmus carpinifolia*), og den er i så tilfælde ret nyttilkommet.

Særlig under Hjortholm-sejladsen, der måtte foretages i flere omgange med de tre til rådighed stående både, var godsforvalter GROESEN, Brattingsborg os særdeles behjælpelig, ligesom godsforvalteren

under besøget ovre på Hjortholm fortalte os om administrationens og fredningens historie. Her skal også rettes en tak til overinspektør, dr. phil. JØRGEN TRØELS-SMITH for venlig tilladelse til at besøge øen.

For at fuldstændiggøre billedet af ekskursionen skal lige nævnes, at vi den 17. august om aftenen samledes på Brundby Hotel til en festlig middag, hvor lejligheden benyttedes til at hylde dr. SYRACH-LARSEN i anledning af hans ret nylig overståede 70-års fødselsdag.

Doktoren replicerede med at takke foreningen for det overrakte nummer af DDÅ, der var ham tilegnet. Til fødselsdagen den 7. juli havde man på trykkeriet kun nået at fremstille det ene eksemplar og endnu i august var Syrach-Larsen den eneste der havde fået DDÅ 1968; resten blev udsendt i september.

JOHAN LANGE

Historisk-arkæologisk Forsøgsecenter i Lejre samt Ledreborg Park

Lørdag den 28. september 1968

Efter en noget våd rundtur mellem forsøgscenrets seværdigheder, hvoriblandt vi bl. a. bemærkede en farveplantehave med alle de vigtigste, gammelkendte farveplanter og studerede de fra vor forhistorie kendte kornarter, havnede vi på den nyopførte restaurant i Herthadalen. Under frokosten trak vi tiden ud inden besøget i Ledreborg-parken i håb om bedre vejr, idet vi hengav os til forskellige nyttige sysler. Handelsgartner SØREN MELKÆR viste os en serie lysbilleder, især fra foreningens ekskursioner; overinspektør ved kobberstiksamlingen, lektor ERIK FISCHER gav os på stående fod en kort kunsthistorisk oversigt over Ledreborgs og især parkens tilblivelseshistorie; undertegnede uddybede visse enkeltheder fra parkens historie. I øvrigt kan der henvises til en udførlig omtale i Danske Herregårdshaver ved CHR. ELLING, GEORG GEORGEN, KAI GOTTLOB, VILH. LORENZEN m. fl.

På vej ind i parken beundrede vi den del af den 7 km lange allé, som danner en typisk, af tætsluttende træer bestående allé, der her udgøres af Linde, dels Småbladet Lind, dels (især) Park-Lind. Tilplantningen er foregået i 1743, og planterne er leveret af planteskolen Gross Ravensburg, der lå hvor nu Ravnsborggade på Nørrebro i København ligger. Alleen hører altså ikke til de allerældste i landet, men er enestående ved sin længde (selv om der forekommer mange afbrydelser i træærkerne), ligesom alléforløbet på tværs af slottets hovedakse er ret udsædvanligt for et barokanlæg. Den østfra kommende lange del af alleen skærer igennem den nu nærmest landska-

beligt prægede park med mange frit- eller tætstående træer, afbrydes af gårdspladsen foran slottets hovedindgang og fortsætter i vestlig retning stadig som en statelig lindeallé og ender ca. 1 ½ km ude mod vest i en rotunde med en begravningsplads på en høj. Dels i niveau med slottet, dels på en lidt lavere terrasse bemærkedes nu i den regelmæssigt udformede del af parken følgende træer og store buske: *Catalpa bignonioides*, *Fraxinus ornus*, *Cornus mas* (ikke mindre end 16 m i krondiameter), 4 stk. *Taxus baccata* 'Stricta' (den højeste ca. 8,5 m høj), *Gymnocladus dioica* (ca. 7 m høj og 11 m i krondiameter), sjældent at se i den dimension her i landet. Nord for alleen noteredes *Sequoiadendron giganteum* (ca. 33 m høj og 367 cm i stammeomfang), et smukt og næsten ikke af nabotræer trykket individ, der bar mange kogler, *Abies cephalonica* (29 m høj, 288 cm i stammeomkreds), *Acer tataricum*.

På begge sider af den velholdte, brede, stensatte trappe med terrasseafbrydelser står sirbuske og *Thuja*-varieteter. Vi nåede dog ikke at gøre notater om dem, men begav os ud i den landskabelige del af haven, dels nede i nærheden af kanalen, dels på de lidt højere liggende partier. Her noteredes: *Acer campestre* (28 m i krondiameter, 446 cm i stammeomfang), *Picea orientalis*, *Tsuga canadensis*, *Tsuga heterophylla*, *Pinus nigra*, *Thuja plicata*, *Thuja occidentalis*, 2 stk. *Picea abies* (henholdsvis 31 og 33 m høje, den tykkeste 258 cm i stammeomkreds), *Abies alba*, *Taxus baccata*, *Sorbus intermedia*, *Cercidiphyllum japonicum* (ca. 22 m høj), *Robinia pseudoacacia*, 2 stk. *Acer cappadocicum* (den største 260 cm i stammeomfang), *Acer macrophyllum* (19 m høj), *Aesculus octandra* (143 cm i stammeomfang), *Fraxinus excelsior* 'Pendula', *Pterocarya fraxinifolia* (24 m høj), *Populus tremula*, *Populus canescens*, *Populus alba*. De allerfleste af de noterede træer må være mellem 100 og 200 år gamle. En hel del ikke-noterede prydbuske er af væsentlig yngre dato, således især dem langs den nordlige parkgrænse. At parken også har været rig på stauder tyder forekomsten af forvildede, konkurrencedygtige urter på. Af sådanne glædede man sig især over smukke bestande af *Mulgedium macrophyllum*, *Buphthalmum speciosum*, *Doronicum pardalianches*, *Digitalis purpurea*, *Anchusa sempervirens* og en lille bestand af *Asarum europæum*; alle sammen er gammelkendte haveplanter, tidligere især dyrket i herregårdsparker. For venlig tilladelse til at besøge parken, også den normalt afspærrede del bringes en tak til lensgreve Knud Holstein-Ledreborg, ligesom til de herrer der bidrog til underholdningen i restauranten.

JOHAN LANGE

Assistens Kirkegård i København

7. juni 1969

Den ældste del af Assistens Kirkegård, nu afd. A blev indviet i 1760. Man kan således regne med, at enkelte af træerne er ca. 210 år gamle. Afd. A udgør kun en lille del af hele kirkegården. Den øvrige del er blevet tillagt i flere etaper, men også på disse afdelinger står der mange store og prægtige træer, bl. a. mange Hængeaske, hvoraf de fleste dog er stærkt beskårne. Imponerende er den store helt fra øst til vest forløbende allé af Pyramidepoppel, *Populus nigra italica*, den er plantet i 1927 og skåret stærkt tilbage i 1961–62. Flere pragtfulde alleer og smukke trærækker står på kirkegården; her vil det dog være naturligst at dvæle ved de sjældnere vedplanter, af hvilke der er temmelig mange; i afd. A står således *Trochodendron aralioides*, *Liriodendron tulipifera*, *Ginkgo biloba* ♂, rester af affaldne blomster lå endnu på jorden, *Cercis siliquastrum*, *Juglans sieboldiana*, *Poncirus trifoliata*, *Ilex crenata*, *Magnolia obovata*, *Mespilus germanica*, *Thuja plicata* × *standishii*, + *Laburnocytisus adami*, *Ulmus* × *hollandica*, formodentlig 210 år gammel, *Davidia involucrata*, *Viburnum henryi*, *Gymnocladus dioicus*, *Cedrus deodara*, *Thuja orientalis*, 2 stk. begge plantet i 1880. I afd. B: *Ulmus procera* 'Vanhouttei', *Morus alba*, *Gymnocladus dioicus*, *Fagus silvatica* 'Pendula', *Quercus pontica*; i afd. C: *Sophora japonica*, *Thuja koraiensis*, *Taxus baccata* 'Dovastonii'; i afd. D: *Ulmus carpinifolia*; i afd. E: *Pterocarya fraxinifolia*; i afd. F: *Juglans nigra*, *Torreya californica*, *Koelreuteria paniculata*, *Ailanthus glandulosa*, *Torreya nucifera*, *Acer cappadocicum*, *Akebia quinata*; i afd. G: *Acer saccharinum*, *Paulownia tomentosa*, frøplante (frøet høstet på samme kirkegård); i afd. O: *Ostrya carpinifolia*, *Malus purpurea*; i afd. G: *Morus alba*; i afd. R: *Actinidia arguta* ♀ og ♂ espalieret på hegn omkring jordplads; i afd. Q: *Parrotia persica*, *Populus lasiocarpa*, *Populus wilsonii*; i afd. P: *Tilia petiolaris* og i afd. H: *Cladrastis lutea* og *Phillyrea decora*.

Turen forløb på den måde, at man samledes ved kirkegårdskontoret ved Kapelvej, og efter en indledende orientering ved undertegnede om vore helt gamle kirkegårdes træer, der for det meste er (var) Aske eller Linde muligvis Elme, startedes rundturen i meget fint vejr. Bortset fra vore Botaniske haver er Assistens Kirkegård sikkert det sted i København, hvor der er samlet flest sjældne vedplantearter. Det er naturligvis ikke helt i stil med vore gamle købstads- og landsbykirkegårdes oprindelige planteudvalgsplan; på disse steder er det nok helt andre motiver, der ligger til grund for beplant-

ningerne. Men da vore store, moderne kirkegårde, hvortil denne trods sine 200 år må høre, er noget helt andet end landsbykirkegårdene i kulturhistorisk henseende enestående områder, der ikke tåler regulering og moderne tilplantning uden at blive helt ødelagt, så kan man netop glæde sig over planteartsrigdommen på denne i dendrologisk henseende interessante kirkegård.

For venlig hjælp med at finde frem til de mange sjældne planter takker vi kirkegårdsinspektør HENRY NIELSEN.

JOHAN LANGE

Nysø og Bækkeskov søndag den 15. juni 1969

NYSØ: Netop som ekskursionen startede i porten til udlængerne øst for slottet, begyndte regnvejret, der kulminerede i et tordenskrald, da selskabet befandt sig midt i parken. Det forårsagede naturligvis et vist afbræk i interessen for træerne, hvorfor man enedes om at afkorte turen i parken lidt. Om parken i dens velmagtsdage er der skrevet meget udførligt i værket Danske Herregårdshaver, der afsluttedes i 1936. Der er her givet en ret udførlig liste over plantebestanden først i 1930'erne, hvortil der kan henvises. Også i DDÅ. 1950 (bd. 1 s. 90–91) er der givet en kort beretning om træerne i parken, mens denne endnu havde sit oprindelige udseende med de mange krydsende, skråt forløbende gange på begge sider af den nord-sydgående midterakse. Parken har været et meget fint barokanlæg, idet dog parterret nærmest slottet indenfor voldgraven på et meget tidligt tidspunkt er blevet sløjfet og erstattet af græsplæne med busketter; således er det da også i dag. Nu er de mange buksbomhække i barokanlægget syd for fæstningsgraven også helt forsvundet; gangene er med undtagelse af en langs parkens yderkanter forløbende offentlig tilgængelig gang ligeledes sløjfet, og plæner breder sig under de tilbagestående, spredte træer; kun et enkelt tættere parti er bevaret. Uden for den egentlige park, nemlig mellem avlsbygningerne står stadig to rækker gamle Pyramideelme, *Ulmus glabra* 'Exoniensis', nu brede og med mere eller mindre hængende grene. Lige nord for slottet i den indre gård, der i sin tid har været afgrænset af en voldgrav, flankeres opkørslen af to rækker Linde, *Tilia vulgaris*. Vest for vestfløjen Søvløn, *Acer saccharinum*. I selve parkanlægget noteredes følgende. Først østsiden, fra den nordlige ende. *Picea pungens glauca*, *Chamaecyparis lawsoniana glauca*, *Taxus baccata*, *Pinus cembra*, ca. 12–14 m høj, *Abies nordmanniana*, *Picea orientalis*, 20 m høj, *Thuja*

occidentalis, *Thujaopsis dolabrata*, *Picea omorika*, *Chamaecyparis lawsoniana*, *Ribes alpinum*, *Ginkgo biloba*, høj, slank, 16–17 m, *Ulmus carpinifolia*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Acer cappadocicum*, *Acer saccharinum*, *Juglans cinerea*, *Malus floribunda*, *Chamaecyparis nootkatensis*, *Picea abies*, *Picea pungens glauca*, *Pinus cembra*, *Juniperus communis hibernica*, *Viburnum lantana*, *Sorbus aria*, *Juniperus chinensis* 'Pfitzeriana', *Juniperus virginiana glauca* med mutation, *Pseudotsuga menziesii*, *Picea omorika*, *Picea jezoënsis*, *Taxus baccata* 'Erecta', *Abies procera*, *Chamaecyparis pisifera* 'Filifera', *Pseudotsuga menziesii glauca*. Vestsiden – nede fra op mod hovedbygningen: *Phellodendron japonicum*, *Cedrela sinensis*, kun rodskud, *Pterocarya fraxinifolia*, *Acer pseudoplatanus* 'Variegatum', *Fraxinus excelsior* 'Lutea', *Robinia pseudoacacia* 'Decaisneana', *Quercus robur*, *Fagus silvatica* 'Asplenifolia', *Staphylea pinnata*, 4 stk. + nogle beskårne, *Fagus silvatica* 'Atropunicea', *Cornus mas*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Magnolia kobus*, ungt træ.

For venlig tilladelse til at besøge parken takker foreningen baronesse Benedicte Stampe.

BÆKKESKOV: Efter frokost i Præstø kørtes til Bækkeskov, hvor gartner J. ASGER PETERSEN ledsagede os rundt og beredvilligt gav svar på mange spørgsmål. Vi konstaterede, at den meget store park, der helt er holdt i landskabelig stil, stadig er særdeles velholdt og stadig rummer mange planter. I den nyere del er mange træer blevet plantet af fru ILLUM midt i 1940'rne. De fleste træer er væsentlig ældre, ligesom parken rummer en bestand af meget gamle, naturligt forekommende Ege, Bøge, Linde og flere træarter; således målt en Parklind til 570 cm i stammeomkreds. Til ejendommen hører en tidligere dyrehave tæt ved hovedbygningen. Her bemærkedes en Guld-Ask, *Fraxinus excelsior* 'Lutea' og en lidt medtaget *Tsuga canadensis* (stormskadet). De store Kastanier, *Castanea sativa*, nåede vi ikke op til. Derimod beundrede vi de rødblomstrede Hestekastanier bag plænen ved slottets hovedindgang. En af dem bestemtes til *Aesculus pavia*, der kun ses sjældent, men her var ganske velvoksen. Af de øvrige var der et par stykker tilhørende *Aesculus octandra virginica*.

Ved frugthaven beundrede vi den ældgamle Avnbøg-buegang, hvor der herskede halvmørke; der konstateredes sammenpodning af grene et par steder. Inde i selve parken noteredes: 3 stk. *Cedrus deodara*, 4 stk. *Castanea sativa*, *Quercus cerris*, *Carpinus betulus* 'Quercifolia', *Pinus peuce*, *Chamaecyparis nootkatensis*, *Thuja plicata*, *Lirio-*

dendron tulipifera, *Magnolia soulangeana*, *Tilia vulgaris*, 2 stk. *Sequoiadendron giganteum*, *Acer japonicum*, *Ilex aquifolium*, *Mespilus germanica*, *Pinus contorta*, *Pinus silvestris*, *Populus lasiocarpa*, *Picea glauca*, *Picea omorika*, *Larix laricina*, *Larix leptolepis*, *Prunus serotina*, *Abies nordmanniana*, *Abies homolepis*, *Berberis julianæ*, *Rhamnus catharticus*, *Crataegus prunifolia*, *Davidia involucrata*, *Chamaecyparis pisifera* 'Squarrosa', *Chamaecyparis pisifera* 'Plumosa', *Chamaecyparis obtusa*, *Hamamelis japonica*, *Hamamelis mollis*, *Hamamelis macrophylla* (december-blomstr.), *Parrotia persica*, *Cotoneaster nitens*, *Ailanthus glandulosa*, 2 stk. *Magnolia obovata*, *Chamaecyparis obtusa* 'Filicoides', *Pterostyrax hispida*, *Quercus palustris*, *Acer palmatum*, *Acer carpinifolium*, *Ptelea trifoliata*, *Liquidambar styraciflua*, *Cotoneaster hupehensis*, *Cotoneaster buxifolia*, *Abies pinsapo*, *Abies concolor*, *Salix alba*, *Salix chrysocoma* – meget stor, *Abies spectabilis* (?), *Betula pubescens*, *Taxodium distichum*, *Betula albosinensis*, *Fagus orientalis*, *Cornus kousa*, *Magnolia stellata*, *Magnolia soulangeana*, *Magnolia kobus*, *Decaisnea fargesii*, *Tsuga canadensis*, *Tsuga diversifolia*, *Cedrus atlantica glauca*, *Cercidiphyllum japonicum*, *Quercus velutina* – blev i 1949 galt bestemt til *Q. borealis*, *Laburnum alpinum*, *Quercus petræa* 'Laciniata', *Acer campestre*, *Aesculus parviflora*, *Cotoneaster divaricata*, *Fagus silvatica*, ca. 400 år gammel, forsynet med jernbolte til afstivning af de enorme grene, *Juniperus squamata meyeri*, *Abies alba*.

JOHAN LANGE

Ekskursionen til Vejle-Horsenseggen

den 16. og 17. august 1969

Ekskursionens deltagere ca. 50 ialt mødtes lørdag d. 16. august '69 kl. 12.00 ved Juelsminde Havn i strålende sol.

Efter en kort orientering om turens hovedpunkter kørtes i private biler til Palsgård.

Bygningerne, som ligger højt hævet på en banke, stammer hovedsagelig fra omkring år 1800; nogle tilbygninger er føjet til senere. Parken, der skråner mod syd ned mod vandet, fik sin nuværende skikkelse omkring år 1900, ved hvilken lejlighed den daværende ejer FREDERIK WEDEL JARLSBERG lod den engelske landskabsgartner H. E. MILLNER omlægge parken i engelsk havestil. Der findes dog adskillige gamle værdifulde enkelttræer og grupper, som med bestemt-hed kan føres tilbage til ca. 1850, hvor ejeren HOLGER CHRISTIAN REEDTZ, som havde store botaniske interesser, indplantede mange fremmede træarter.

Trægrupperne er bemærkelsesværdigt velplejede, sunde og smukke deres høje alder til trods; men først og fremmest velanbragte. Man mærker tydeligt den kyndige, engelske landskabsgartners indflydelse. MILLNER er også mester for anlæggene omkring Gisselfeld, som er anlagt næsten samtidigt.

Inden rundgangen i parken fortalte havearkitekt MORTEN KLINT om haven og dens planlægning og udformning. Man har benyttet parken til Palsgård som opgave for de havearkitektstuderende ved Akademiet.

Træer af særlig interesse i parken skal nævnes, *Cedrus atlantica* 14 m høj og 2,65 m stammeomfang – den vokser i et plæaneanlæg øst for hovedbygningen. Går man over hovedvejen, som fører forbi hovedbygningen er skråningen ned mod den nu udtørrede og udfyldte voldgrav bevokset med unge *Robinia pseudoacacia* ind mod bygningen og mod øst *Fagus sylvatica* 'Atropunicea' middelstor. Men det der her fanger øjet er en del gamle *Aesculus hippocastanum* fra ca. 1850, skrøbelige, tilbagegående. Grenene, hvoraf mange ligger ned ad skråningens østsider har flere steder slået rod og danner et krat af aflæggere. En gruppe på 10 stk. af samme art stående i en halvkreds foran hovedbygningen sydøst for midteraksen må ligeledes være plantet ca. 1850 og er trods nogen forvitring velformede og tilsyneladende ret sunde. De måler højder fra 20–24 m. Foran disse ind mod midteraksen vokser to grupper *Liriodendron tulipifera*, meget velvoksne og mangestammede; de må ligeledes stamme fra samme plantning som foran omtalte. Den gruppe, der står nærmest bygningen, består af 2 stk., det ene med stammeomfang på 2,7 m og 28 m højt det andet 2,2 m i stammeomfang er noget mindre. Gruppen længst borte fra bygningen består af 3 træer ialt; de måler i stammeomfang henholdsvis 1,65, 1,9 og 2,25 m, det højeste af disse er ca. 20 m højt. På den modsatte side af bygningen mod nordvest ned mod søen vokser en ca. 20 m høj *Taxodium distichum* med knæ i søkanten, den har et stammeomfang i brysthøjde på 2,0 m og stammer antagelig fra samme periode og er et sundt og stærkt træ. Nord for denne vokser en *Fraxinus excelsior* af betydelig højde, mangestammet og af stor skønhed, dette træ må være jævnaldrende med enkelte endnu eksisterende *Fraxinus* ved den private indkørsel. Det er gamle træer alle, troligen ældre end plantningerne fra 1850. De nævnes i »Danske Slotte og Herregaarde« 1967, 2. udg. bind 15 side 225, og der fortælles om disse at de har oplevet ROSENKRANTZERNES tid og er altså fra før 1800.

I parkens vestside i brede buskadser ud mod marken står flere

gamle *Populus canescens*, betydelige i størrelse og omfang, den største måler ca. 25 m med et stammeomfang på 3,4 m; de er yderst velbevarede. Lidt længere inde i parken øst for foregående står 4 meget sunde og velformede *Ulmus carpinifolia*, og videre mod øst længere inde ses en *Quercus petraea* og *Alnus incana* og længere til venstre en gruppe *Tilia cordata*, 3 stk., hvoraf den nordligste er noget hængende. Lidt øst for disse *Pterocarya fraxinifolia* og videre mod øst 2 stk. *Quercus robur* 'Fastigiata' fra 1850. Syd for en velformet gruppe *Thuja plicata*, den største ca. 20 m høj. Yderst ude i sydøstranden af parken med vid udsigt over markerne står en plantning *Abies pinsapo*, hvoraf der endnu er 4 stk. tilbage. Det er gamle noget medtagede træer, et par af dem bærer masser af kogler. Den største i denne gruppe er 18 m høj og måler 2,4 m i stammeomfang; den er noget flad i toppen, de øvrige er tyndere og højere.

Nord for denne gruppe vokser yngre individer af *Populus candidans*, sunde og velduftende. Alléen, som ovenfor benævnt hovedvejen, er på den del der går fra hovedbygningen og ned til obeliskens beplantet med *Platanus acerifolia*, træerne er ældre, hvor gamle er svært at sige; men har oprindeligt på sydfransk maner været stynede. I den del af parken, der ligger nord for omtalte allé, findes en hel række *Castanea sativa*, store og gamle, *Ulmus carpinifolia* 'Wredei', *Ulmus carpinifolia* 'Variegata', *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', 2 stk., *Salix alba* 'Vitellina pendula', et prægtigt træ, *Platanus acerifolia* med kort fortykket stamme 5 m i stammeomfang og hul, kronen flerstammet og tynd. Lige ved denne sidste vokser en *Ginkgo biloba* med kegleformet stamme, 14 m høj og 2,3 m i stammeomfang. Ifølge Chr. Vaupell voksede der i 1850 en *Ilex aquifolium*, som den gang målte 20 tommer i højde og 9 tommer i tykkelse, så allerede den gang voksede der træer i parken, som var gamle.

Fra Palsgård kørtes der videre forbi As kirke, hvor flere af Palsgaards tidligere ejere ligger begravet, over Stovrup og Skjolde til Bjerge Skov under Boller skovdistrikt. I skoven blev der gjort ophold ved en plantning af *Betula maximowicziana* og *Cercidiphyllum japonicum*, indplantet af daværende skovrider SABROE, som havde stor interesse i afprøvningen af fremmede træarter i danske skove. Plantningerne her er antagelig ca. 15 år. Herfra kørtes til Purrehøj, 121 m, egnens højeste punkt, hvorfra man nød en prægtig udsigt til alle sider, for bagefter at indtage den velfortjente kaffe i den nærliggende kaffestue.

Ekskursionen fortsattes fra Purrehøj over Horsens mod øst til Stensballegaard. Den nuværende hovedbygning og hele anlægget om-

kring stammer hovedsagelig fra ca. 1800 med sin strengt gennemførte hoved- og tværakse. Det er sagt om anlægget at »det er intet mindre end vor bedst bevarede og mest overskuelige eksempel på den ældre enevældes krav om klar disposition og klarhed«. Stensballegaard er indgående behandlet i »Danske Herregaardshaver« 1930–36 side 253–72. Alléerne i parken er *Tilia europaea* og er i midteraksen 4-rækket indtil havegrænsen, herfra er det Elmeallé som ender ude ved Kraghøj. Voldgraven omkring bygningen er udfyldt med plads til plæner og ungplantning. De yngre træer er leveret af AKSEL OLSEN, Kolding. Særlig bør nævnes *Pterocarya fraxinifolia*, *Phellodendron sachalinense*, *Magnolia acuminata*, *Alnus incana* 'Laciniata', *Liriodendron tulipifera* og længst ude i nordsiden af parken flere gamle *Castanea sativa*.

Turen fortsatte mod nord til Være kirke for at se det gravkapel, hvor PEDER GRIFFENFELD er gravsat. Videre gik turen over Hansted, hvor de interesserede beså maleren KNUD LOLLESGAARDS glasmosaikvindue mod vest. Herfra videre til dagens sidste punkt parken til Bygholm.

Bygholm blev i 1918 købt af Horsens kommune af godsejer SCHIMMELMANN, som havde overtaget godset fra den tidligere ejer godsejer SCHÖTTE, der foruden havde besiddelser i Østrig. Denne var meget haveinteresseret og indførte mange fremmede træer til parken. Fra hans tid ca. 1850 stammer de fleste af de gamle træer. Blandt andet skal ifølge en gammel havemand, som endnu virker i parken, hele æblehaven være plantet af SCHÖTTE og træerne indført udefra. Af særlig interesse skal nævnes *Acer negundo* og dennes varietet *Acer negundo* 'Auratum', *Carya ovata*, *Catalpa bignonioides*, *Pterocarya fraxinifolia*, flere eksemplarer, et af disse gammelt. *Quercus borealis*, gammel, tykstammet og med store blade, hælder noget efter stormen i 1967 og fryser noget tilbage, hvilket forbavsede noget. *Crataegus submollis*, *Cydonia oblonga*, *Juglans regia*, *Ginkgo biloba*, *Chamaecyparis* gruppe af *lawsoniana*, *pisifera* og *obtusata* i flere varieteter. *Abies alba* og *nordmanniana*, gamle og høje, *Pinus peuce* med mange kogler, *Pseudotsuga taxifolia* og *Pseudotsuga taxifolia glauca*, gammel, god og sund, *Buxus sempervirens*, en meget storbladet type, *Larix leptolepis*, flere. *Taxus baccata* mange og gamle og dennes varietet, *Taxus baccata fastigiata*. *Liriodendron tulipifera*, *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Thuja plicata*, gammel. *Fraxinus excelsior* 'Erosa', og *Phellodendron sachalinense*. Den første ekskursionsdag sluttede her ved godt 18-tiden.

Næste dag, søndag den 17. august gjaldt det første besøg Mun-

To billeder fra taks-bevoksningen (*Taxus baccata*) ved Munkebjerg. S.Ø. fot., nov. 1970.

kebjerg i skovene ved Ibæk på sydsiden af Vejle fjord. Kl 10.00 mødtes deltagerne på parkeringspladsen ved hotellet. Inden alle var samlede besås plantninger fra et tidligere liggende hotel. Her noteredes *Liriodendron tulipifera* 23 m høj, rigt blomstrende, *Pinus cembra* ca. 12 m høj 1,8 m i stammeomfang, *Juniperus chinensis*, *Prunus laurocerasus*, *Magnolia soulangeana*. *Chamaecyparis lawsoniana glauca*, gammel, de nederste grene har lagt sig langs jorden og dannet nye træer, 10 stk. ialt. Selve hovedtræet er i 1 m's højde 2,96 m i stammeomfang, hele træet med aflæggere har en kroneomkreds på 33 m.

Fra hotellet gik deltagerne først på banede stier og siden ned ad stejle skrænter for at komme til dette besøgs hovedformål, at bese de vildtvoksende *Taxus baccata*. Her på turen rundt fortalte professor HELGE VEDEL om skoven og dens vilde plantebestand.

Taksene findes i en nordvendt slugt i bøgeskov sammen med andre oceaniske arter såsom *Hedera helix*, *Ilex aquifolium* og *Luzula silvatica*. Desuden en afvekslende vegetation af *Viburnum opulus*, *Crataegus monogyna*, *Rubus idaeus*. Skrænterne her er rig på væld, så bunden man gik på var på sine steder meget fugtig, hvilket bundvegetationen bar præg af: Padderok, Bidende Ranunkel og Blåbær. De fleste af Taksene vokser i mere eller mindre skygge.

Efter i to timer at have nydt denne dejlige natur, blev frokosten indtaget på hotellet, hvorfra der er en storslået udsigt over Vejle fjord. For at nå eftermiddagens program, brød man hurtigt op, hvorefter man kørte tilbage ad kystvejen til Vejle og fulgte kystvejen på nordsiden af fjorden gennem Nørreskoven, opad stejle veje over Bred-

Vild pære i strandkrat ved Rosenvold. S.O. fot., maj 1967.

balle, videre gennem en storslået natur forbi Tirsbæk og videre gennem landet gennem Stovby Skov til Rosenvold. Ved kysten her er der ved Fakkegrav observeret *Malus sylvestris*, *Prunus spinosa* og *Prunus insititia*, og i strandkanten ved Rosenvold Vild Pære, som er selvsået afkom af pære, *Pyrus communis* som ligeledes findes hist og her, især i strandkrat i landets sydøstlige egne. Udseendet varierer; men individer, der som det her afbildede har tornskud, lange og tynde bladstilke og kortere bladplader, har betydelig lighed med de sydøsteuropæiske og asiatiske stamformer.

Rosenvold

Søndag den 17. august 1969

Her blev vi budt velkommen af ejeren greve IVER RANTZAU og dennes forældre greve og grevinde DANIEL RANTZAU, som venligst førte os rundt i parken.

Træbestanden i Rosenvolds park er bemærkelsesværdig ved sin størrelse. De fleste af træerne er ca. 100 år gamle, nogle noget ældre, andre knapt så gamle. På gårdspladsen tilhøjre for slottet findes *Acer platanoides* 'Schwédleri', et sundt 6-stammet individ, bredkronet, ca. 15 m højt. Bag denne oppe på skrænten ved det gamle gartneri står en *Quercus robur* af betydelig størrelse. Den er lavstammet og mangelgernet i en enorm krone, den største krondiameter 30 m. Stammens omfang i 1 m højde er 4,60 m. Hver gren i kronen er et træ i sig selv. Vest for denne stadig oppe ved det gamle gartneri findes en *Betula pendula* 'Youngii' med en krondiameter på 11 m og kronomkreds og 35 m. *Hedera helix* op ad stammen, og der sås enkelte steder heksekoste vokse frem, men ingen store. Neden for skrænten lige ved slottet står en velvoksen *Acer campestre*, som er ca. 11 m høj, den har trods en nærgående *Quercus cerris* en krondiameter på 13 m, stammeomfang i brysthøjde 1,55 m. Lige vest for denne sidste står 5 velvoksne *Quercus cerris*. Den største af disse har en højde på ca. 20 m og et stammeomfang på 2,70 m. Det er sjældent at møde en sådan samling af Tyrkisk Eg i denne størrelse og rankhed i vore parker. Greve DANIEL RANTZAU fortalte, at der findes afkom af disse træer i Hindemaemølle Skov (ca. 3–4 tdl.), som nu er 20 år gamle og ca. mands høje. Lige op ad disse står en *Ulmus carpinifolia suberosa* ca. 20 m høj og med et stammeomfang på 2,60 m. Lidt herfra og inde i parken lidt oppe på skråningen står 9 stk. 90-årige *Pinus nigra austriaca*. Disse findes afbildet på en tegning fra 1873, som blev forevist. Alle er høje og retstammede og har smukke, velformede kroner. I baggrunden af parken oppe på skråningen står ligeledes en velvoksen *Quercus robur* af samme form som førstnævnte, men ikke så stor. På hver side af denne står 2 stk. *Castanea sativa* begge ca. 20 m høje. Der fortaltes at det nordligste træ altid bar modne og veludviklede frugter, medens det sydlige næsten aldrig bar noget. Foran de sidstnævnte træer står en granvoksen *Taxus baccata fastigiata*, mangelstammet ca. 8 m høj, fritstående og velbevaret, af en betydelig monumental virkning. Lige midt for slottet og ganske frit vokser en *Fagus sylvatica* 'Laciniata' ca. 25 m høj, og med en krondiameter øst-vest på ca. 22 m. 40 voksne mennesker holdende hinanden i

hænderne skulle til for at nå kronen rundt, hvis omkreds blev målt til ca. 75 m. Lavstammet og mangegrenet. Stammeomfang i 0,75 m højde, 3,0 m og i 1,20 m højde, 3,90 m, oppe i kronen sås ligesom begyndende heksekostagtige skud. I parkens yderkant mod sydvest 2 stk. *Acer pseudoplatanus* 'Flavo-variegatum' ca. 20 m høje. En *Platanus acerifolia* af samme størrelse. En anselig gruppe *Sorbaria sorbifolia*. 6 stk. *Ulmus carpiniifolia* 'Sarniensis'.

Syd for slottet ved voldgraven står en række (har været flere) *Juglans regia*, et af træerne (østligste i rækken) har været frosset helt ned og nærmest udgået, men er nu et godt træ og bærer usædvanligt store nødder. Ved disse *Juglans* er plantet en del yngre nåletræer *Chamaecyparis lawsoniana* 'Allumi', *Abies nordmanniana* og *concolor*, *Taxus baccata* 'Fastigiata', *Chamaecyparis obtusa*, *Pseudotsuga taxifolia* 'Glauca', *Abies cephalonica*, *Thuja occidentalis* 'Fastigiata', *Chamaecyparis pisifera*, *Tsuga heterophylla*. Ved gammel hovedindkørsel flere gamle *Salix alba*, på modsat side af slottet ved tårn *Ulmus hollandica*. Inde i den nuværende skov bag *Pinus nigra* en *Sorbus aria* evt. selvsået.

Efter rundgangen i parken fik ekskursionens deltagere lejlighed til et besøg i slottet og fik dets historie berettet.

Bygningen er opført 1575, har været ændret nogle gange og har tidligere haft et betydeligt mere borgagtigt præg. Slægten Rantzau har siddet som ejere af Rosenvold siden 1658.

Fra Rosenvold kørtes ad gamle landeveje forbi Stagsrode skov og Sønderskov imellem hvilke der er en storslået udsigt ud gennem Vejle Fjord til Barritskov.

Den oprindelige hovedbygning til Barritskov er nu kun en restaureret ruin, den har ligget højt på en naturlig banke og er fra først i 1260'erne. Den nuværende bygning består af en ældre flyttet og ombygget bindingsværksbygning og en nyere ditto. Parken er anlagt af landskabsarkitekt E. Glæsel og der findes en del træer, som stammer fra langt tidligere anlæg. Blandt andet findes en allé af *Fagus sylvatica*, har oprindeligt været hække langs en tidligere hovedindkørsel til den gamle hovedbygning. Hækken er nu vokset igennem og træerne står meget tæt. Det fortælles af folk som hele deres liv har arbejdet der, at træerne må være ca. 200 år. På hver side af den nuværende indkørsel findes flere *Populus canescens* af betydelig størrelse. Et træ er ca. 25 m højt og måler 4,8 m i stammeomfang, en gruppe på 4 træer er ca. 20 m høje.

Det er ikke de store botaniske seværdigheder man finder her, men nogle af træerne er usædvanlig store og sunde. Yderligere kan næv-

nes *Platanus acerifolia*, tostammet, 3,5 m i stammeomfang, *Salix alba* 'Vitellina pendula', *Taxus baccata*, 2 stk. *Crataegus monogyna*, røde, *Ptelea trifoliata*, *Carpinus betulus*, 2 stk. *Aesculus hippocastanum*, den største 7-stammet og 8 m i stammeomfang i brysthøjde og ca. 20 m høje. Op ad ruinen vokser *Hedera helix* og *Clematis Vitalba*. I skoven, som vi på grund af den fremrykkede tid ikke kom igennem, findes der kraftig opvækst af *Abies alba*. Her er i tidligere tid i afd. 7, hvor man har gravet kildekalk, fundet et skelet af urokse, som nu findes på museum.

Fra landevejen ved Vesterby går vejen til Barritskov flankeret af gamle Abild, vel næppe *Malus sylvestris*, men en småfrugtet type. Mange af træerne er overgroede af *Hedera helix* og mange gamle tjørne imellem æbletræerne er klippede som hæk. Flere ældre tjørn er nu i forfald, men virkning af de klippede tjørn og de overgroede æbletræer, som går op igennem tjørnen har en ejendommelig kulisseagtig virkning. Tid efter anden fornyes tjørnene, når der trænges.

Alnarp i Skåne

4. oktober 1969

En i botanisk henseende særdeles udbytterig heldagsekskursion gik til arboretet i Alnarp nord for Malmö. Alnarp er en tidligere herregård, som er udbygget til en del af den svenske landbohøjskole, og en meget righoldig dendrologisk samling er i tidens løb blevet plantet i parken og mellem bygningerne. Grupper og fritstående træer af bredkronede, gamle stilkege er udover eksoterne med til at præge den smukke park. I beretningen skal kun omtales sjældnere eller særligt bemærkelsesværdige vedplanter.

Mellem hovedbygningen og kontorbygningerne mod NV vokser talrige store *Thuja plicata*, og her findes tillige, overvejende i store eksemplarer, *Abies cephalonica*, *Larix laricina*, *Picea jezoensis*, *Sorbus domestica*, *Phellodendron japonicum*, *Orixa japonica*, *Pterostyrax hispida*, *Magnolia acuminata*, *Magnolia obovata*, *Cercidiphyllum magnificum*, *Syringa amurensis*, *Quercus turneri* var. *pseudoturneri* og *Corylus colurna*.

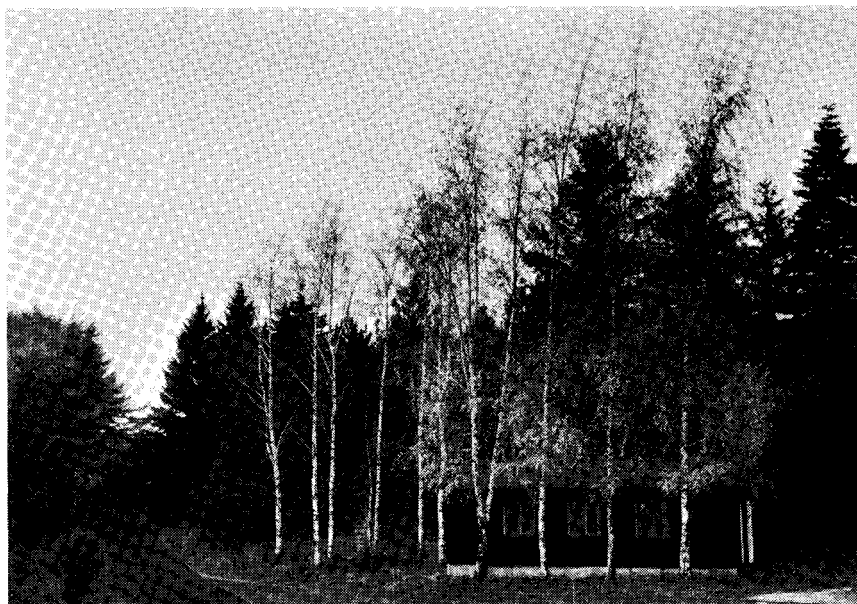
I parken findes en *Acer*-samling indeholdende bl. a. *Acer diabolicum*, *A. mono*, *A. argutum*, *A. opalus*, *A. cissifolium*, *A. japonicum* og *A. hyrcanum*. I *Quercus*-samlingen sås bl. a. *Quercus borealis*, *Q. palustris*, *Q. coccinea*, *Q. velutina*, *Q. cerris*, *Q. pontica*, *Q. pyrenaica*, *Q. montana* og *Q. macranthera*.

Sydligst i parken findes en gruppe Juglandacéer, de fleste af træerne her er endnu ret små: *Carya ovata*, *C. cordiformis*, *C. tomentosa*, *C. glabra*, *Juglans cinerea*, *J. mandshurica* og *Pterocarya stenoptera*. Af Ulmacéer bemærkedes *Celtis occidentalis*, *Zelkova serrata*, *Ulmus americana* og et stort udvalg af *Ulmus carpinifolia*-varieteter. I Sorbus-samlingen sås et meget stort eksemplar af *Sorbus* $\times$ *latifolia*, hvis stammeomkreds målttes til 3,64 m. Af sjældne Leguminoser bemærkedes *Cladrastis lutea*, *Gymnocladus dioicus* og *Sophora japonica*. Særlig opmærksomhed vakte en prægtig, bredkronet og storløvet *Alnus japonica*; og arter som *Betula lutea*, *Ostrya carpinifolia*, *Pyrus elaeagrifolia*, *Catalpa speciosa* samt meget store *Viburnum lentago* og *Viburnum prunifolium* kan også nævnes for at afslutte denne ufuldstændige fortegnelse, som vel nok kan vække appetit på fremtidige besøg i Alnarp.

JOHAN LANGE og SØREN ØDUM

Ekskursion til Arboretet Hørsholm den 23. maj 1970

Deltagerne i ekskursionen mødtes ved kontorbygningen kl. 9.30, hvor arboretforstander, dr. agro. BENT SØEGAARD bød velkommen og gav en orientering om det arbejde, der udføres ved Arboretet.

Parti fra Arboretet med udsigt til det gamle kontor med Nordamerika i baggrunden.

Derefter var der rundgang i Arboretet under ledelse af E. HARTMANN og SØREN ØDUM. Nåletræerne er samlet i geografiske grupper, Asien, Europa og Nordamerika. Særligt hæftede man sig ved den rige repræsentation af *Picea*-arter fra Asien, hvoraf langt den overvejende del er af original oprindelse.

I den europæiske afdeling bør fremhæves den ret betydelige samling af *Abies*-arter fra middelhavsområdet og de mange provenienser af *Pinus sylvestris*.

Blandt meget andet fra gruppen over nordamerikanske træer, var det også her de mange *Picea*-arter og krydsningerne imellem disse, der fangede interessen.

Løvtræerne er samlede i grupper efter familier og slægter, og blandt andet besås *Prunus*-gruppen i blomst og den ret artsrige *Fagus*- og *Quercus*-gruppe. Endelig bør nævnes Rhododendron-samlingen, der er udnyttet som underplantning i *Juglans*- og *Populus*-gruppen.

Efter besigtigelsen af Arboretet gav BENT SØEGAARD en kort beskrivelse af arbejdet med skovtræforædlingen og demonstrerede teknikken ved kontrolleret bestøvning.

Planteskolen blev forevist af H. ROULUND, hvor man med interesse beså flere hundrede 2- og 3-årige plantepartier af originalindsamling fra Nordamerika og Chile.

E. HARTMANN og H. ROULUND

Vestsjælland: Kattrup, Selehausdal, Bromølle, Nørager, overdrevet i Kulebjerg Skov

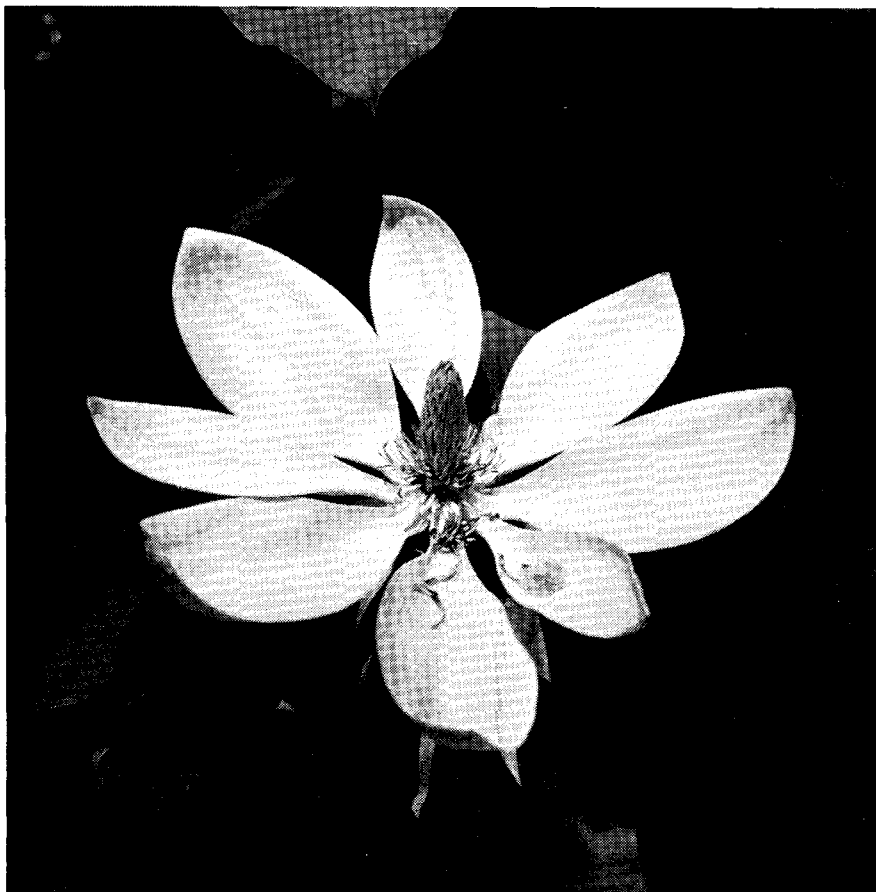
13. juni 1970

I meget smukt vejr udgik ekskursionen med ca. 40 deltagere fra Jyderup station; første lokalitet: Herregården Kattrup der ejes af A. P. Møllers dødsbo. Parken er dendrologisk set ikke righoldig, men dog et besøg værd på grund af den storslåede udsigt fra to høje i henholdsvis syd- og vestranden, den sidste for enden af en smuk og livskraftig Lindeallé; dertil kommer, at parken er smukt anlagt og meget velplejet. Følgende arter noteredes: *Abies concolor*, *Acer negundo* ♀, *Acer mono*, *Aesculus carnea*, *Aesculus octandra virginica*, *Amorpha fruticosa*, *Castanea sativa*, *Catalpa bignonioides*, *Elaeagnus angustifolia*, *Juglans regia*, *Liriodendron tulipifera*, *Magnolia tripetala*, *Platanus acerifolia*, *Populus berolinensis*, *Prunus padus*, *Prunus serotina*, *Quercus borealis*, *Robinia pseudoacacia*, *Salix alba* 'Vitellina' og *Ulmus carpiniifolia* 'Dampieri'!

Et meget stort eksemplar af *Ulmus carpinifolia* 'Cornubiensis' i Selchausdal park. Denne sjældent plantede varietet af småbladet Elm har i ungdommen en smule pyramidal form, men med alderen bøjer grenene ud og kronen får, som det ses, en betydelig diameter. Fot. Jytte Hjo Taplov.

Magnolia tripetala i Kattrups park. Træet hører hjemme i det sydøstlige USA og har op til 60 cm lange blade og store, stærkt duftende blomster, som i tværmål er ca. 25 cm. De tørre og varme somre i 1969 og 1970 resulterede i en rig blomstring hos denne hos os sjældent plantede art. Fot. Jytte Hjo Taplov.

På Selchausdal blev vi modtaget af ejeren, direktør FAURHOLT og frue samt skovrider AAGE SCHWARTZ. Værkfører M. EERSLEW gav indledningsvis en kort beretning over stedets historie. Parken præges af mange gamle træer, de fleste er antagelig plantet i perioden 1856–60, altså i tiden lige efter opførelsen af den nuværende hovedbygning. Midt for hovedbygningen syd for broen over voldgraven findes en enorm *Ulmus carpiniifolia* 'Cornubiensis', hvis højde var 23 m, og hvis stammeomkreds målttes til 5,85 m. På plænen syd herfor og på skråningen mod vest voksede *Castanea sativa*, *Liriodendron tulipifera*, *Pinus nigra poiretiana*, *Juglans regia* og en meget stor *Juniperus sabina* 'Tamariscifolia'. Østligt i parken sås en ca. 20 m høj *Pinus jeffreyi*, en *Abies grandis* med stammeomkreds 3,45 m og en 15 m høj *Pyrus* med 2 m stammeomkreds, om hvilken der udspandt sig en længere diskussion angående det systematiske tilhørsforhold; uden at nå til et endeligt resultat enedes man dog om, at der var tegn på, at det drejede sig om en krydsning med gråpære som komponent. Desuden noteredes: *Abies cephalonica*, *Acer cappadocicum*, *Acer platanoides*, *Aesculus octandra*, *Carya ovata*, *Chamaecyparis nootkatensis*, *Fagus sylvatica* 'Aspleniifoliai', *Picea polita*, *Platanus acerifolia*, *Pseudotsuga menziesii viridis*, *Quercus borealis*, *Robinia pseudoacacia*, *Salix alba* 'Vitellina', *Salix alba* $\times$ *fragilis*, *Taxodium distichum*, *Thuja plicata*, *Tilia platyphylla* og *Tilia platyphylla* 'Laciniata'. Ved vejen vest for avlsbygningerne bemærkedes en stor *Elaeagnus angustifolia*. Selchausdal er i oktober 1970 blevet solgt til direktør ABILDGAARD, Løvens kemiske Fabrik.

Efter frokosten på Bromølle Kro, hvor skovrider ALLAN HASTRUP og frue stødte til, samledes man under Bromølletaksen til dagens på een gang muntre og saglige højdepunkt. ALLAN HASTRUP indledte med at gøre rede for stedets tilblivelseshistorie, idet han særlig hæftede sig ved det faktum, at vandstanden tidligere var væsentlig højere i Åmosen og Halleby Å; denne løber umiddelbart forbi krohaven, hvor den berømte Taks vokser. Den høje vandstand i forbindelse med mulig, tæt skovvegetation på stedet, mente skovrideren, kunne have virket hemmende på Taksens vækst, således at den måtte antages at være mindst de 500 år gammel, som traditionen meddeler. Også muligheden for at Sorø-munkene i middelalderen kunne have plantet træer på egnen, måske bl. a. Taks, tog ALLAN HASTRUP som et tegn på, at træet var gammelt. JOHAN LANGE mente, det var for spinkelt et grundlag at bygge på og fremførte de argumenter, der anføres i artiklen Bromølletaksens alder her i DDÅ bd. 3, s. 73, idet han lagde stammetykkelsesmålene fra 1883, 1896, 1924 og 1967 til

Parti af overdrevet i Kulebjerg Skov. Stikkende buske er særligt hyppige, især gør Slåen sig gældende. I forgrunden ses Hunderose, der næsten undgår kreaturerne bid, og i baggrunden en Ene, hvis nedre grene er gnubbet af.

S.Ø. fot., okt. 1969.

Continuously grassed area with *Juniperus communis*, *Prunus spinosa*, *Rosa canina* and others in Kulebjerg Skov, West Zealand.

grund for en vækstkurve. Denne må kunne føres bagud til et nul-punkt, der bestemmer træets fremspiringsår. Efter dette argument kan Taksen kun være 140–150 år gammel. Dette under forudsætning af at tykkelsesmålene er rigtige; særlig det ældste mål må anses for vigtigt; er det sat for lavt, må Taksens alder blive nogle årtier højere. Men selv om man vil se helt bort fra dette mål, kan kurven ikke muliggøre en højere alder end 200 år. Der blev derefter udtaget en boreprøve; men det hårde og våde ved vanskeliggjorde operationen, og noget sikkert resultat nåedes ikke, men en enkelt af borepropperne tydede på, at alderen var ca. 20 år højere end af JOHAN LANGE beregnet, hvilket må betyde at stammetykkelsesmålet fra 1883 var sat lidt for lavt.

Herefter gik turen til Nørager, hvis hovedbygning og park er forpagtet af Københavns Kommune og anvendes som rekreationshjem. Af sjældenheder rummede parken to eksemplarer af *Quercus robur* 'Atropurpurea' samt flere eksemplarer af en stor, globos *Salix*-krydsning, muligvis en form af *Salix* × *cuspidata*. Herudover noteredes

Quercus cerris, *Castanea sativa*, en vrang *Fagus sylvatica* med helt flad og udbredt vækst, *Platanus acerifolia*, *Magnolia soulangeana*, *Carpinus betulus* 'Quercifolia'.

Ekskursionen sluttede med en besigtigelse af det meget smukke overdrev i Kulebjerg Skov. Stenstrøninger viser, at overdrevet aldrig har været under plov, og med den vedvarende græsning er stikkende buske de karaktergivende vedplanter; *Prunus spinosa*, *Rosa canina* og *Juniperus communis* er særligt hyppige. Virkningen af kreaturer-nes bid og slid på vegetationen studeredes, og man iagttog endvidere, hvorledes tørken i 1969 havde skadet eller dræbt mange buske, især på lav bund, hvor rodsystemet er overfladisk udviklet.

Fodnote: Under forberedelsen af ekskursionen noteredes i parken på Åstrup: *Prunus mahaleb*, *Liriodendron tulipifera*, *Syringa persica*, *Fraxinus excelsior* med stammeomkreds på 4 m, *Prunus avium* med stammeomkreds 2,80 m, *Quercus cerris*, *Populus canescens*. Løvenborg: *Juglans nigra* med stammeomkreds 3,80 m og største kron-diameter 32 m, *Aesculus hippocastanum* med stammeomkreds 5,30 m, *Ulmus carpinifolia* 'Suberosa', *Aesculus octandra*, *Aesculus carnea*, *Carpinus betulus* 'Quercifolia', *Malus eleyi*. Knabstrup: *Chamaecyparis thyoides* 'Ericoides', *Juniperus virginiana*, *Castanea sativa* med stammeomkreds 4 m, *Platanus acerifolia*, *Wisteria sinensis*. Torbenfeld: *Tilia petiolaris*, adskillige *Taxodium distichum*, *Cornus mas*, *Crataegus punctata*, *Gleditsia triacanthos*. I den gamle park syd herfor: *Abies grandis*, *A. nordmanniana*, *A. alba*, *A. concolor*, *Pinus nigra*, *Magnolia soulangeana*, *Chamaecyparis obtusa*.

JOHAN LANGE og SØREN ØDUM

Holsten og Sydslesvig

15.–16. august 1970

Den store sommereksekursion i 1970 gik til slotsparken i Eutin, Lehmkuhlen Arboret, Universitetets botaniske have og Forstbaumschule i Kiel samt planteskoleejer BOYSENS arboret i Husum. På ekskursionens første dag deltog dendrologen, dr. FRITZ GLASAU, Kiel; dr. GLASAU har et indgående kendskab til vedplantesamlingerne i Eutin og Lehmkuhlen og har publiceret en fortegnelse over Lehmkuhlen Arboret i Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft, årgang 1951–52, ligesom der i 1964 er udgivet en planteliste, omfattende 1004 numre og forfattet af dr. F. GLASAU og dr. H. JACOBSEN. Foreningen er dr. GLASAU megen tak skyldig for den kyndige vejledning.

I beretningerne fra udlandsekskursioner afstår vi fra omtale af de

Stor *Juglans nigra* i parken ved Eutin slot. S.Ø. fot., august 1970.

arter, der træffes almindeligt i danske arboreter, medmindre det drejer sig om særligt bemærkelsesværdige eksemplarer; nedenfor er derfor kun nævnt et udvalg af de iagttagne træer og buske. Man så under ekskursionen adskillige arter, som sjældent eller aldrig er truffet på foreningens tidligere ekskursioner; og som et tværgående indtryk fra lokaliteterne prenter sig vel nok den kendsgerning, at man kun skal rejse så kort en distance sydpå for at se træerne vokse, om ikke ind i himlen, så dog et godt stykke længere derop ad, end vi er vant til at se.

Eutin. De ca. 50 deltagere samledes lørdag morgen ved slottet, og fra formiddagens rundgang i parken er følgende at bemærke: Store, gamle *Aesculus hippocastanum* og *Castanea sativa*, *Phellodendron japonicum*, en meget stor *Aesculus octandra*, ved pavillonen sydligst i parken en stor *Fagus sylvatica* 'Asplenifolia' og en ca. 17 m høj *Quercus coccinea*. I parkens østlige del sås adskillige store *Taxodium distichum*, op til ca. 25 m høje, og en imponerende gruppe af 4 gamle *Platanus acerifolia*, ca. 32 m høje. Udfor slottets sydside sås et meget stort individ af *Juglans nigra*, og på pladsen udenfor mod vest en smuk *Quercus robur* 'Pectinata'.

Efter frokost kørtes via Plön til Lehmkulen Arboret, beliggende

nord for den lille by Lepahn. Lehmkuhlen Slot blev i 1906 erhvervet af CONRAD-FRIDERICH VON DONNER, som anlagde det 43 ha store arboret, heri inkluderet en oprindelig lille park nærmest slottet og en omkringliggende skovkulisse. Udplantningen af træerne påbegyndtes i 1911. Den overvejende del af træerne stammer fra de tyske planteskoler v. EHREN, HESSE, SPÄTH og TIMM & Co. I 1948 overtog dr. GLASAU bestemmelsesarbejdet i arboretet og konstaterede ca. 600 vedplantearter, flertallet nåletræer.

Af særligt bemærkelsesværdige træer noteredes *Morus alba* 'Pendula', en laciniat *Fagus sylvatica* 'Atropunicea', *Quercus robur* 'Atropurpurea', *Aesculus octandra*, den gule hovedform, en gruppe på 5 store *Acer saccharinum*, *Gleditsia triacanthos*, *Tsuga canadensis* 'Pendula', ca. 30 m høje *Tsuga heterophylla*, *Fraxinus americana*, *Pseudotsuga japonica* med kogler, *Kalopanax pictus*, en samling af former af *Fagus sylvatica*, *Quercus pyrenaica* og *Acer pictum*.

I pinetet sås bl. a. *Picea polita*, *P. engelmannii*, *P. rubens*, *Pinus koraiensis*, *Abies magnifica*, *A. fargesii*, *A. numidica*, *A. lowiana*, *Picea jezoensis*, *Pinus heldreichii*, *Abies pinsapo* og *Picea schrenkiana*. I en gruppe Ege sås *Quercus ilicifolia*, *Q. trojana* og *Q. petraea* 'Mespilifolia'.

Søndag morgen samledes vi i Forstbaumschule i Kiel, hvor P. CHR. NIELSEN, stående under den gamle *Pinus nigra*, plantet ca. 1800, indledte med en redegørelse om stedets historie og henledte opmærksomheden på, at i perioden 1785–1832, før der påbegyndtes en forstlig uddannelse i Danmark, udgik de danske forstkandidater fra Kiel. Forstbaumschule, der grundlagdes i 1785, er nu udlagt som park, indeholder mange gamle træer, hvoraf man især hæftede sig ved en ca. 26 m høj *Sequoiadendron giganteum*, en ca. 18 m høj *Pseudolarix amabilis* og et stort eksemplar af krydsningen *Thuja plicata* × *Thuja occidentalis*, alle i parkens østlige del. Af andre store træer bemærkedes *Ulmus procera* 'Albo-variegata', *Ulmus glabra* 'Exoniensis', der som gammelt træ får en temmelig bred krone, *Quercus phellos*, *Catalpa ovata*, *Liriodendron tulipifera*, *Cornus florida*, *Castanea sativa*, *Fraxinus excelsior* 'Monophylla', *Tilia platyphylla* 'Laciniata', *Fagus sylvatica* 'Albo-variegata' og *Quercus robur* 'Fastigiata'. I de nyere plantninger bemærkedes en fruktificerende *Prunus triloba*, *Berberis vulgaris*, *Populus canadensis* 'Marilandica', *Populus canadensis* 'Eugenii' og en *Fraxinus ornus*, podet i 2 m højde.

I den botaniske have, som blev oprettet i 1878 i kuperet terræn i tilknytning til Kiels universitet, blev vi af havens inspektør KLAUS HESSELBARTH vist omkring i både have og væksthuse. Haven er ikke

Guldlærk, *Pseudolarix amabilis*, det ca. 18 m høje, koglebærende eksemplar, der i højre side har været trykket af et endnu højere nu fældet nåletræ. Forstbaumschule, Kiel.
Johan Lange fot. 1970.

ret stor, men meget righoldig. Vi så bl. a. *Betula lenta*, *B. nigra*, *B. papyrifera*, *Corylus colurna*, *Quercus frainetto*, *Q. cerris*, *Q. alba*, *Q. libani*, *Q. imbricaria*, *Parrotia persica*, *Cedrela sinensis*, *Diospyros lotus* (etiketteret som *D. kaki*), *Magnolia obovata*, *Rhus crenata*, *R. radicans*, *Clethra barbinervis*, *Juniperus rigida*, *Phellodendron japonicum*, *Cladrastis lutea*, *Orixa japonica*, hanlige individer ligesom i danske arboreter, *Celastrus scandens*, små individer af *Torreya californica* og *T. nucifera*.

Dagen sluttede i Husum med, at planteskoleejer BOYSEN viste os sit endnu unge, men meget righoldige arboret. Således så vi mange *Abies*, bl. a. *A. koreana* og andre sjældne østasiatiske arter. Af *Picea*-

arter bemærkedes bl. a. *P. bicolor* og *P. likiangensis*; af *Pinus*-arter *P. koraiensis*, *P. aristata* og *P. flexilis*, desuden sås *Cedrus brevifolia*. Løvtræerne var knap så talrigt repræsenteret. Vi hæftede os bl. a. ved *Quercus marilandica*, *Q. bicolor* og *Q. pontica*; dertil mange arter af *Sorbus*, *Fraxinus* og *Acer* m. m. Da planterne i samlingen endnu er ganske unge, er det for manges vedkommende vanskeligt at bestemme dem med sikkerhed og at vurdere deres hårdførhed på længere sigt. Foreningen skylder planteskoleejer BOYSEN megen tak for stor gæstfrihed, og vi håber at kunne aflægge et besøg i det interessante arboret igen i fremtiden.

JOHAN LANGE og SØREN ØDUM

Kann Rasmussens have i Gerlev

19. september 1970

Igennem de sidste 20 år har direktør AAGE KANN RASMUSSEN og frue, som er medlemmer af foreningen, anlagt en 4 tdr. land stor have med en meget righoldig vedplantesamling på Møllehøjgård i Gerlev, Hornsherred.

Efter at have budt de ca. 45 ekskursionsdeltagere velkommen, viste KANN RASMUSSEN omkring i haven, som med fin æstetisk sans er udformet med hensyntagen til og udnyttelse af de tidligere elementer i landskabet. Fra en fredet stendysse omgivet af gamle *Pinus nigra* nord for gården forløber en akse med fri udsigt gennem port, gårdsplads og sydhaven til de åbne marker. Omkring en vandfyldt mergelgrav sydøstligt i haven er bibeholdt en karaktergivende bevoksning af gamle *Salix alba*, og herfra er gravet en kanal kranst af bl. a. bambus-krat med *Sinarundinaria murielae* og *S. nitida*. Det levende hegn omkring haven udgøres hovedsagelig af de lokale, vildtvoksende buske, bl. a. mange benved.

Haven påkalder sig ikke mindst dendrologisk interesse på grund af den meget righoldige *Crataegus*-samling, som KANN RASMUSSEN har gjort en stor indsats for at tilvejebringe. Flertallet af arterne er samlet i havens nordøstlige del, og man startede rundgangen her med at iagttage den betydelige variation indenfor slægten; en fuldstændig fortegnelse over samlingen er givet nedenfor. Slægtshybriden + *Crataegomespilus dardai* 'Asnieresii' er også repræsenteret. Af havens vedplanter skal derudover omtales et udvalg af de sjældnere. En birkesamling plantet nær søen og kanalen indeholder *Betula ermani*, *B. lutea*, *B. nana*, *B. papyrifera*, *B. populifolia* og *B. utilis*. Sydligst i haven findes en samling af endnu ret små ege med bl. a.

Luftfoto fra 1967 af Møllehøjgård med en del af haven set fra SV mod NØ. Bag gården ses plænen, hvor det meste af *Crataegus*-samlingen er plantet, og længst til højre ses nogle af de store *Salix alba*, der kranser søen.

Quercus libani, *Q. castaneifolia*, *Q. cerris*, *Q. palustris*, *Q. pontica* og *Q. robur* 'Pectinata'.

Øst for gården, på sydhældet mod søen og kanalen er plantet et stort antal arter, hvoraf der af nåletræer kan nævnes *Abies pinsapo*, *Picea breweriana*, *Sciadopitys verticillata*, *Taxodium distichum* og *Thuja standishii* og af løvtræer *Acer carpinifolia*, *A. nikoense*, *A. rufinerve*, *A. saccharum* og *A. tetramerum*, *Cercidiphyllum japonicum* og *C. magnificum*, *Corylus avellana* 'Heterophylla', *Davidia involucrata*, *Juglans sieboldiana*, *Liquidambar styraciflua* og *Populus simonii*.

Dagen sluttede blandt dværghuske ved læmuren mod nordvest, hvor dagens gæstfri værtspar trakterede med bryg af den sjældne Skelskør-proveniens.

HANS ROULUND og SØREN ØDUM

Oversigt over *Crataegus*-samlingen på Møllehøjgård. Efter navnet er anført, hvorfra planterne er fremskaffet: AO: Aksel Olsens planteskole i Kolding, BHK: Botanisk have i København, KP: Kildehus planteskole i Gl. Rye, AH: Arboretet i Hørsholm, HS: Hillier & Sons

planteskole i Winchester, England. Derefter er anført artens geografiske hjemsted; verdensdelene forkortet.

Crataegus altaica: HS, C-As., *C. arkansana*: AO, Arkansas., *C. arnoldiana*: AO, NØ-Am., *C. azarolus*: AO, V-As., *C. calpodendron*: HS, NØ-Am., *C. canbyi*: HS, NØ-Am., *C. champlainensis*: AH, NØ-Am., *C. chlorosarca*: HS, Ø-As., *C. chrysocarpa phoenicea*: AH, NØ-Am., *C. coccinoides*: HS, NØ-Am., *C. collina*: AH, NØ-Am., *C. crus-galli*: AO, BHK, NØ-Am., *C. c.-g. 'Pyracanthifolia'*: HS, *C. douglasii*: HS, KP, NV-Am., *C. dsungarica*: AO, HS, Kina., *C. durobrivensis*: AO, HS, NØ-Am., *C. ellwangeriana*: AO, NØ-Am., *C. fecunda*: BHK, NØ-Am., *C. flabellata*: KP, AO, Ø-Canada, *C. flava*: HS, NØ-Am., *C. fontanesiana*: AO, NØ-Am., *C. grayana acutiloba*: HS, NØ-Am., *C. × grignonensis*: HS, *C. heldreichii*: BHK, Balkan, *C. × hiemalis*: BHK, *C. holmesiana*: HS, NØ-Am., *C. intricata*: AO, NØ-Am., *C. jackii*: HS, NØ-Am., *C. jonesae*: HS, NØ-Am., *C. kansuensis*: AO, Kina, *C. × lambertiana*: BHK, *C. macracantha*: AO, NØ-Am., *C. maximowiczii*: HS, NØ-As., *C. microphylla*: BHK, Kausasus, *C. missouriensis*: HS, NØ-Am., *C. mollis*: HS, NØ-Am., *C. monogyne*: AO., Eur., *C. m. 'Alba Plena'*: AO., *C. nitida*: AO, NØ-Am., *C. orientalis*: AO, SØ-Eur., *C. orientalis sanguinea*: AO, SØ-Eur., *C. oxyacantha*: AO., Eur., *C. o. 'Auriculata'*: BHK, *C. o. 'Folio-Aurea'*: AO, *C. o. 'Gireoudii'*: HS, *C. o. 'Maskei'*: HS, *C. o. 'Paulii'*: AO, *C. o. 'Punicea'*: AO, *C. o. 'Rosea Plena'*: AO, *C. o. 'Vernicosa'*: BHK, *C. peoriensis*: AH, NØ-Am., *C. persimilis*: AH, NØ-Am., *C. × persistens*: HS, *C. phaenopyrum*: AO, NØ-Am., *C. pinnatifida*: AH, BHK, HS, NØ-Am., *C. p. 'Major'*: HS, *C. × prunifolia*: AO, *C. × p. 'Splendens'*: AO, *C. punctata*: AO, NØ-Am., *C. p. 'Aurea'*: AO, NØ-Am., *C. robesoniana*: AH, NØ-Am., *C. rivularis*: HS, Rocky Mts., *C. × rubrinervis*: BHK, *C. saligna*: HS, Colorado, *C. sanguinea*: AH, Sibirien, *C. × sorbifolia*: BHK, *C. submollis*: AH, AO, NØ-Am., *C. succulenta*: AH, AO, NØ-Am., *C. tanacetifolia*: AO, V-As., *C. uniflora*: HS, NØ-Am., *C. watiana*: AO, C-As., *C. wilsonii*: HS, Kina.

AAGE KANN RASMUSSEN og SØREN ØDUM

Jægersborg Skovdistrikt

24. oktober 1970

Fællesekskursioner med Skovhistorisk Selskab i anledning af 300 året for Jægersborg Dyrehaves grundlæggelse.

Ekskursionsleder: statsskovrider A. TAGE-JENSEN, ca. 75 deltagere.

Dyrehavens fødselsdag er 13. juni 1670, da CHRISTIAN V underskrev

Ellesump ved Mølleåen mellem Rådvad og Strandmøllen. Som følge af tidligere stævning er mange træer flerstammede og står »på stylder«, se Dendr. Årsskr. bd.1, h.3. S.Ø. fot., april 1967.

Alnus glutinosa swamp at the river Mølleåen between Rådvad og Strandmøllen, North Zealand.

det reskript, der påbød nedlæggelsen af landsbyen Stokkerup, som lå sydvest for det nuværende Eremitageslot. Baggrunden var CHRISTIAN V's interesse for parforcejagten og ønsket om at indrette en dyrehave, hvor han kunne drive denne form for jagt.

1. *Ved Christian V's eg* ved Springforbivej, sv. for Springforbiporten. Egen skønnes til at være omkr. 400 år.

Skovrideren gjorde rede for planer for nyplantninger i Dyrehaven. I 1920 havde professor C. RAUNKJÆR udkastet sin »alterneringsplan«. Planen går ud på, at stort set den nuværende Dyrehave skulle benyttes som sådan, så længe de gamle bevoksninger her kunne holde sig nogenlunde intakte; når »opløsningen« af disse gik så vidt, at der ikke mere var tale om nogen skov, og at det endvidere ville være farligt for publikum at færdes mellem de spredte brøstfældige træer, skulle Dyrehavens sydgrænse flyttes mod nord til ca. syd for Eremitagesletten, medens nordgrænsen skulle flyttes op til syd for Skods-

borgvej, hvorved den sydlige del af Jægersborg Hegn ville blive inddraget i en ny Dyrehave, som tænkes at skulle eksistere som sådan i en så lang periode, som det ville tage at frembringe nye bevoksninger i den gamle Dyrehaves sydlige del. I al fremtid kunne man således »alternere« mellem en sydlig og en nordlig Dyrehave, hvori Eremitagesletten stedse skulle indgå.

Planen blev opgivet i 1950/51, hvorefter der blev taget fat på nyplantninger i indhegnede områder inden for den nuværende Dyrehaves område, og adskillige bøge- og egebevoksninger i god vækst er siden fremstået. Det må imidlertid påregnes, at nyplantningerne skal være indhegnet i 35–40 år. Nyplantningerne placeres i øvrigt på de mindre sletter mellem de nuværende gamle trægrupper, som får lov til at leve ud, hvorimod selve Eremitagesletten bevares som slette. Efter disse planer kan Dyrehaven således bevares på det sted, hvor den nu ligger; Dyrehavsbakken vil stadig væk være velplaceret i skovens udkant og samtidig er der indledt en sådan behandling af den sydlige del af Jægersborg Hegn med kraftigere hugster og udlægning af mindre sletter, som skulle motivere en inddragning af denne del af skoven til Dyrehave i løbet af måske 20–30 år.

2. Jægersborg Strandhave

Statens opkøb af de privatejede Strandvejsvillaer mellem Dyrehaven og Øresund inden for Strækningen Trepilevej i syd og Strandmøllen i nord tilstræber at genskabe en åben forbindelse mellem Dyrehaven og Øresund, således at udsigter genskabes såvel fra skoven mod vandet som fra Strandvejen ind i skoven og i øvrigt give publikum adgang til at opholde sig i den ved successiv sammenlægning af de opkøbte ejendommers arealtilliggende udformede strandpark.

Midt i den allerede skabte strandpark umiddelbart syd for Beaulieu udpegedes for ekskursionsdeltagerne en del bevarede fremmede træarter fra de tidligere villahaver, f. eks. en stor platan og Danmarks ældste douglasgran plantet 1852. Skovdistriktet søger at bevare »prydtæerne« fra disse tidligere villahaver, så længe de kan stå, men ved nyplantninger anvendes udelukkende danske arter af træer og buske.

For Henning Martensen-Larsen, skovrider på Jægersborg Skovdistrikt 1925–1950, som var en af fædrene til »Springforbiplanen«, er der i 1966 rejst en mindesten syd for »Beaulieu«.

Kørsel ad Svenskevejen nord for Mølleåen til Stampen. Pragtfulde efterårsfarver på begge sider af Mølleåen, der forløber umiddelbart syd for Svenskevejen. Her bemærkedes gammel stævningskov af rød.

3. Spadseretur til Wesselsmindes marker

Jordtilliggendet til den tidligere avlsgaard »Wesselsminde« blev i 1955 erhvervet af statsskovbruget, som herefter havde sikret jord i offentlig eje fra Øresund til Furesøen, med de muligheder som det indebærer for publikums adgang, stianlæg m.m. Wesselsmindes jorder på ialt ca. 70 ha tilplantes ikke, men drives med foderafgrøder til Dyrehavens hjortevildt.

4. Stampen og Raadvad

De gamle industrimøller er købt af statsskovvæsenet i henholdsvis 1939 og 1940, og det er tanken, at møllernes arealtilliggender i det omfang, dette ikke allerede er sket, skal indgå i skovdistriktets for publikum tilgængelige arealer. En del af de bygninger, der hørte til Stampen, blev nedrevet allerede i 1940. Lejemålet vedrørende Stampen ophører juli 1971, og det er herefter hensigten at nedrive selve møllebygningen, som ikke anses for bevaringsværdig. Skovdistriktet har opfordret Nationalmuseet til at henflytte og opbygge en gammel vandmølle på Stampen, og Nationalmuseet er positivt indstillet herover for, så snart mulighederne er til stede.

Lejemålet vedrørende Raadvadkomplekset ophører i 1980; til den tid vil der blive taget endelig stilling til, hvilke bygninger i det gamle industrisamfund, der kan og bør bevares, og hvilke det vil være nødvendigt at fjerne under hensyn til, at arealet sammen med den sydlige del af Jægersborg Hegn som nævnt skal indgå i den fremtidige større Dyrehave.

For Dyrehavens administration er det målet at sikre store arealer som fritidsområder for publikum.

5. Kaffe på Raadvad Kro

Ekskursionen startede kl. 13 og sluttede kl. 16.

A. TAGE-JENSEN & P. CHR. NIELSEN

FORENINGSMEDDELELSER

1968

Foreningens medlemstal stiger stadig støt og langsomt; vi er nu oppe på 438 medlemmer, idet der er kommet 48 nye medlemmer til, mens 15 er faldet fra af den ene eller anden grund; det er altså en reel stigning på 33.

Der er i årets løb udkommet hele to årsskrifter, idet 1967-nummeret først blev færdigt til udsendelse i begyndelsen af 1968. På vor formands 70-års dag 7. juli kom så det andet årsskrift, der var til-egnet dr. Syrach-Larsen.

Af møder har vi holdt 6, foredragsholderne var 2 forstligt uddannede botanikere, 1 havebrugsuddannet botaniker og 3 botanisk uddannede botanikere, alle sammen med mere eller mindre udpræget slagside til dendrologi. Den 12. febr. talte lektor P. CHR. NIELSEN om Træartsanvendelse i levende hegn; medlemmerne af Skovhistorisk Selskab var indbudt, og der var en meget livlig diskussion bagefter, hvori også flere praktikere deltog. I forbindelse med den ordinære generalforsamling den 4. mts. talte havearkitekt EIG. KLÆR om emnet: Af en romantisk dendrologs dagbog, ledsaget af mange dejlige billeder. Den 14. mts. talte den til Leiden fra Tyskland emigrerede professor, dr. H. SLEUMER om Rhododendron in Malesien, foredragsholderen kom altså fra Holland, talte på tysk, mens diskussionen foregik på engelsk. Den 6. maj talte professor, dr. phil. JOHAN LANGE om Vedplantefamiliernes vigtigste kendetegn, 2. foredrag i en serie, hvoraf det første blev holdt et år før. Den 11. november talte forstkandidat GEORG SCHLÄTZER om Glimt af Chiles vedagtige flora, med prægtige billeder fra S.Amerika. Den 16. december var det dendrolog SØREN ØDUMS aften. Træer og buske fra Nordamerika hed foredraget, ligeledes med meget fine lysbilleder. Efter mødet blev der serveret Irma-kaffe og julekage.

Også ekskursioner har vi naturligvis haft, 4 ialt. De to forårseks-

kursioner var kommet til at ligge meget tæt på hinanden, nemlig den 23. maj til D. T. Poulsens planteskole i Kelleriis og den 25. maj sammen med Rhododendron-kredsen, der havde arrangeret turen på allerbedste måde, til den svenske konges have på Sofiero i Sverige og til Dr. BØRGESSENS have i Hellebæk, særlig til den nuværende ejer prokurist E. HELWIGHS store part af den oprindelige have. Foreningens to-dages tur gik i år til Samsø med besøg i Brattingsborgs park og haven ved Ørnslund, der var en glædelig overraskelse. Det var den første dag. Den næste dag var vi på Gyvelkvæler-lokaliteten ved Besser Rev, desuden i Nordby og endelig på Hjortholm i Stauns Fjord, hvor vi havde fået speciel tilladelse til et interessant besøg. Vi fik under hele turen fortræffelig assistance af overlærer LAMBERG, Tranebjerg, ligesom godsforvalter GROESEN, Brattingsborg var os behjælpelig med overfarten til Hjortholm og med oplysninger om Hjortholms historie og fredningsadministration. Årets sidste ekskursion gik til Historisk-arkæologisk forskningscenter ved Lejre og til parken ved Ledreborg. Bortset fra at det blev foreningens hidtil vadede tur var den en udbytterig dag.

Vi takker foredragsholdere og ekskursionsværter på det bedste, ligesom vi er meget taknemmelige for det fortræffelige samarbejde, som vi har med andre foreninger som f. eks. Skovhistorisk Selskab.

JOHAN LANGE

1969

Året har været præget af udblik i den store verden, idet vi både på ekskursionerne og i vore foredragsemner har set ud over landets grænser. Således har vi i foredragene hørt om rejser til Japan, Chile Amerika og Marokko, og på to ekskursioner har vi været i udlandet, selv om det ikke var fjernere udland end Skåne og Nordtyskland. For at tage foredragene først, så havde vi i forbindelse med vor ordinære generalforsamling den 24. februar en lysbilledforevisning ved stadsgartner J. BERGMANN: Et overblik over de københavnske parkanlæg. Den 13. marts talte amanuens TOR NITZELIUS fra Göteborgs botaniske have om Japanske *Rhododendron*-arter. Nitzelius har selv rejst og studeret i Japan. Den 24. marts fortalte forstkandidat GEORG SCHLÄTZER om Glimt af Chiles vedplanteflora. SCHLÄTZER har opholdt sig i længere tid både i Chile og på Påskeøen. Den 14. og den 17. april var vi af Botanisk Forening indbudt til at høre to foredrag af professor MARTIN ZIMMERMANN fra Harvard University om henholdsvis Stoftransport i barkens sivæv hos træer og Karstrengs-

forløbet i stammen hos enkimbladede planter, især palmer. Foredragene blev holdt på engelsk. Den 24. november gav amanuensis, forstkandidat HANS ROULUND en Oversigt over *Picea*-slægtens geografi og forsøg med artskrydsninger. Vi vil i fremtiden stræbe efter at få nogle flere monografiske oversigter over vedplanteslægter. Derimod pauserer vi med de store og brede familieoversigter, som jeg har taget mig af de to gange, vi har haft dem. Den 8. december fortalte professor HELGE VEDEL om en botanisk studierejse til Marokko. Foredraget var ledsaget af en serie meget fine lysbilleder både af landskaber, planter og folk.

Rækken af ekskursioner startede i maj måned med en *Rhododendron*-tur til Kolding og N.Tyskland. Men da den var arrangeret helt og holdent af *Rhododendron*-kredsens bestyrelse, vil jeg overlade beretningen om den til kredsens formand. I juni blev der afholdt ekskursion to gange, den 7. juni en halvdagstur til Assistens kirkegård, hvor der er en meget righoldig samling. Den 15. juni gik turen til Nysø og Bækkeskov; det første sted skete det under akkompagnement af voldsomme tordenbrag og silende regn. På Bækkeskov, hvor gartner ASGER PEDERSEN ledsagede os rundt, havde vi derimod fint ekskursionsvejr. Parken er stadig i fineste stand, og vi håber meget, at den vil være det fortsat trods ejerskifte. Årets højsommertur gik i år til Vejle-Horsens-egnen; hvor vi bl. a. besøgte parken ved Palsgård, Stensballegård, Bygholm, Taksbevoksningen ved Munkebjerg, Rosenholm og Barritskov. En planlagt tur i september glippede for os på grund af værtens bortrejse, således at turen til Alnarp i Skåne d. 4. oktober blev årets sidste. Der var kun få deltagere, men udbyttet var særdeles stort. Der står mange sjældne arter derovre i ret gamle eksemplarer.

Medlemstallet er pr. 1. jan. 1970 447, idet der er kommet 36 nye medlemmer, mens 27 er udgået.

JOHAN LANGE

Rhododendronkredsens

1968

Sæsonen for 1968 indledtes den 16. januar med et foredrag af forstander ERIK SKOVBY om *Rhododendron*dyrkning med undertitlen: *Kan rationel gartnereteknik udnyttes af Rhododendron-Entusiaster*. Emnet behandledes særdeles livfuldt og instruktivt. Med udgangspunkt i de gamle gartneriske *Azalea*-kulturer i Belgien og senere overført

til Vilvorde i Danmark omtaltes udviklingen fra de erfaringsbestemte kultursubstrater af tørv og fyrrenålejord tilsat maltølaffald som gødningsmiddel til de moderne, analyserede, grove sphagnumtørv med kontrolleret næringstilførsel. Som demonstrationsmateriale vistes nogle *Azalea* fra bedkultur med kraftige rodklumper.

Den 27. februar og den 27. marts afholdtes en studiekredsften i henholdsvis København, indleder O. OLSEN og Kolding, indleder tandlæge E. BARFOD, over emnet: *Indledende systematisk oversigt over slægten Rhododendron*. Oplægget til emnet udsendtes som duplikat til alle medlemmerne den 23. februar. Til bedre forståelse af seriernes fremherskende kron-typer havde billedhugger JOHS. HEDEGÅRD udført en række tegninger, og til afslutning vistes lysbilleder over repræsentanter for de vigtigste serier, som egner sig for danske forhold.

Forstander E. SKOVBY, Vilvorde påtog sig fordelingen af blandingsgødningen »Akrisal« til medlemmerne for en rimelig pris, et praktisk udslag afledt af januarforedraget.

Professor, dr. H. SLEUMER, Rijksherbarium, Leiden, holdt på tysk fællesforedraget for D.D.F. og kredsen den 14. marts: *Rhododendron in Malesien* med lysbilleder fra hans rejser på Borneo, Philippinerne og Ny Guinea. Professor H. SLEUMER har på rejserne og under et grundigt og omfattende studium af *Rhododendron* fra det malayiske øområde (ostindiske øer) erhvervet sig en værdifuld specialviden. I det store hollandske værk »Flora Malesiana« har han skrevet afsnittene over *Ericacea*, omfattende bl. a. det systematiske afsnit om *Rhododendron* med alle for tiden fra området kendte arter.

I en kort indledning fortalte prof. SLEUMER om arternes særpræg fra dette geografiske område, som, overfor arterne fra alle øvrige forekomster, må betegnes som en afgrænset gruppe. Alle arters frø er forsynede med lange, tosiddede vedhæng, et forhold som har betydning p. gr. a. de fleste arters epifytiske vækst, i regnskoven i 50 m højde og i bjergskovene i 8–12 m højde. Den epifytiske vækst har sin årsag i lysbetingelserne. Efter de sidste årtiers mange rydninger fremspirer dog en masse vegetation af de lokale arter på den ryddede jord. De epifytiske arters rødder har, foruden deres primære rodfunktion, udviklet sig som vandreservoir.

Kun i de alpine områder (minimum 2–3° C) over 3–4000 m højde findes et begrænset antal terristiske arter, nogle krybende med forholdsvis store, stærkt farvede blomster.

De konstante kendetegn for den malayiske gruppe er de særligt udformede skæl og for nogle sektioner skællenes placering på en

epidermisk vorte; den spredte bladstilling med lange internodier; en åben blomsterstand, og kronens form – enten bredt tragtformet eller med et udpræget langt kronrør og flad krave.

Særlig bemærkelsesværdigt er farvenuancerne for de gule farver, fra kraftig mørkgul over guldgul (*Rh. laetum* m. røde støvdrager), gulorange til orangerødt. Et farveområde som sikkert vil få betydning i nye krydsninger. Fra indsamlinger kendes allerede en del naturlige hybrider.

Prof. H. SLEUMER viste et stort antal lysbilleder, og mange for os ukendte arter efterlod sikkert et væld af indtryk. For at nævne 2 modsætninger som *Rh. konori* Becc. fra Mt. Sensenemés, 2550 m, Ny Guinea med op til 19 cm lange og brede nellikeduftende blomster på en ranglet 3–6 m høj busk, og den høje pudedannende *Rh. saxifragoides* J.F.S. fra Mt. Sugarloaf, 3650 m – 4500 m i højmoser med temperaturer nær 0° C. Alderen på nogle af de fotograferede planter skønnes at ligge imellem 50 og 80 år. De lakrøde, enlige blomster minder med deres krumme afstumpede form mere om en *Gesneriaceae* end om en *Rhododendron*.

For at kunne samle så mange som muligt fra hele landet, arrangeredes *Rhododendronekskursionen* med D.D.F. som dobbelt ekskursion lørdag, den 25. maj til *Sofiero slotspark's* Rhododendronsamling i Sverige om formiddagen og til dr. phil. F. Børgesens Have i Hellebæk om formiddagen. Nuværende ejere er cand. jur. E. HELWIGH og frue.

På Sofiero spadserede deltagerne i den lange, dybe dal ned til Øresund. Dalen er plantet til med et stort antal arter og hybrider. Man gik på opdagelse efter sjældne og særprægede Rhododendron. Bækløbet i dalbunden og skyggen fra bøgetræerne skaber et gunstigt klima. Særlig noteredes en flot *Rh. auriculatum* og en 1.5 m høj sund busk af *Rh. thomsonii*.

Der holdtes spisepause på Julebækhuset med efterfølgende generalforsamling for kredsens. Som dirigent valgtes hortonom E. HARTMANN. Formanden aflagde beretning, og kassereren Botanisk gartner E. FLOTO fremlagde regnskabet, revideret og godkendt af skatteinspektør B. NELLEMANN. Begge dele godkendtes. Iflg. loven afgik 2 medlemmer ved lodtrækning, som faldt på planteskolerejer AKSEL OLSEN og tandlæge E. BARFOD. Forsamlingen genvalgte dem enstemmigt.

Under evt. blev der fremsat ønske om en samlet plantebestilling fra England.

I to alt for korte timer besøgte dr. Børgesens Have. Hr. HELWIGH

og frue bød deltagerne hjertelig velkommen og efter en kort orientering om havens tilblivelse og udformning begyndte rundgangen. I forvejen var 80 arter og enkelte hybrider mærket med etiketter og en særlig rute var stukket ud med vejledere, for på denne måde at give de besøgende det størst mulige udbytte. Beliggenheden ved Øresund, den bevidste opbygning og udformning af haven gør denne til noget enestående i Danmark. Her er allerede for 70 år siden skabt det milieu som er en forudsætning for optimale vækstbetingelser for Rhododendron under vore himmelstrøg. Besøget var for alle fremødte en stor oplevelse. Blandt de mange sjældne og veludviklede arter indprentedes især *Rh. bureavii*. Den store busk med de olivenebrune og chokoladebrune fildede bladundersider vil stå længe i manges erindring.

De mange dendrologiske sjældenheder, den tætte underplantning af stauder og krybende buske, afrundede billedet og gav et lærerigt eksempel på kombinationsmuligheder for den rigtige Rhododendronplantning.

Da det ville føre for vidt her at komme ind på enkeltheder, vil der senere i »Meddelelser« blive givet en samlet redegørelse over Rhododendronsamlingen i dr. Børgensens Have.

I september udsendtes den 3. plantetilbudsliste, som for størstedelen var formeret af vildt indsamlet frø og skænket kredsen af billedhugger JOHS. HEDEGÅRD.

Den 29. oktober talte planteskoleejer AKSEL OLSEN om: *Lave Rhododendron*. Ud fra sin mangeårige erfaring gav A. OLSEN en grundig skildring af en række værdifulde lave arter på tværs af forskellige serier, ledsaget af lysbilleder og tegninger. Især de nuancerede farvetegninger, et sammenspil af en fin iagttagelsesevne, kombineret med et utrætteligt tegnearbejde, førte os tættere og mere levende ind på objektet end vi måske normalt ville være tilbøjelige til.

I oktober tilbød KLAUS HANSEN medlemmerne Store Vildmose-sphagnum til passende pris ved afhentning.

I november prøvedes for første gang et møde med to foredrag i Århus af hensyn til medlemmerne i det nordlige og centrale Jylland. Med medlemmer af det Jydske Haveselskabets Århuskreds som gæster holdtes et møde i Universitetsparken den 19. november. Af ialt ca. 45 deltagere var 14 medlemmer fra Rhododendronkredsen.

Det første foredrag holdtes af civilhortonom O. BAGGE OLSEN med den provokerende titel: *Skal surbundsplanterne ha' det surt?* Om surbundsplanternes forhold til substrat, kalk, calcium og mikronæringsstoffer. Efter en indgående redegørelse over humaternes kemiske ba-

lance i jorden, den evne og rækkefølge hvormed brintionen ombyttes med andre ioner, om plantens forhold til kalk og calcium, om den tilpas omsatte tørvs gode egenskaber som kunne sættes lig med krummestrukturen i god jord, omtaltes et nyt gødningssstof, baseret på cecilater, en forbindelse af aminosyrer med de for planterne vigtigste mikronæringsstoffer.

Det andet foredrag holdtes af skatteinspektør B. NELLEMAN om: *Selskabsplanter og bundplanter i Rhododendronsamlinger* med lysbilleder. Det samme foredrag holdtes i København den 26. november.

Understøttet af fine lysbilleder viste B. NELLEMAN det naturlige og kulturmæssigt velbegrundede sammenspil mellem egnede træagtige og urteagtige selskabsplanter. Med udgang i naturen eller naturlige plantninger førtes vi gradvis ind i de havemæssige muligheder. B. NELLEMAN var ikke bange for at anbefale nogle utraditionelle arter og sorter, bl. a. løgvækster; nogle billeder fra hans egen have gav et godt bevis for, at sådanne planter også er velegnede dertil.

På grund af uheldige omstændigheder udsendtes kredsens »Meddelelser« no. 1 først den 28. marts.

Indholdet er en optrykning af A. OLSEN's: *Rhododendronartikel med tegninger* fra Nordisk Ill. Havebrugsleksikon og genoptrykningen begrundedes med, at artiklen til dato er den eneste samlede beskrivelse af Rhododendron på dansk og er så omfattende og, hvad der er endnu mere afgørende, indeholder en række personlige erfaringer og skøn fra Rh. dyrkning i Danmark.

»Meddelelser no. 2« udsendtes den 5. december og omhandler 2 foredrag: *Civilingeniør M. BRANDT-PEDERSEN: »pH-begrebet, nærmere belyst«*, og *billedhugger JOHS. HEDEGÅRD: »Rhododendronformerne«*. ERIK JØRGENSEN, Hareskovby har venligst indspillet alle foredrag på et bånd til kredsens arkiv.

Ved årets afslutning havde kredsens 94 betalende medlemmer.

Rhododendronkredsen

1969

Den 21. januar 1969 gentog civilhortonom O. BAGGE OLSEN sit foredrag på Biologisk Institut i København: *Skal surbundsplanterne ha' det surt?* Foredraget var et af de dobbeltforedrag, kredsens holder i henholdsvis Århus og København. Et referat blev givet i beretningen for 1968, og i »Meddelelser« nr. 4 kommer foredraget som artikel.

Civilhortonom J. MOSEGAARD talte den 18. febr. 1969 over emnet:

Kender planteskolerne de rigtige Rhododendron? J. MOSEGAARD bedyrede sin ydmyge holdning overfor kredsen, og emnet begyndte med at fastslå planteskolernes leveringsvanskeligheder m.h.t. *Rhododendron* bortset fra de såkaldte »Jern-*Rhododendron*«. Men der var nu ingen leveringsvanskeligheder fra foredragsholderens side. Emnet behandlede aktuelt, alsidigt og fordomsfrit. Indgående belystes priserne, som bl. a. på urimelig vis placerede *Rhododendron* som statussymbol – og årsagerne hertil, som væsentligst skyldes import af af hel- og halvfabrikata. Dertil kommer vanskelighederne ved kulturforandringen og ofte forringelse fra eksportland til Danmark i kraft af klumpformindskelser, jordbundsforskelle, vækststandsninger, manglende kvalitetsbetegnelse og påvirkningerne ved vidrekulturen m.m. J. MOSEGAARD belyste de anstrengelser, der blev gjort fra nogle planteskolers side for at overvinde problemerne for importplanternes vidrekultur og opridsede sideløbende nogle historiske træk fra de gamle Kolding-kulturer, hvor THOMAS OLSEN fyldte sphagnum i plantehullerne på sandet jord. Foredragsholderen fremhævede, at fremtidens arbejdsmaal måtte blive at skabe et bedre grundlag i egnet formeringsmateriale, tilstræbe konstant handelsvare, oparbejde et begrænset men gennemprøvet sortiment, at arbejde med udvalgte og særlig bedømte kloner og skabe farvekonstante, ikke vækstkonstante populationer. I dette billede kommer afprøvningen naturligt ind, og et forberedende arbejde er da også i gang på Hornum forsøgsstation. På disse vilkår vil planteskolerne efterhånden i højere grad kunne udnytte *Rhododendron*mulighederne. Fællesforedraget for D.D.F. og kredsen holdtes af amanuensis TOR NITZELIUS fra Göteborg over emnet: *Japanske Rhododendron-arter*. Fra studierejser i Japan har TOR NITZELIUS samlet et rigt erfaringsmateriale og hjembragt arter, varieteter og typer til dyrkning og iagttagelse i Göteborg Bot. Trädgård. Artsbeskrivelsen af en række af de japanske arter er omstridt og flydende, og derfor var T. NITZELIUS kritiske beskrivelser og redegørelser på baggrund af hans indgående arbejder yderst interessante og oplysende.

Det gælder opstilling af arterne *R. metternichii*, *R. yakusimanum*, *R. makinoi* og *R. degranianum*, som blev gjort til genstand for en grundig omtale og betvivlet.

Af naturhybriderne omtaltes fundene af *R. metternichii* $\times$ *brachycarpum* og den beskrevne *R. nikomontanum* som en hybrid af *R. chrysanthum* $\times$ *brachycarpum*.

Oplysningerne om de geografiske typers hårdførhedsforhold og den deraf betingede egnethed for dyrkning under vore forhold var

bemærkelsesværdige, f. eks. den fremhævede mellemjapanske type af *R. brachycarpum*, som er væsentlig mere hårdfør end den nordlige, og *R. brachycarpum* var. '*tigerstedtii*', den såkaldte »Koreatype«, har nået 5 m i Finland. Denne varietet blomstrer i maj og har veludviklede bægerblade. Værdifulde var også T. NITZELIUS bemærkninger om de japanske arters økologiske betingelser og de vigtigste arter af træer og buske, som udgør vegetationsbilledet. Det blev en oplevelsesrig aften sammen med T. NITZELIUS glimrende foredrag og lysbilleder.

I dagene fra 16.–19. maj gennemførtes henholdsvis en ekskursion med efterfølgende generalforsamling i Kolding og en to-dages tur til Tyskland.

I Kolding besøgte tandlæge E. BARFOD's og skatteinspektør B. NELLEMANN's have og vi fortsatte i AKSEL OLSEN's gamle og Kolding Kommunes nye geografiske have.

Med E. BARFOD's sagkundskab fik vi indblik i en for landet enestående samling af lave, alpine *Rhododendron*, både i antal og kvalitet. E. BARFOD's ildhu og stedets egnethed har skabt et seværdig og lærerigt eksempel.

Desværre måtte vi vandre alene uden B. NELLEMANNS vejledning i hans udsøgte planteparadis. Kombination imellem *Rhododendron*, træer og buske, bundplanter og græsgange er mesterligt gennemført, dertil en gennemført jordforbedring – alt ialt er sikkert mange af deltagerne blevet inspireret.

Efter et kort kryds igennem Kolding tiltrådte vi en lang fodrejse i AKSEL OLSENS plantegeografiske riger og lande. Under hans livfulde lederskab kom tankerne på flugt. Vi fik meget at vide og meget at diskutere og lidt tid til personlig ekspedition blev der også. Atter og atter glædes man over de mange sjældne træer og buske i kombination med *Rhododendron* – *Acer griseum*, laset og pragtfuld, skærmer om R. 'Calosutchu's rosa festdragt – et livsværk. Efter en hyggelig frokost afholdtes en kort generalforsamling. Advokat J. GOLDBERG blev valgt til dirigent. Formanden aflagde beretning og kassereren, Bot. gartner E. FLOTO, fremlagde regnskabet, revideret og godkendt af skatteinspektør B. NELLEMANN. Begge dele godkendtes.

Kl. 14.30 startede bussen til Bremen. Søndag formiddag besøgte *Rhododendron*parken i Bremen under ledelse af Dr. L. HEFT, vel nok den mest omfattende *Rhododendron*park i Europa udenfor England, anlagt efter store linier, som tager hensyn til æstetiske løsninger og med indpasning af samhørende arts- og hybridgrupper.

I den store mangfoldighed man mødte, er det svært at fremdrage

enkeltheder. Men hvem husker ikke de store sammenvoksede *Azalea*-grupper med høje kuplede *Pieris japonica* bevoksninger i kulissen? Eller den brede og imponerende *Rhododendron makinoi*, karakteristisk med sin overvældende smalle bladpragt? Man kunne blive ved. Forsøgshaverne vakte nok den største interesse med deres rige udvalg af arter og hybrider. Mangt og meget kunne tænkes og ønskes til afprøvning i Danmark, især f. eks. arterne i *Taliense*-serien med de mange fine bladtyper.

Som afslutning så vi det nye, store *Rhododendron*hus, med indplantede indkøb af kælte arter fra England, som siden skulle danne grundstammen i det nye hus, plantet efter engelsk mønster, og en vellykket tågeformering i meget stor stil.

Det blev til 3 rige timer under Dr. L. HEFT's levende og instruktive ledelse, som sikkert var et højdepunkt under ekskursionen. Størstedelen af søndag eftermiddag tilbragtes i Linswege under D. G. HOBBIES utrættelige ledelse med at rundvise i den store planteskoles samlinger og kulturer, alt placeret i læ og let skygge af fyrretræer, bevarede rester fra en nænsomt udhugget gammel fyrretræsbeplantning af højstammede træer.

I Linswege såvel som i Bremen er vækstforholdene for *Rhododendron* begunstiget af havklimaets påvirkninger, rigelig nedbør og dertil består jordbunden af et meterhøjt højmosetørvelag på høj grundvandstand. I grøfterne sås mange steder selvsåninger af *Rhododendron* Hovedvægten for HOBBIES redegørelser var naturligvis hans fremragende krydsninger med *R. repens*, *R. wardii* og *R. williamsianum* og der var livlig diskussion om hele dette krydsningskompleks' muligheder og anvendelse.

Inde i den efterhånden veludviklede og tilvoksede gamle plantning i fyrreskoven kan man gå på opdagelse efter arter og diverse »forladte« hybrider. Men midt i hele denne strålende farveblanding faldt dog to arter med særlig kvalitet i øjnene, *R. augustinii* med en usædvanlig fin pastelagtig, blålig blomsterfarve og en *R. puralbum*-type med en meget ren og skær, hvid blomsterfarve.

Med en hjertelig tak til D. G. HOBBIE sluttede den lange og rige rundvisning, og dermed 3 vellykkede ekskursionsdage.

Den 7. oktober afsluttedes 4. udsendelse af frøformerede planter (heraf flest høstede) takket være billedhugger JOHS. HEDEGÅRDS store indsats samt lærer OLE HAUERBACHS gave af flotte planter af *R. rubiginosum*.

Vintersæsonen indledtes med et lysbilledforedrag af O. OLSEN om: *Rhododendron i dr. Børgesens have*. Foredraget var bygget op som

en historisk redegørelse for indplantningsdata for de forskellige arter og den følgende udvikling, hårdførhed og blomstring.

For anden gang afholdtes et møde i Århus, for at give de jyske medlemmer mulighed for at deltage i arbejdet. Også til dette møde var Jyske Haveselskabs Århuskreds inviteret som gæster. Af ialt ca. 70 deltagere var 20 medlemmer fra Rhododendronkredsen.

Dette møde indledtes af overgartner KNUD BACH, Højkol, som talte om: *Arbejdet med Rhododendron-krydsninger og -kromosomfordoblinger*. På grundlag af de praktiske erfaringer K. BACH igennem mange år har høstet på begge de nævnte felter, redegjorde han for de mange aspekter *Rhododendron*slægten allerede har vist (f. eks. tusinder af hybrider) og fremdeles rummer for et rigt fremtidsarbejde. Arbejdet med kromosomfordoblingerne er for Danmarks vedkommende et pionerarbejde og vil givetvis virke inspirerende.

Som afslutning holdt O. OLSEN sit lysbilledforedrag om: *Rhododendron i dr. Børgesens have*.

Tirsdag, den 25. november, gentog K. BACH sit foredrag: i København om: *Arbejdet med Rhododendron-krydsninger og -kromosomfordoblinger*. »Meddelelser« nr. 3 udsendtes den 16. maj 1969 og omfattede følgende artikler:

Billedhugger JOHS. HEDEGÅRD: Tegninger og beskrivelser af frø- og kimplantekarakterer hos *R. ferrugineum* og *R. hirsutum* og deres naturlige hybrid.

OLAF OLSEN: Oversigtsartikel om *Rhododendron*.

Planteskoleer AKSEL OLSEN: 6 bemærkelsesværdige gule og gulrøde arter, omtalt i foredraget, den 29. oktober 1968 om: »Lave *Rhododendron*«, med tegninger.

ARTHUR K. HARRIS, MD., Camas, Washington, U.S.A.: »*Rhododendron albiflorum*«. Brev fra en ven i staten Washington til »*Rhododendronkredsen*«, oversat af JOHANNES HEDEGÅRD (med tegning).

Ved årets afslutning havde kredsen 108 betalende medlemmer.

OLAF OLSEN

LUSTGÅRDEN

Lustgården 1969–70 er kommet, og omslaget fortæller straks hvad der venter læseren; omslaget med sine 50 årringe dækker over et digert og indholdsrigt 50-års jubilæumsskrift.

Desværre nåede dette smukke rigt illustrerede værk ikke frem til medlemmerne på selve dagen; men det lykkedes redaktøren friherre GÖSTA ADELSWÄRD, Slefringe med stort besvær at kunne præsentere eet eksemplar, som d. 28. maj 1970 ved jubilæumssoupéen blev overrakt ordførende greve TORGIL VON SETH.

I »En återblick« fortæller SVEN A. HERMELIN, om foreningens tilblivelse, dens dannelse d. 18. marts 1920 og om dens styrelse og udvikling til jubilæumsdagen 1970, og der fortælles indgående om de personligheder, der dengang stod bag og som tog dette skelsættende initiativ.

Bemærkelsesværdig er omtalen af foreningens medlemstal, som ved årsskiftet efter dens start d. 18. marts 1920 var på 327 medlemmer og som allerede andet-året voksede til 586. Disse tal fortæller mere end noget andet om den interesse, der var for denne sag, og betimeligheden for foreningens stiftelse.

Der gøres ligesom status over det ret betydelige botanisk-dendrologiske materiale, som foreningen har indsamlet igennem de forløbne 50 år. Et kildemateriale, som dels findes i arkiver og dels i diverse artikler og ekskursionsberetningert i »Lustgården«, har allerede og vil i fremtiden få den allerstørste beydning.

Kaster man et blik på listerne over ekskursionsberetningerne, som har fundet sted lige fra starten og til vor tid, får man et klart billede af den betydelige aktivitet, der altid har rådet i foreningen.

Typisk for SVEN A. HERMELIN der slutter sit indlæg med et citat af LINNÉ, hvor LINNÉ holder botanikken for »den älskligaste bland vetenskaper« og omskriver det således »at botanister, däri inbegripna dendrologer och parkvårdare är de älskligaste bland människor«.

OLOF H. SELLING skriver om »LINNÉ och Botaniska Trädgården i Uppsala«. Haven anlagdes ca. 1650, fik sin glansperiode fra 1741, da Linné blev dens præfekt og til dennes død. Blev efter mange år igen renoveret omkring 1930.

CARL MALMSTRÖM fortæller om »Kungl. Djurgården i Stockholm«, dens historie, og baggrunden for dens oprettelse, og om de mange forskellige synspunkter, der op gennem tiderne har været for brugen af dette enestående stykke natur. Med yderste aktualitet berettes om Stockholms indflydelse på denne del af sin omegn, fra at være et rent jagtterræn til i dag at være en storbys alt for lille rekreative område. De 50 rigt illustrerede sider er en spændende og lærerig lektüre.

C. TH. SØRENSEN beretter om de erfaringer han som havearkitekt har høstet i havekunstens verden gennem artiklen »Mennesket og Naturen«.

I en 30 sider lang artikel fortæller STEN KARLING om ANDRÉ MOLLET, dronning CHRISTINAS franske trädgårdsmästare, som i 1648 blev kaldet til Sverige og her arbejdede til 1653. I de 5 år ANDRÉ MOLLET opholdt sig i Sverige skabte han en epoke, måske den interessanteste i svensk havekunsts historie. Der er smukke illustrationer både af svenske og hollandske haveplaner, idet ANDRÉ MOLLET ligeledes havde sit virke i Holland.

WALTER BAUER skriver på nogle få sider om en meget spændende restaureringsopgave af en del af Drottningholms park, og kalder sin artikel »Öster om Kina«. Såvel selve arbejdet, som denne orientering har den største interesse for svensk havekunst og havekunst i almindelighed.

G. A. JELLCOE omtaler i en levende og læseværdig artikel »The modern English landscape« om de problemer som i dag møder landskabsplanlæggeren. G. A. JELLCOE er ikke alene højt skattet i sit hjemland England, men nyder stor anseelse ude omkring i verden.

»Dendrologiska experiment på Arboretum Mustila« skrives af P. M. A. TIGERSTEDT. Ikke mindst for nordiske dendrologer, men for dendrologer i almindelighed er det af betydelig interesse at høre om Mustila Arboretets 70-årige tilværelse, om baggrunden for dets start og om enkelte slægters og arters vækstvilkår på disse breddegrader. I denne forbindelse behandles spørgsmålet, om fremmede træarters tilstedeværelse i Finland eventuelt kan give et bedre resultat i økonomisk henseende.

MAGNUS FRIES giver en skildring af en ekskursion i 1968 til herregården Östanå, som ligger i kystegnene nord for Stockholm, og af

stedets Bøge- og Birkeskove, som her behandles ud fra både dendrologiske og klimatologiske synspunkter. Bøg var her første gang plantet ca. 1700 og må betragtes som Sveriges nordligste Bøgeskov.

I en artikel rig på smukke og veludførte illustrationer skriver MAGNE BRUUN om »Hagekunst i Bergen i eldre tid«.

MAGNE BRUUN er en fremragende kender af gammel norsk havekunst og har til jubilæumsskriftet specielt villet skrive om Bergens havekunst i ældre tid. Pladsforhold og beliggenhed har her ført til at haveformerne indtager en særstilling, som ytrer sig ved relativt beskedne størrelser, men har i Bergen en formfølelse og originalitet, som for det meste langt overstiger det provinsielle niveau.

Det meget aktuelle spørgsmål, hvorledes er det muligt at værne om disse kulturhistoriske rester og minder, behandles til slut i artiklen.

C. TH. SØRENSEN fortæller om »Egeskov« og om nyskabelsen i og omkring dette historiske sted, og om initiativet at få det gamle og overleverede til at passe ind i den nye tid både økonomisk og rekreativt. C. TH. SØRENSEN henleder med berettiget varme og begejstring opmærksomheden på Fuchsiasamlingen og den måde den fremvises på.

M. JOHNSON skildrer foreningens Østrigsrejse i september 1967 til Salzburg, Graz, Eisenstadt og Wien. En i dendrologisk forstand yderst lærerig og brugbar beretning fra den del af Europa, og anvendelig for andre, der vil besøge de samme steder.

LISA BAUER tegner og WALTER BAUER fortæller om Schönbrunn, et supplement til skildringen af Østrigsrejsen.

PER FRIBERG behandler i en aktuel artikel om »Miljövården behöver landskapsarkitekter«, og begrundet det stigende behov for denne kvalifikations tilstedeværelse i arbejdet om landskabsplanlægningen.

PER FRIBERG lader gennem eksamensopgaver fra enkelte af sine elever dette spørgsmål belyse fra flere sider. F. eks. fortæller LENNART BERG om »Skärgårdsbebyggelse i Bohuslän«, ANITA LINDQVIST om »Vägen i landskapet«, ROLAND PALM »Uteplatsens problem vid enfamiljshus«, LARS SANDBERG »Kraftdistribution ur miljösynpunkt og MARIT SILINS om »Steninge slott och trädgård«.

In memoriam skriver SVEN A. HERMELIN om professor NILS SYLVÉN og hans store indsats i dendrologiens tjeneste, og den betydelige medvirken ved foreningens start og vækst i de forløbne år.

I forbindelse med dette anmoder C. L. KIELLANDER i et »Upprop« om at støtte »Professor NILS SYLVÉNS fond för lövträdsförädling«,

som ved svensk skovtræforædlings 25-årsjubilæum blev stiftet og bærer NIELS SYLVÉNS navn.

GÖSTA ADELSWÄRD skriver under »Smärre Meddelanden« om Norrvikens Trädgård og beskriver i korthed RUDOLF ABELINS værk og betimeligheden i at gøre alt for at redde disse haver, formodentlig RUDOLF ABELINS til dato bedst bevarede arbejder. LISA BAUER ledsager dette hjertesuk med to elegante pennetegninger.

Sidst i bogen findes to meget værdifulde beretninger om de ødelæggende storme, som i 1967 og 1969 forårsagede enorme skader i de sydvestsvenske skove og parker.

BENGT M. P. LARSSON ledsager i forbindelse med sin omtale af oktoberstormen i 1967 sin beretning af meget værdifulde og brugbare statistiske tabeller over, hvor træerne faldt og hvor mange.

INGVAR NORDIN skriver »Om västkuststormen september 1969 och några fallna trädjättar«, stormen som under betegnelsen »Orkanen Ada« hærgede kysterne omkring Göteborg og forårsagede enorme skader i Göteborgs botaniska Trädgård ledsages af godt billedstof.

Af en yderst romantisk karakter bringer WALTER BAUER en botanisk meddelelse om »*Sempervivum wulfenii*, raritet på Riegensburg, Steiermark«.

Ligeså begejstret beretter WALTER BAUER om en gård i Wien, Heiligenkreuzerhof, et besøg værd.

INGVAR NORDIN anmelder KRÜSSMANS bog »Die Bäume Europas« og BENGT P. M. LARSSON, HYAMS bog, »Great Botanical Gardens of the world«.

Omtalen af denne årbog må slutte med en kompliment og en hyldest til foreningen og dens dygtige og energiske redaktør friherre GÖSTA ADELSWÄRD for dette højaktuelle, smukke og velmotiverede 50-års jubilæumsskrift.

EMIL HARTMANN

ET UDVALG AF NYERE BØGER

- ANONYM, 1967: The Rhododendron Handbook 1967. I: Rhododendron species in general cultivation. – London. (282 sider ill.).
- BEAN, W. J., 1970: Trees and shrubs hardy in the British Isles; 8. ed., vol. 1 (A–C). – John Murray, London. 844 sider, 123 figurer).
- BERG, J., & L. HEFT, 1969: Rhododendron und immergrüne Laubgehölze. – Ulmer, Stuttgart. (284 sider, 161 figurer).
- BOERNER, F., 1969: Nadelgehölze für Garten und Park. – Stichnote, Stuttgart. (132 sider, 87 figurer).
- BOOM, B. K., & H. KLEIJN, 1967: Trädens rike; en bok om träd från hela världen. – Hollandsk bog i svensk udgave ved Tor G. Nitzelius. Natur och Kultur, Stockholm. (191 sider, 194 farveplancher samt tegninger).
- BOOM, B. K., 1968: Flora der cultuurgewassen van Nederland. Deel I. Nederlandse Dendrologie. Geïllustreerde handleiding bij het bepalen van de in Nederland voorkommende soorten en variëteiten der gekweekte houtgewassen. 6. druk. – Wageningen. (456 sider, ill.).
- COATS, A. M., 1963: Garden shrubs and their histories. – London. (416 sider ill., tvl.).
- CRITCHFIELD, W. B., & E. L. LITTLE, 1966: Geographic distribution of the pines of the world. – U.S. Dept. of Agriculture, Washington, D.C.; Misc. publ. 991. (97 sider, 61 udbredelseskort).
- DALLIMORE, W., & A. B. JACKSON, 1966: A handbook of Coniferae and Ginkgoaceae. 4th edition, revised by S. G. Harrison. – London. (729 sider ill.).
- DARLINGTON, A., 1968: The pocket encyclopaedia of plant galls in colour. – London. (191 sider ill.).
- FITSCHEN, J., 1959: Gehölzflora. Ein Buch zum Bestimmen der in Deutschland und den angrenzenden Ländern wildwachsenden und angepflanzten Bäume und Sträucher. 5. Aufl. Bearb. und erw. v. F. Boerner. – Heidelberg. (391 sider ill.).
- GENDERS, R., 1965: The rose. A complete handbook. – London. (623 sider ill.).
- GLASAU, FRITZ, 1968: Sommergrüne Ziergehölze; Schöne Sträucher und Bäume für Gärten. – Parey, Hamburg und Berlin. (213 sider, 280 figurer).
- HARZ, K., 1966: Unsere Laubbäume und Sträucher im Winter. Wittenberg Lutherstadt. (72 sider ill.).
- HOSIE, R. C., 1969: Native trees of Canada. 7th. ed. – Canadian Forestry Service, Ottawa. (380 sider, rigt ill., udbredelseskort).
- HVASS, JENS, 1970: Den jydsk skovhave på Buderupholm skovdistrikt. (Vejledning for besøgende, 36 sider, + kort; rigt illustreret af Ebbe Sunesen).
- KATAYAMA, M. et al., 1964: Illustrated important forest trees of Japan. – Tokyo. (220 sider, tvl., kort).

- KRÜSSMANN, G., 1968: Die Bäume Europas. – Parey, Berlin. (142 sider, 459 figurer, 114 udbredelseskort).
- KRÜSSMANN, G., 1968: Rhododendren, andere immergrüne Laubgehölze, und Koniferen. Ein Leitbuch für Gartenliebhaber und deren Berater. – Parey, Hamburg. (190 sider ill.).
- KÖNIG, DIETRICH, 1966: Parks und Gärten in Schleswig-Holstein. – Westholsteinische Verlagsanstalt Bayerns & Co., Heide. (24 sider, 71 figurer).
- MIROV, N. T., 1967: The genus Pinus. – Ronald Press, New York. (602 sider, ill.).
- MØLLER, CARL MAR., 1965: Vore skovtræarter og deres dyrkning. – Dansk Skovforening. (552 sider, ill.).
- NEGULESCU, E. G., & AL. SAVULESCU, 1965: Dendrologie. – Bucuresti. (511 sider).
- OAKMAN, H., 1967: Colourful trees for landscapes and gardens in temperate and sub-tropical regions. – Angus & Robertson, London. (138 sider, 124 farveplancher).
- ODEN, P. den, & B. K. BOOM, 1965: Manual of cultivated conifers, hardy in the cold – and warm-temperate zone. – Haag. (536 sider, rigt ill.).
- PETERSEN, V., 1968: Gamle roser i nye haver. – Det jydskes Haveselskab og Østifternes Haveselskab. Århus. (124 sider, mange farveplancher og sort-hvide fotos).
- POOLE, A. L., & NANCY M. ADAMS, 1964: Trees and shrubs of New Zealand. – Wellington. (250 sider ill.).
- SØRENSEN, THORVALD, 1967: Karsporeplanter og nøgenfrøede. – Kbh. Universitet. (108 sider, heraf 27 sider om nåletræer; kompendium for botanikstuderende).
- TRELEASE, W., 1967: Winter botany. 3rd rev. ed. An identification guide to native trees and shrubs. – New York. (396 sider ill.).
- WELCH, H. J., 1969: Dwarf Conifers; 2 ed. – Faber & Faber, London. (334 sider, 285 figurer).

Ved JOHAN LANGE og SØREN ØDUM

MEDLEMSLISTE

pr. 1. december 1970.

Bestyrelse: Formand: SØREN ØDUM

Næstformand: }
Redaktør: } E. HARTMANN
Kasserer: N. DINES POULSEN
Sekretær: JOHAN LANGE
C. SYRACH-LARSEN
MOGENS EERSLEV
V. GØHRN
N.-G. TRESCHOW
H. ROULUND

Foreningens adresser:

Formand: Rolighedsvej 23, 1958 København V
Sekretariat: Rolighedsvej 23, 1958 København V
Kassereren: N. DINES POULSEN, 3490 Kvistgård,
Postgirokonto 74882
Redaktion: Arboretet, 2970 Hørsholm.

Abel, Jette, amanuensis, Thorsmindevej 12, 2720 Vanløse
Adamsen, Johs. Z., gartner, Asger M. Jensens planteskole, 5573 Holmstrup
Alm. Dansk Gartnerforening, Anker Heegårdsgade 2, 1572 Kbh. V
Andersen, Bent, civilingeniør, Solbrinken 14, 8270 Højbjerg
— E. Just, boligarkitekt, fru, Holsteinsgade 15, 2100 Kbh. Ø
— Erik, hortonom, Drosselvej 8, 4600 Køge
— Jørn Munk, hortonom, Over Kærby, 5300 Kerteminde
— Morten Stokholm, anlægsgartner, Lyngbyvej 436 B, 2820 Gentofte
— Svend Th., dr. phil., Nordvanggårdsvej 14, 3460 Birkerød
— Søren, anlægsgartner, Plantagevej 11, Strandvangen, 3600 Frederikssund
Andreasen, Ole, gartner, Spanager, 4631 Lellinge
Arboretet, 2970 Hørsholm
Asby, Gertrud, civiningeniør, fru, Krogholmen 9, 2840 Holte
— Jens, fabrikant, Krogholmen 9, 2840 Holte
Bach, Knud, gartner, Højkol, Gl. Rye, 8680 Ry
Banke, Niels, hortonom, Rolighedsvej 9, 5750 Ringe
Barfod, E., tandlæge, Kastanieallé 7, 6000 Kolding
Barkholt, Bjørn, planteskoleejer, Frederiksborgvej, 3200 Helsingø
Barner, H. von, kgl. skovrider, Rostgårdshus, 3050 Humlebæk
Bartholin, Thomas, forstkandidat, Skriverbakken 2, 3550 Slangerup
Becher, John, håndvæver, Søllerødvej 55, 2840 Holte
Bendixen, Knud, stud. mag., Rosenvængets Allé 5, st., 2100 Kbh. Ø
Bergmann, J., stadsgartner, Serridslevvej 6¹, 2100 Kbh. Ø
Bernhard, Ole, stud. polyt., Ved Bellahøj 13 A², 2700 Brønshøj
Bernstorff Slotshave, slotsgartneren, 2820 Gentofte
Bertelsen, Johs., konsulent, Allégade 16, 7600 Struer

- Bierbaum, Freddie, gartner, Drenderup, 6580 Vamdrup
 Biilmann, Helmuth, lærer, Hejreskov Allé 10, 3050 Humlebæk
 Billeschou, E., Associate Expert, c/o UNDP P.O. Box 9282, Dar es Salaam, Tanzania
 Bing, P. W., fuldmægtig, cand. jur., Zicavej 16, 2930 Klampenborg
 Birch, Jens Chr., Kinavej 5, 2300 Kbh. S
 Bjerke, Sten, skovrider, Nyropsgade 22, 1602 Kbh. V
 Bjerregård, Søren, stud. hort., Nr. Farimagsgade 11⁴, 1364 Kbh. K
 Bjørner, Bo, disponent, Trækontoret, Rådhuspladsen 45, 1550 Kbh. V
 Boilesen, N. Alb., kommunelærer, Brünnickevej 8, 3100 Hornbæk
 Borsholm, Erik, forstkandidat, Bygmarksvej 2, 2600 Glostrup
 Borum, H., læge, Moseskrænten 49, 2860 Søborg
 Botanisk Centralbibliotek, Gothersgade 130, 1123 Kbh. K
 — Have, Ø. Farimagsgade 2 B, 1353 Kbh. K
 — Institut, Dendrologi, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 — Institut, Forstbotanik, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 — Institut, Havebrugsbotanik, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 — Institut, Århus Universitet, 8000 Århus C
 Brander, Poul E., hortonom, Dalstrøget 7, 9600 Års
 Brandt, Inger, cand. mag., frøken, Kronprinsesse Sofiesvej 38⁴, 2000 Kbh. F
 Brask, Jytte Høeg, Lersø Parkallé 28 T, 2100 Kbh. Ø
 Bruun-Møller, P., forstander, Gotfred Rodesvej 6, 2920 Charlottenlund
 Brødsgaard, C. G., forstkandidat, R. T. Briscoe Ltd., Box 411, Kumasi, Ghana, V. Afrika
 Bølling, L., landsretssagfører, Nørre Voldgade 9, 1358 Kbh. K
 Carlsen, Valdemar, stud. hort., Grønjordskollegiet, 2300 Kbh. S
 Carstensen, Ella, fru, Dansvej 14, 2650 Hvidovre
 Cassias, Henrik, gartner, Fredtofte, 2980 Kokkedal
 Charlottenlund Slotshave, slotsgartneren, 2920 Charlottenlund
 Christensen, F. Günther, forstkandidat, »Casa mia«, Lystrup pr. 3550 Slangerup
 — H., planteskoleejer, Bakkevej 43, 2830 Virum
 — Sv. A., forsøgsleder, Bernstorffsvej 242, 2920 Charlottenlund
 — Tage, tandlæge, Furesøvej 91, 2830 Virum
 — Willy, overlærer, Sognegårdsallé 50, 2650 Hvidovre
 Christiansen, H., vid. assistent, Moltkesvej 45, st., 2000 Kbh. F
 — Jens E., hortonom, Baltorpvej 221, 2750 Ballerup
 — Mogens Skytte, bibliotekar, Gothersgade 130, 1123 Kbh. K
 Christophersen, M., tandlæge, fru, Strandhøj 2, Kyndbyværket, 3640 Krogstrup
 — M. E. distriktschef, cand. polyt., Grønhøj 16, Kyndbyværket, 3640 Krogstrup
 Clausager, Ib, forstkandidat, Grenåvej 2, 8410 Rønde
 Clausen, E., læge, Møllergade 34, 5700 Svendborg
 Claussen, P., apoteker, Jagtvej 200, 2100 Kbh. Ø
 Dahl, Knud, amanuensis, Kirkeltevej 59, 3450 Allerød
 Dalbro, Sven, professor, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 Dan, Jørgen, Hejrebakken 35, 3500 Lille Værløse
 Danielsens, H. P., Fredensborg Planteskole, Hillerødvej, 3480 Fredensborg
 Danmarks Naturfredningsforening, Sølgade 26, 1307 Kbh. K
 Davidsen, Lars, forststud., Edisonsvej 9³, th., 1856 Kbh. V
 Delcomyn, Ernst, gartner, Magnoliavej 38, 2500 Valby
 Det danske Hedeselskab, Plantningsafdelingen, 8800 Viborg
 Det kgl. danske Haveselskab, Frederiksberg Runddel 1, 2000 Kbh. F

Detlefsen, Poul, salgschef, Bistrupvej 71, 3460 Birkerød
 Direktoratet for Statsskovbruget, Strandvejen 863, 2930 Klampenborg
 Ditlevsen, L., ingeniør, Frederiksborgvej 119, 4000 Roskilde
 Dyrborg, Dora, frøken, Lindholmsvej 9, 2700 Brønshøj
 Eerslew, Mogens, værkfører, Strødamvej 40, 2100 Kbh. Ø
 Elling, Else, fru, Gl. Strandvej 41, 3050 Humlebæk
 Enkegaard, A., apoteker, Ægirs Apotek, Jagtvej 113, 2200 Kbh. N
 Estrup, I., skovrider, Skyttehus, Kongedal, 4440 Mørkøv
 Falmer-Nielsen, M., kirkegårdsinspektør, Mariebjerg Kirkegård, 2820 Gentofte
 Feilberg, A. F., forstkandidat, Vejers, 6840 Oksbøl
 — Lars, amanuensis, Nr. Herlev, 3340 Brødskov
 Fischer, Erik O., overinspektør, universitetslektor, Knabrostræde 13, 1210 Kbh. K
 Flinck, Karl-E., civilingeniør, direktør, Bjuv, Sverige
 Floto, Ernst, bot. gartner, Brovænget 22, 2700 Brønshøj
 Fogtmann, K. A., malerinde, Edlevej 12, 2900 Hellerup
 Folsach, Caritas von, hofjægermesterinde, Gjessinggaard, 8900 Randers
 Forstbotanisk Have, 2920 Charlottenlund
 Frandsen, Aage, Lindevangen 42, 2830 Virum
 Fredensborg Slotshave, slotsgartner Sejr Christiansen, 3480 Fredensborg
 Frederiksberg Have og Søndermarken, slotsgartner Sv. Bindsløv, Sdr. Fasanvej 75,
 2000 Kbh. F
 Frederiksborg Slotshave, slotsgartner Wisti Raae, 3400 Hillerød
 Frederiksen, H., sognefoged, Villa Bakkely, Vielsted, 4380 Nyrup
 — Halvor, cand. pharm., Plantagevej 1, 3460 Birkerød
 — Ingeborg, malerinde, Kastanie Allé 13^a, 2720 Vanløse
 — Ole Højsgård, gartner, Nordvangsgårdsvej 11^a, 3460 Birkerød
 Fredslund, Laust, forstkandidat, Koldemosegård, Frederiksberg, 4180 Søro
 Friis, E., overgartner, Arnestedet 7, 2720 Vanløse
 — P., forstfuldmægtig, Strandvejen 791, 2930 Klampenborg
 Frilandsmuseet, overgartner Dall, 2800 Kgs. Lyngby
 From, Johan, læge, Øster Paradisvej 79, 2840 Holte
 Frølich, Erik, civilingeniør, Skandrups Allé 40, 2890 Hareskov
 Föreningen för Dendrologi och Parkvård, Botan. Trädgården, Uppsala, Sverige
 Gabrielsen, E. K., prof., dr. phil., Rolighedsvej 21, 1958 Kbh. V.
 Gade, Margrete, læge, Søbredden 5, 2820 Gentofte
 Gandil, Chr., direktør, cand. polit., Østerbrogade 56 C, 2100 Kbh. Ø
 Gautvig, Ib, reklamegrafiker, Kong Volmersvej 8, 2300 Kbh. S
 Gedde, Ove, købmand, Birkevej 11, 5000 Odense
 Geistrup, Povl, Rymarksvej 44, 2900 Hellerup
 Glob, P. V., rigsantikvar, Nationalmuseet, 1220 Kbh. K
 Glæsel, Hilmar, planteskoleejer, Hørsholm planteskole, 2970 Hørsholm
 Goldberg, Jørgen, landsretssagfører, Nørregade 15, 1165 Kbh. K
 Gram, Ole, civilingeniør, Pilegårdsparken 15, 3460 Birkerød
 Green, Bjarne, stud. hort., Poppelhegnet 19, 2800 Lyngby
 Greulich, Aksel H., direktør, Liljegården, Ubberød pr. 2970 Hørsholm
 Gråsten Slotshave, slotsgartner Aage Frandsen, 6300 Gråsten
 Gylling, Aage, konsulent, Åby Bækgårdsvej 6, 8230 Åbyhøj
 Gøhrn, V., afdelingsbestyrer, forstkandidat, Vasevej 76 E, 3460 Birkerød
 Göteborgs botaniska Trädgård, Frölundagatan 22, Göteborg, Sverige

- Hagedorn, Poul, cand. hort., Magnoliavej 116, 6880 Tarm
- Hagman, Max, Dr., Forest Tree Breeding Station, Maisala, Finland
- Hammer, Birgitte, stud. sc., Frederiksberg Allé 7^a, tv., 1820 Kbh. V
- Hansen, Carl Johan, hortonom, Bakkebo, Sandbjerg pr. 2970 Hørsholm
- Georg, forstkandidat, Stenalt Skovriderbolig, pr. 8950 Ørsted
- Ivan, Gråcksvej 10, 6000 Kolding
- Jens Clausen, oberstløjtnant, Wettergrensvej 2, Bærum, Norge
- Johannes, overlærer, Kielshøj 74, 3520 Farum
- Jürgen, hortonom, Plantefysiologisk Laboratorium, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
- Karen, fuldmægtig, frk., Lyshøj Allé 20^a, tv., 2500 Valby
- Klaus, Skandrupsallé 60, 2890 Hareskovby
- Lauritz, bankbestyrer, Ryvej 6, 2830 Virum
- Lis Asger, hortonom, Langstrupvej 3F, 2650 Hvidovre
- L. Aalling, Ass. Expert, FAO Forest Project, Development Bank Center, Victoria Parade, Suva P.O. Box 1340, Fiji
- Nanny Juel, fru, Egehøjgård, 3460 Birkerød
- Poul, cand. mag., Nakskovvej 50A, 2500 Valby
- Willy F., distriktsgartner, Nordtoftevej 6, 2860 Søborg
- Harboe, Finn, adjunkt, Hørslykkevej 3, 8220 Brabrand
- Henning, direktør, Dalsvinget 14, 2900 Hellerup
- Hartmann, Emil, vid. assistent, Hannelundsvej 6, 2960 Rungsted
- Fl., stud. hort., Bel Colles Allé 2C, 2960 Rungsted Kyst
- Hauerbach, O., lærer, Violvej 3, 2970 Hørsholm
- Hedegaard, Johs., billedhugger, Gadevang 7B, Hjortekær, 2930 Klampenborg
- Hedvard, Torben, forstkandidat, Alsønderup Orned pr. 3400 Hillerød
- Heegaard, P., dr. phil., Lykkevej 13, 2920 Charlottenlund
- Heltman, Axel, underdirektør, Exnersvej 30, 2930 Klampenborg
- Helwich, Eggert, cand. jur., Strandvænget 3, 2100 Kbh. Ø
- Torben, ingeniør, Strandvænget 3, 2100 Kbh. Ø
- Henriksen, John, stud. hort., Nyelandsvej 36^a, tv., 2000 Kbh. F
- Roland, distriktsgartner, Søborg Parkallé 204, st., 2860 Søborg
- Herløw, Mikal, forststud., Peder Hvitfeldts Stræde 5^a, 1173 Kbh. K
- Hermansen, Børge, skovfoged, Horserødhus, 3000 Helsingør
- Frits Prior, hortonom, Reichelsvej 1, 2640 Hedehusene
- Hess, Inger, fru, Strandvej 98, 7100 Vejle
- Hjerting, J. P., amanuensis, Brønlunds Allé 34, 2900 Hellerup
- Hjorth, Anton, urmager, Lindeallé 50^a, 2720 Vanløse
- Bertha, bogholder, frøken, Lindeallé 50^a, 2720 Vanløse
- Hjortsø, Poul, Høstvej 26, 2920 Charlottenlund
- Hjæresen, G., distriktsgartner, Engblommevej 43^a, 2400 Kbh. NV
- Holbeck, Hans, forststud., Peter Bangsvej 123^a, tv., 2000 Kbh. F
- Holck, Niels Chr., forststud., Slagelsegade 8^a, 2100 Kbh. Ø
- Holm, Jørgen, havebrugskonsulent, Sundby L., 4800 Nykøbing F
- Holmboe, Vagn, komponist, Ramløse pr. 3200 Helsingør
- Holmsgaard, Erik, forstander, dr. agro., Springforbivej 4, 2930 Klampenborg
- Hougaard, Svend, snedkermester, Ved Vigen 4, 2400 Kbh. NV
- Huge, Birte, fru, Anemonevej 24, 2890 Hareskov
- Mogens, kontorchef, Anemonevej 24, 2890 Hareskov
- Hvass, Niels, hortonom, Ellebakken 2, 2900 Hellerup

- Hylander, Nils, fil. dr., Bot. Museet, Uppsala 1, Sverige
 Høst og Søn A/S, kgl. hofboghandler, Bredgade 35, 1260 Kbh. K
 — Ole, amanuensis, Lærkens Kvarter 15 A, 2620 Albertslund
 Haastrup, Jørgen, bibliotekselev, Yrsavej 8¹, 2000 Kbh. F
 Inspektoratet for de offentlige Lysthaver, Frederiksberg Runddel 3 A, 2000 Kbh. F
 Isaksen, A. P. Rypevej, 8900 Randers
 Ishøi, Erik, stud. scient., c/o Winther-Rasmussen, Allégade 17, 4690 Haslev
 Islef, J. C., civilingeniør, fru, »Sømandshvile«, Sømandshvilevej, 2960 Rungsted Kyst
 Jacobsen, Børge, skovrider, Ørnehøjgård, Danstrup, 3480 Fredensborg
 — Clara, fru, Valdemarslund, 3490 Kvistgård
 — Ole Rolf, læge, Jens Bornæs Vej 18, 2970 Hørsholm
 — Rasmus, anlægsgartner, Ellegårdsvænge 13, 2820 Gentofte
 — W., gartner, Frenderup, 4640 Fakse
 Jensen, Aksel, gårdejer, »Udsigten«, Rø, 3760 Gudhjem
 — Asger M., planteskole, 5573 Holmstrup
 — C. E., Ågerupvej 33, Ågerup, 4000 Roskilde
 — Helena Martin, hortonom, Damgårdsvej 3, 2930 Klampenborg
 — H. Nilaus, botanisk gartner, Nakskovvej 72¹, 2500 Valby
 — Jørgen, amanuensis, Søvang Allé 3, st. tv., 2770 Kastrup
 — Jørgen Nilaus, hortonom, Ø. Farimagsgade 2 C, 1353 Kbh. K
 — Kenneth, Nørregade 78¹, 7400 Herning
 — Kirsten og Niels, tandlæger, Klinikhuset, Ll. Sct. Mikkelsgade 4, 8800 Viborg
 — Knud Mejer, havearkitekt, Niels Bjerresvej 2, 8270 Højbjerg
 — Leif Grannov, forststud., Resedavej 21, 2820 Gentofte
 — Poul, tekn. assistent, Stengårdsallé 6, lejl. 13, 2800 Kgs. Lyngby
 — Vald., forstander, Vilvorde, 2920 Charlottenlund
 Jessen, K., professor, dr. phil., Åbrinken 56, 2830 Virum
 Johansen, Inger, fru, Sophielund, Øerne, 3000 Helsingør
 — Ole, N. W. Gadesallé 18, 7000 Fredericia
 Jørgensen, E. Chr., arkitekt, Egelykke, Dr. Mundtsvej 11, 3520 Farum
 Jonasson, Snæbjørn, Laugarasveg 61, Reykjavik, Island
 Josephsen, Poul, Langagervej 9, Himmelev, 4000 Roskilde
 Juel, Inger, mag. scient., fru, Gothersgade 140, 1123 Kbh. K
 Justesen, R., overdyrlæge, Burchartsvej 14, 6000 Kolding
 Jørgensen, Egil, lic. agro., Birkede, 4130 Viby
 — Egil, gartner, Hesbjerg, 5573 Holmstrup
 — Erik, gartnerformand, Brøndbyøster Torv 73, 2650 Hvidovre
 — Erik, kunsthandler, Skandrupsallé 52–54, 2890 Hareskovby
 — Fl., hortonom, Toelt pr. 3490 Kvistgård
 — Henrik, lic. agro., Søndermarksvej 10, 2500 Valby
 — Knud, Elmelundsvej 13¹, 2700 Brh.
 — Sv., civilingeniør, Maglekrogen 32, 2860 Søborg
 Kaper, Anne Marie, assistent, fru, Frederikssundsvej 123 D, 2700 Brh.
 Keiding, Henrik, forstkandidat, Ritavej 1, 3060 Espergærde
 Kiel, Erik, konsulent, Søndergade 17, 6230 Rødækro
 Kiær, Eig., havearkitekt, Hattensensallé 14, 2000 Kbh. F
 Kjersgård, K. J. Olav, forstkandidat, Skovridergårdsvej 39, 2830 Virum
 Kjær, Arne P., havearkitekt, Planteheldvej 26 A, 2650 Hvidovre
 Klementsruud, Karen, speciallæge, Vestergade 35, 8600 Silkeborg

- Klint, Morten, landskabsarkitekt, Strandvejen 622, 2930 Klampenborg
 Klitgård, Ole, forststud., Chr. Richardts Vej 6², 1951 Kbh. V
 Klougart, Asger, professor, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 Klubien, Erik, konsulent, Lundegårdsvej 22, Bløvstrød, 3450 Allerød
 Knudsen, Erik, gartnermedhj., Nylandsvej 109¹, 2000 Kbh. F
 — J., afdelingsgartner, Augustenborggade 23 F², 8000 Århus C
 — Knud, havearkitekt, Slotsbakken 10, 6300 Gråsten
 — Torben, stud. hort., Søndre Allé 37, 2500 Valby
 Koch, Carl B., civilingeniør, Hassersvej 150, 9000 Ålborg
 Krach, John, stud. hort., Ingemannsvej 20¹, 1964 Kbh. V
 Krenkerup Skovdistrikt, Krenkerup pr. 4990 Sakskøbing
 Kristensen, F. Sindal, gartner, Kongevej 69, 6100 Haderslev
 Kristiansen, Birte, stud. hort., Skolevej 3, 2630 Tåstrup
 Kærn, P., forststud., Hillerødgade 77, st., 2200 Kbh. N
 Københavns Kommunes biologiske Samling, Håbets Allé 5, 2700 Brh.
 Køhler, P., forstkandidat, Ordrup Vænge 3, afd. E., stue 8, 2920 Charlottenlund
 Kørbits, B. W., sekretær, Stavnsholtvej 24, 2520 Farum
 Ladefoged, Kj., skovrider, dr. agro., Marselisborg, 8000 Århus C
 Lamberg, K., overlærer, Tranebjerg, 8791 Samsø
 Landbohøjskolens bibliotek, Bülowvej 13, 1870 Kbh. V
 Landbrugsministeriets Sagkyndige ved Plantning for Vildtet, Bakkedraget, 4000 Roskilde
 Lange, Johan, professor, dr. phil., Moseskrænten 39, 2860 Søborg
 — Mogens, lektor, Lindevangsvej 27, 3460 Birkerød
 — Oluf, forstkandidat, Margrethevej 29, 2900 Hellerup
 Langkilde, E., havearkitekt, Sct. Peders Stræde 30, 1453 Kbh. K
 — J., ingeniør, Hans d'Hoffmannsvej 12, 7000 Fredericia
 Langschwager, Lis, stud. hort., c/o Braun, Kronprinsesse Sofies Vej 23⁴, 2000 Kbh. F
 Larsen, Børge H., skovtaksator, Lindum Skovridergård, Lindum, 9500 Hobro
 — Finn, hortonom, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
 — Helle Carlsund, stud. hort., Stadsgartnerens kontor, Rådhuspladsen 45, 1550 Kbh. K
 — J. Bo, forststud., Axelhøj 47, 2610 Rødovre
 — Johan, lektor, Frilandsvej 18, 6270 Tønder
 — Niels Erik Benner, havearkitekt, Atterup Huse, 4293 Dianalund
 Larsson, Bengt M. P., ass., Växtnbiologiska Institutionen, Villavägen 14, Uppsala, Sverige
 Lauritzen, Chr., gårdejer, »Brandholm«, 7430 Ikast
 Laursen, F., lic. agro., Hjelmsølle, 4160 Herlufmagle
 Legind Bjerger A/S, plantningsselskab, 7900 Nykøbing Mors
 Leth-Møller, J., tandlæge, Højrisvej 20, 8240 Risskov
 Levinsen, Søren, træfrøhandler, Virumgade 25, 2830 Virum
 Lind, Anette, stud. hort., Anker Heegårdsgade 2⁴, 1572 Kbh. V
 — Johnna, hortonom, Holmevej 43, 2860 Søborg
 Lindgård, Eigil, gartner, Vestergade 10, 4200 Slagelse
 Lindhardtzen, Paul, direktør, Ubberøddam, Postboks 22, 2970 Hørsholm
 Lollesgård, Ulrikka, fru, Skærbækgård, 2970 Hørsholm
 Lorenzen, Frieda, frk., Duebrødrevvej 12, 4000 Roskilde
 — Poul, skovrider, Sundsgården, 5772 Kværndrup
 Lund, Hans Erik, forstkandidat, Jernbanegade 49, 3720 Åkirkeby
 Lundsten, Torben, hortonom, Mylius Erichsens Allé 33, 2900 Hellerup
 Lunøe, Poul, konservator, Højbjerg, 3200 Helsingør

- Lyager, Bodil, konsulent, Parkallé 32, 9800 Hjørring
- Lystlund, Chr., laboratorieleder, Finlandsgade 15, 8000 Århus C
- Lüttge, Flemming, Birkevænget 14, Askov, 6600 Vejen
- Løwe, Georg, skovrider, Gl. Kjærsgård Mølle, 8600 Silkeborg
- Madsen, Johs., planteskoleejer, Skrillinge pr. 5500 Middelfart
- K. B., gartner, Århusgade 89, 2100 Kbh. Ø
- Lise Bendix, hortonom, Howitzvej 37, st. tv. 2000 Kbh. F
- Rigmor Vinge, læge, Rosenvangs Allé 11, 8000 Århus C
- Marienburg Have, c/o overgartner Rossen, Nybrovej 410, 2800 Lyngby
- Mayntzhusen, Gerda, konsulent, Byvolden 34, 4000 Roskilde
- Melkær, S., handelsgartner, 4340 Tølløse
- Meyer, Johan, overlærer, Tårnvej 3, 5800 Nyborg
- Mikkelsen, Anders P., maler, Højrup pr. 6000 Kolding
- Gerda, fru, Willemoesgade 23, 2100 Kbh. Ø
- Vald. M., professor, dr. phil., Willemoesgade 23, 2100 Kbh. Ø
- Mosegaard, Jørgen, rådgivende civilhortonom, Elmedalsvej 33, Fruens Bøge, 5000 Odense
- Munk-Andersen, Esther, st. hort., Uraniavej 19, kælderens, 1878 Kbh. V
- Muus, H., skovrider, Gaunø-Lindersvold Skovridergård, 4640 Fakse
- Münter, Mogens, forstkandidat, Rolighedsvej 23, 1958 Kbh. V
- Mølgård, Per, cand. agro., Aggersborggade 9, 2100 Kbh. Ø
- Møller, Bodil, fru dr., Parkvej 4, 4990 Sakskøbing
- Carl Mar., professor, dr. phil., Gardes Allé 5, 2900 Hellerup
- Michael, konsulent, Strøbylille, pr. 4671 Strøby
- Sven, anlægsgartner, Frydendal, Beder Landevej 5, 8330 Beder
- National Lending Library for Science and Technology, Walton Boston Spa., Yorkshire, LS23 7BQ, England
- Nationalmuseet, bibliotekarembetet (8), Ny Vestergade 10, 1471 Kbh. K
- Neergaard, V. Bruun de, godsejer, forstkandidat, Rødehus, 4174 Jystrup
- Nellemann, B., skatteinspektør, Kastanieallé 2, 6000 Kolding
- Nicklasson, Albert, gartner, 3490 Kvistgård
- Nicolaisen, Åge, stadsgartner, Ole Bruunsvej 9, 2920 Charlottenlund
- Nielsen, Asger Nordentoft, tandlæge, Toften 8, 7700 Thisted
- B. Hjelm, grosserer, Helsingørsvej 10, 3480 Fredensborg
- Brita Grøndahl, agronom, Acaciavej 8, 1867 Kbh. V
- Henning, maskinmester, Munkevej 2, 3500 Ll. Værløse
- J. A., kgl. skovrider, Kildehus, Rø, 3760 Gudhjem
- Jørgen, overgartner, Vestergårdsvej 19² tv., 2400 Kbh. NV
- Lars Møller, forstkandidat, Ane Vægters Hus v. Stubbstrupgården, 4880 Nysted
- Mogens Birkholm, Vassingerød pr. 3450 Allerød
- P. Chr., amanuensis, lektor, Folehavevej 21, 2970 Hørsholm
- Aage, overgartner, Stengårdsallé 208², 2860 Søborg
- Nilsson, Arvid, fil. dr., Sparvågen 2, Landskrona, Sverige
- Nissen, E. A., sekretær, »Enebakken«, Ny Vestergårdsvej 6, 3500 Værløse
- Nitzelius, Tor, amanuens, Botan. Trädgård, Göteborg, Sverige
- Norges Landbrukshøgskule, Institutt f. Dendrologi og Planteskuledrift, Vollebek, Norge
- Norin, Vera, trädgårdsark., Guldhetsorget 1, Göteborg, Sverige
- Nyholm, Iver, planteskolebestyrer, 8882 Fårvang
- Odense Centralbibliotek, 5000 Odense

- Odense Kommunes tekniske Forvaltning, Stadsgartneren, Rådhuset, 5000 Odense
 Ohlhues, Jens, konsulent, Vestervangen 27, Allerup, 4300 Holbæk
 Olesen, Frode, konsulent, Godthåb, 8660 Skanderborg
 Olsen, Aksel, planteskoleejer, Chr. IV's Allé, 6000 Kolding
 — Anna Thora, frk., Brændkjærvej, 6000 Kolding
 — Carl, gartner, Kollelevbakken 12, 2830 Virum
 — Grønlund, savværksejer, Grønholt, 3480 Fredensborg
 — Jørgen, bestyrer, Storvej 2, 2740 Skovlunde
 — Olaf, amanuensis, Ø. Farimagsgade 2C, 1353 Kbh. K
 — Ole, overgartner, Langøgade 8, 2100 Kbh. Ø
 — Poul W., kirkegårdsinspektør, havearkitekt, Pileallé 2, 2000 Kbh. F
 Onø, Hakon, havearkitekt, Sehesteds Allé 9, 3520 Farum
 Oxvang, Henning, Skovdalen 16, 2890 Hareskov By
 Paludan, Marie, fru, Skovvejen 50, 8850 Bjerringbro
 — Otto, planteskole, 4760 Vordingborg
 Pedersen, Anker, skolepsykolog, Rindbyvej 5, 2720 Vanløse
 — Anton, professor, Bianco Lunos Allé 8^a, 1868 Kbh. V
 — Henning, Thyvej 5¹, 2720 Vanløse
 — Karl, gartner, Nyrup Planteskole, Ørslev, 4200 Slagelse
 — Mogens Brandt, civilingeniør, Alrunevej 15, 2900 Hellerup
 — Solveig Brandt, fru, Alrunevej 15, 2900 Hellerup
 Petersen, Chr., anlægsgartner, Lindevej 48, 2890 Hareskov
 — Erik, bestyrer, D. T. Poulsens Planteudsalg, Kregme, 3300 Frederiksværk
 — Erik, stadsgartner, Finsensvej 4^a, 2000 Kbh. F
 — Hans, konsulent, Ved Kagså 56, 2730 Herlev
 — Helge, konsulent, Nøddekrattet 24, 8850 Bjerringbro
 — Karen, frk., Allégade 23 A¹, th., 2000 Kbh. F
 — Poul, anlægsgartner, Tomsgårdsvej 1⁴, 2400 Kbh. NV
 Peyron, Emma, fru, Glumslöv, Sverige
 Poulsens, D. T., Planteskole, Kellersiis, 3490 Kvistgård
 Poulsen, Niels Dines, hortonom, Kellersiis, 3490 Kvistgård
 — Svend, planteskoleejer, dr. agro. h.c., Peter Bangsvej 131¹, 2000 Kbh. F
 — T. Mott, forststud., Prinsesse Maries Allé 7, 1908 Kbh. V
 Præstholm, skatteinspektør, Drosselvej 27, 8600 Silkeborg
 Qvistgaard, Poul, skovrider, Liliedal, 5592 Ejby
 Rafn, Johannes, kgl. skovrider, Vejlbo, 8600 Silkeborg
 Ramsing, Aage, forstkandidat, Lindeallé 5, 8230 Åbyhøj
 Rasmussen, Asger Spejlberg, planteskoleejer, Høsterkøb planteskole, 2970 Hørsholm
 — Else Spejlberg, fru, Høsterkøb planteskole, 2970 Hørsholm
 — Erik, Mørkhøjvej 130, 2730 Herlev
 — Henning J., havearkitekt, 4734 Allerslev
 — H. W., speditør, Alnor, 6300 Gråsten
 — Jens O., forstander, Assensvej 28, 5853 Ørbæk
 — O. V., civilingeniør, Syrenstien 9, 2000 Kbh. F
 — Th., nattevagt, Fåborggade 21^a, 8000 Århus C
 — Aage Kann, direktør, civilingeniør, Møllehøjgård, 3640 Krogstrup
 Rastad, Lise, amanuensis, Vinkelvej 8, 2760 Ganløse
 Ratjen, Jesper, stud. sc., Ordrupdalvej 19, 2920 Charlottenlund
 — Thomas, gymnasieelev, Hvidørevej 39, 2930 Klampenborg

- Ravn, Bo, forststud., Ingeborgvej 41, 2900 Hellerup
 — J. F., disponent, Ingeborgvej 41, 2900 Hellerup
 Riim, R., kontorchef, Breidablik Allé 14, 2300 Kbh. S.
 Riis, Henning, stud. hort., Artillerivej 63, værelse 96, st., 2300 Kbh. S
 Rimdal, Harry R., kæmner, 6230 Rødekro
 Rimestad, Ole, læge, 6900 Skjern
 Roed, Richard, skovfoged, 6533 Øster Lindet
 Rosenborg Have, slotsgartneren, Østervoldgade 4 B, 1350 Kbh. K
 Roulund, Hans, forstkandidat, Solbakken 21, 2840 Holte
 Rubow, Thomas, forstkandidat, Jægerhusene 11, 2620 Albertslund
 Schaffalitzky de Muckadell, M., baron, dr. agro., skovrider, Brobygård, 5671
 Brobyværk
 Schambye, Karen Thalsgård, adjunkt, civilingeniør, Bækgård, 5683 Hårby
 — Per, professor, dr. med. vet., Bækgård, 5683 Hårby
 Schierup, H. J., tandlæge, Rådhuspladsen 5, 8000 Århus C
 Schlätzer, Georg, forstkandidat, Hvedde, 6933 Kibæk
 Schovsbo, K. F., skovrider, Skærup pr. 7080 Børkop
 Sigbrandt, E., ejendomsrådgiver, Vester Paradisvej 101, 2840 Holte
 Simonsen, Ancher, Amtstuegårdens planteskole, 3400 Hillerød
 Skolebotanisk Have, Mørkhøj Bygade 10, 2860 Søborg
 — Have, v. hr. fhv. lektor Johan Larsen, Frilandsvej 18, 6270 Tønder
 Skovby, E., forstander, Vilvorde, Vilvordevej, 2920 Charlottenlund
 Skyum, Flemming, forstkandidat, Vordingborgvej 84, 4681 Herfølge
 Sorgenfri Slotshave, slotsgartner Lyngård Hansen, 2800 Lyngby
 Sprojtelselskabet af 1948 A/S, Hummeltoftevej 148, 2830 Virum
 Stahlshmidt, Birgit, hortonom, Hørdumsgade 59^a, th., 2450 Kbh. SV
 Statens biavlfsforsøg, 3340 Brøndskov
 Statens forstlige forsøgsvæsen, Bybæk, 7100 Vejle
 — forstlige forsøgsvæsen, 2930 Klampenborg
 Staun, H., skovrider, 5953 Tranekær
 Steffensen, Erik, Roarsvej 7, 4900 Nakskov
 Stope, Erik, skovrider, »Nørremose«, Stubberup pr. 4880 Nysted
 Surløkke, Marie, konsulent, 6383 Rinkenæs
 Svanum, Mogens, stud. hort., Anker Heegårdsgade 2, 1572 Kbh. V
 Svarrer, A. B., bankassistent, Birkedal 23, 2800 Kgs. Lyngby
 Svensson, Kai, hortonom, Täljstensvägen 10 B, 75240 Uppsala, Sverige
 Syrach-Larsen, C., dr. agro. & dr. phil. & jur. h.c., Forstbotanisk Have, 2920 Char-
 lottenlund
 — Nina, fru, Forstbotanisk Have, 2920 Charlottenlund
 Søderlund, Peter, kunstmaler, Amendrup pr. 3200 Helsingør
 Søgaard, Bent, arboretforstander, dr. agro., Arboretet, 2970 Hørsholm
 Søndergaard, Poul, forstkandidat, Avenue Tizi-Ouzli, Les Eaux et Forêts, Taza V.N.,
 Marokko
 Sønderhausen, Erik, hortonom, Gatten, 9670 Løgstør
 Sørensen, Anton, anlægsgartner, Arnold Nielsens Boulevard 43, 2500 Valby
 — Carl Aage, hortonom, Snekkerup, 4200 Slagelse
 — Ejler, planteskoleejer, Højvang, 6800 Varde
 — C. Th., havearkitekt, Ved Bellahøj 18, 2700 Brh.
 — D. Kjærsgård, fru, Kellersiis, 3490 Kvistgård

- Sørensen K., Grindsted planteskole, Kolstrupvej 35, 7200 Grindsted
 — Ove, planteskoleejer, Svalegabet 12, 2850 Nærum
 — Robert, gartner, Hulkærhus Planteskole, 8840 Rødkjærsbro
 — Sven Th., gartner, Nebbegårdsbakken 23, 2400 Kbh. NV
 — Thorv., professor, dr. phil., Gothersgade 140, 1123 Kbh. K
 — Zacher, dyrlæge, 8586 Ørum
 Taplov, Jytte Hjo, hortonom, fru, Kirkerup, 4000 Roskilde
 Tellerup, E., vedanatomo, Ærtevej 9^a, 2700 Brh.
 Thomsen, Anton, forststud., Følfodvej 214, 2300 Kbh. S
 — Hugo, Kirkegade 60, 7430 Ikast
 — I., fru, Østre Skovvej 3, 8240 Risskov
 — Johs., planteskoleejer, Islevdalvej 180, 2700 Brh.
 — Vibeke Dybdal, fru, Herstedøstervej 85, 2620 Albertslund
 Thorsen, Eyvind, stud. hort., Amager Landevej 92, 2770 Kastrup
 — Peter, hortonom, Skovgårdsvej 26, 3460 Birkerød
 Thorup, N. P., overlærer, Täbyvej 34, 2610 Rødovre
 Thøgersen, C. G., skovfoged, planteskoleejer, Kildehus, Gl. Rye, 8680 Ry
 Tillge, Lise, hortonom, lic. agro., Marienlystvej 4 B, 2000 Kbh. F
 Tingleff, T., forststud., Langagervej 63¹, tv., 2500 Valby
 Tolstrup, E., skovrider, Hedegrænsen 38, 2600 Glostrup
 Trangbæk, Ulla Wicksell, hortonom, Bernstorffsvej 246, 2920 Charlottenlund
 Treschow, N.-G., amanuensis, Kongevejen 4 A, 2800 Kgs. Lyngby
 Tryde, Th., forlagsdirektør, Klampenborgvej 7 A, 2930 Klampenborg
 Uppsala Universitets institution för System. botanik, Bot. museet, Uppsala 1, Sverige
 Wagn, Ole, forstander, Studsgård, 7400 Herning
 Varming, A., gårdejer, Gl. Skamling, 6091 Bjert
 Vedel, A. H., viceadmiral, dr. phil. h.c., Rypevej 13, 2900 Hellerup
 — Helge, professor, Højdevang 16, 2970 Hørsholm
 Weisberg, Leo, fil. mag., Hortus Leonis, 4060 Kirke-Såby
 Vejle kommunes skovdistrikt, skovrider E. Siegmundfeldt, 7100 Vejle
 Vembye, Grethe, konsulent, Bendtvedgård, Næsbyhoved Broby, 5270 Næsby
 Vendelsø, C. M., skovrider, Skovhuset, Højbjerg, 4330 Hvalsø
 Westergård, Jørgen, kommunelæge, Runddelsvej 1, Dronningborg, 8900 Randers
 Vesterholt, Jørgen, arkitekt, M.A., Amaliegade 41^a, 1256 Kbh. K
 Wilche, Nils, kæmner, Skolegade 5, 6690 Gørding
 Winther-Jensen, Bjørn, stadsgartner, Salamandervej 30, 2880 Bagsværd
 Ødum, S., dendrolog, Skrænten 8, 3460 Birkerød
 Ørnsholt, C., forstkandidat, Rugvænget 6, 3660 Stenløse
 Østerbye, Lars, hortonom, Pallisvej 35, 8220 Brabrand
 Østifternes Haveselskab, Præstø afdeling, Strøbylille, 4671 Strøby
 Ålborg kommune, slotsgartner Johs. Jensen, Vingårdsgade 9, 9000 Ålborg
 Århus kommunes parkvæsen, Spanien 19, 8000 Århus C